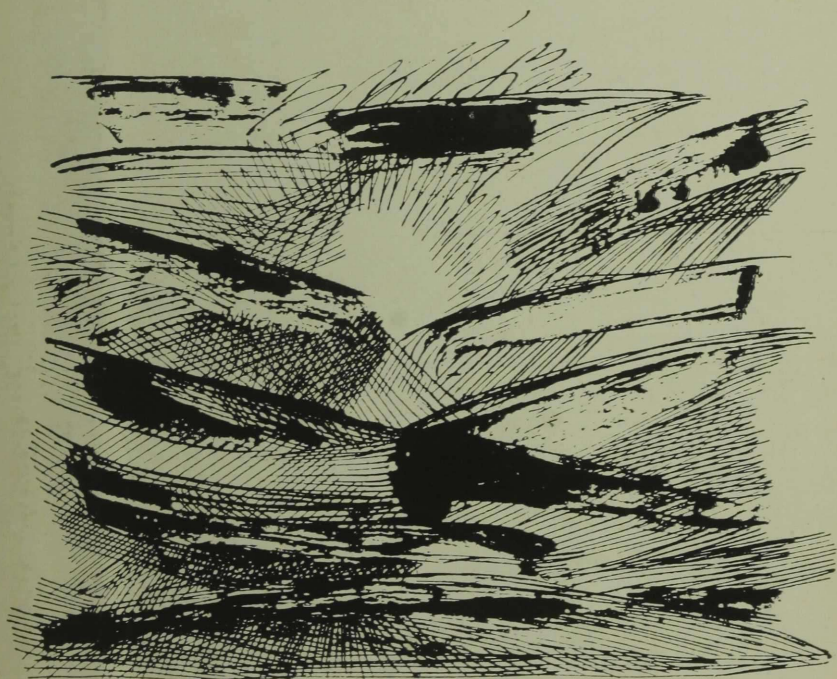

EINAR
MAASIK

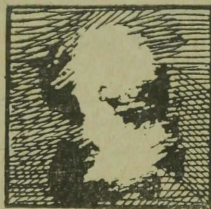
LEGENDI
LÕPP

EINAR MAASIK

LEGENDI LÖPP

EINAR
MAASIK

LEGENDI LÕPP

KIRJASTUS „EESTI RAAMAT“ · TALLINN 1970

E
M 02

Kujundanud E. Ootsing

2

**Tartu Riikliku Ülikooli
Raamatukogu**

77638

I

Jänese Sassa istus kraavipervele ja nõoris saapaid lahti. Siit pidid nad keerama metsateele, kus paljajalu hea jahe astuda.

«Ei meeldi mulle see,» urises Sassa. «Liiast vaikne on puha...»

Tõepoolest, vaikus tundus kummaline ka Paju Hendrikule. Öösi, kui nad kahekesi liikusid tagasi sinna, kustpoolt pidid tulema sakslased ja kuspool pidid vastas olema vene väed, oli see veel mõistetav. Aga nüüd hommik käes, ja ikka ei ühtegi hinge — ei patrulle, ei sõdureid, ei isegi ainsat omainimest. Maailm oli justkui välja surnud. Aga väljasurnud maailm võis tähendada, et sõda on päris lähedal.

«Eks rahvas ole metsa varjule pugunud, mis muud,» vastas Hendrik, rohkem Sassa kui enese rahustuseks. «Muidugi need, kes ei evakueerunud...»

«Vakueerinud...» osatas Sassa, «kisse sul nõnna väga tahtis oma kodu ja kariloomi maha jätta. Näe, me oma naisedki...»

Nende oma naisedki olid päkad vastu ajanud. Hendriku naine Liine ütles tõsisõnu, et tema nüüd küll kolmekuuse titega laia ilma rändama ei lähe. Endast pole veel midagi, aga lapsest on kahju. Ei tema ole kellelegi paha teinud, midas ta siingi kartma peaks. Ega tahtnud ta, et meeski läheb.

Sassa Mari oli lausa käratsema hakanud. Ah et siis nüüd leidis meheraisk paraja aja minema minna ja teda üksinda jätta. Mingu kus kurat ja ärgu oma nägu enam kodus näidaku. Põle tast varemgi õiget asja olnud, on rohkemastjagu üksi elatud, saab edaspidi kah hakkama.

Mari jutt oli kiusakas nagu alati, vaata et kraadi võrra enamgi. Kui Sassa polnud kodus, oli ta järvel kalastamas, ja kui teda polnud järvel, oli ta Vooremaal

kalu müütamas. Kui koju tagasi jõudis, sai ikka Marilt võtta, sest kunagi polnud nii tehtud, nagu Mari oleks tahtnud.

Noh, ja sellest, et mees pidi sõja eest kusagile maailma otsa minema — sellest ei saanud Mari samuti aru. Sõda tuleb ja läheb. Enamalt jaolt on ta ikka mööda läinud. Kui just päevaga ei lähe — ussaia tagant algab mets, kuhu redusse pääseb. Senikauaks, kui just vaja — päeva paar või ka paarkümmend.

Maailm oli koidueelses hahetuses. Taevas roosatasid hõredad pilvetriibud. Siit ülalt Rõugu voorelt oli näha kaugele läände — mööda lauskjaid nõlvu allapoole. Nõlvadel olid põllud — rohirohelistes suvivilja-, vähe valkjamad talirukki- ja kirevad ristikupõllud. Siis tulid metsad — männikud, kuusikud ja kaasikud, kõik ühtemoodi silmapiiri sinenduses.

Sinna metsade sisse pidid nad välja jõudma, sinna oma vastakate naiste juurde. Mida rutem, seda parem.

«Noh, hakkame aga astuma,» ütles Hendrik ärgitavalt. Ta sirutas ja hingas sügavalt. Õhk lõhnas niiske rohu, heinamaade, mesika ja õitsevate pärnapuude järele. Olid vähemalt kodused lõhnad.

Ka Sassa tõusis kangelt ja pikkamisi ja vastu tahtmist.

«Parem kui me põleks tuldki,» ütles ta ootamatult vihaselt.

«Parem kui oleks otse edasi pand.»

Sassa ütles seda valjusti, millele Hendrik oli vaikimisi mõelnud, kui nad suveöös mööda rööpavaheid liipreid lugesid. Millele nad olid mõelnud ja mille endast eemale peletanud. See, mida nad Valgas nägid — sõjavägede liikumine, evakueerimise sigin-sagin, vaenlase lennukid, esimene pommitamine, põlevad majad — see kõik ütles ära, mis neid endid ees ootab. Ei paistnud välja, et paari nädala pärast sõda lõpeb ja sakslased sinna tagasi pekstakse, kust nad tulid.

Ja siis tuli Hendrikule nõnda selgesti meelde väikese lapse nutuvirin ja peale selle veel, et ta oskas juba naerunägu teha, kui isa nägu ilmus hälli kohale. Ise veel nii tilluke nagu nõõpnõelapea. Tuli meelde, külanaised olid kinnitanud ühel häälel, lapsel on isa suu, silmad, lõug, nina, kõrvad, juuksed. Võib-olla rääkisid nad nii ainult sellepärast, et Liine oli pärit võõrast vallast ja

siinamaale võõraks jäänud; võib-olla, et meeldida uuele vallasekretärile . . . Aga kui nüüd Hendriku silmade ees oli lapse nägu, siis ütles ta enesele: mina mis mina. Ja siis oli ta võitnud kõik tõkked ja kahtlused endas ja väljaspool ennast ning mehed olid saanud loa minna veel kord kodunt läbi — perega jumalaga jätma.

Aga mis sellest kõigest Sassa seletada.

«Sina katsuksid oma Mari juurest aga kiiremini eemale pääseda,» ütles Hendrik.

«Oled nüüd päris ohmu või teed ainult,» vastas Sassa. «Kas sa arvad, et minu naise mõiramine on hullem kui sõda, või mis. Sina põle püssi käes hoidnud, aga mina olen. Nikulai-kadunuke saatis meid Pohlamaale Augustova metsadesse püha Venemaad kaitsma. Ma ütlen, kui ta ise ka oleks sääl olnd, oleks ta kolmandal päeval rahu teind. Aga teda ei olnd ja meie pidime muudkui tapma, kui ei taht, et ennast tapetakse. Mari irisemine on kui kirbu näksimine abaluu all . . .»

«See sõda saab olema kibedam,» ütles Hendrik, «kibedam ja raskem, nagu nüüd mõnigi mees on hakanud aru saama. Ei lõpe ta kahe nädala ega kahe kuu pärast. Nii et tuleb kaasa võtta soe pesu ja villased sokid. Sall ja käpikkindad . . .»

See oli mõeldud omajagu ettekäändeks, millega oli põhjendatud koduskäimine.

«Sealsamas Augustova metsades . . .» jätkas Sassa. «Me läksime täakidega ja sakslased tulid täakidega . . . Noh, ma juhtusin vastamisi ühe samasuguse noore poisiga . . . Kui silma poleks vaadand, eks siis oleks kas tema mind või mina teda läbi torgand . . . Aga juhtusime teineteisele silma vaatama, ma sain aru, et tema ei taha tappa . . . Ja ega ma kah taht . . . Ma lõin täägi alla, ja tema lõi kah alla. Nii seisime vastamisi ja ootasime, kelle poole võit kaldub, sest üks meist pidi ennast vangid andma, teist teed põld. Noh, võit kaldus sedakorda sakslastele . . .»

«Nüüd juba niisugust asja ei juhtu,» ütles Hendrik vihaselt.

«Ega muidugi,» jäi Sassa rutakalt nõusse. «Või mida või keda meil tookord õige kaitseda oligi — vene Nikulaid . . . Ja egas sakslased põld ka oma Villemi eest väga väljas. Muudkui jutt oli kõva — et isamaa ja puha . . .»

«Meil on nüüd, mida kaitsta,» ütles Hendrik.

«Meil pobulitel on,» kinnitas Sassa. «Aga kas pere-meestel ka on?»

«Noh, me lõikasime tükid ära suurte talude küljest. Aga tulevad sakslased, võtavad kõik.»

«Selle peale mõtlevad nad siis, kui see käes on.»

Hendrik sammus vaikides mööda teeserva. Mis tal oligi vastata!

«See sõda, ma ütlen sulle ja küllap näed seda ise ka, hakkab peale meie oma ussaiast,» kinnitas Sassa . . .

II

Keskhommikuks olid mehed jõudnud metsadevahelise kiira-kääralise kitsukese Löve jõe äärde, veski ja möldrimaja juurde. Siin nägid nad esimest omainimest — mölder August Siimsoni ennast. Veski seisis, vesigi alla lastud, aga mölder ise oli õuevärava juures, jahutolmust hall tööülikond seljas, nagu ootaks külamehi koormatega, nagu poleks sõda ega midagi, või nagu ta ei teaks, et juba on antud käsk evakueeruda. Teadma ta pidi — raadiod jõuti küll sõja algul ära korjata, aga telefonitraadid jooksevad läbi seinä tuppä.

Mölder seisis ja tunnistas tulijaid soninokatsi alt valvõalt — ju tundis ära, et vallasekretär ja see sealt alt, kah aktiiv. Ametimehed mõlemad, aga ei paistnud selle järgi välja, et oleksid ametikäigul — Jänese Sassaal saapakki käevangus nagu ehalt tulijal talupoisil.

Hendrik teretas ja tahtis edasi minna, aga Sassa jäi värava juurde seisma.

«Kuule, mölder, anna meile juua,» ütles Sassa.

«Juua peab ikka olema,» kinnitas August Siimson. «Astuge aga sissepoole, astuge sissepoole, puhake jalgu, teate ehk rääkidagi, mis ülalpool uudist.»

Siimson oli jutukas ja lahke, harjunud inimestega läbi käima.

Mehed astusid möldri kööki. Oli jahe ja lõhnas koduselt kolde ning palkseinte ja piima järele. Täna pole tuld pliidi alla tehtud, märkas Hendrik. Nii et naise ja lapsed on ta kuhugi pakku saatnud, ise jäi maja ja veskit valvama.

Mölder lobistas nurgast piimanõust toobiga haput vahtramahla, see oli kangem kui kasemahl ja hakkas kurku kinni.

«No istuge, puhake jalgu,» ütles mölder. Ta tunnistas uurivalt-uudishimulikult Hendriku tolmust halle kingi, nagu otsiks sealt aadressi: kust mehed tulevad ja kuhu lähevad.

«Me käisime kroonu vara vakueerimas,» ütles Sassa.

«Ah vakueerimas... tea, kas sedand maksiski nõnna ruttu teha,» kahtles mölder, «egas sakslased ometi siia- maale pääse. Küll Punaarmee vassistidele piiri ette tõmbab. Esiti muidugi, kui teised nõnda salaja ja ilma ette kuulutamata peale tulid, siis mõistagi...»

Võõrastav oli kuulda, et Löve mölder ei usu sakslaste siiatulekut. Ometigi peaks tema just neid ootama.

«Kuule, kas nõogid õige meid,» ründas Sassa. «Sakslased on täna-homme siin...»

«Ah ikka tulevad või,» uudistas mölder. «Noh, tea, mis asja teie siis veel siin hulgute.»

«Muretsed meie pärast või?» küsis Sassa.

«Eks te tegite siin vene korda, või sakslased teil selle eest pead silitavad,» vastas mölder.

«Mitte vene, vaid nõukogude korda,» ütles Hendrik. «See kord kehtib rohkemal kui ühel maal...»

«Noh, või mina seda nii täpselt kinni võtan,» ütles mölder. «Ainult et niipalju ma saan aru küll, kui sakslased hakkasid sõdima, siis nad sõdivad just selle korra vastu, mis nüüd meil on. Ja et kui nad juba korra vastu sõda peavad, siis ei loe see neile mitte kui midagi, kas sul on sinel seljas või paljas linane hame. Nendele oled sa vaenlane number üks.»

«Eks meil ole otsaette kirjutatud jah, kes me oleme,» vastas Sassa tigidalt.

«Küll juba neid leidub, kes otsaette kirjutavad, ega te peagi ise kirjutama,» vastas mölder.

«Võib-olla oled sinagi üks neidsinatseid?» küsis Sassa.

Möldri valge punsunud, justkui alailma jahutolmuga puuderdatud nägu kiskus krimpsu.

«Mina ei taha kellelegi halba. Et kui te veski üle võt- site, ega ma sellepärast viha pea. Seadus on seadus ja kord on kord, eks keegi pidi seadust ka täitma.»

Sassa neelas toobipõhjast viimase lonksu mahla ja pani tühja jooginõu kõlatades lauale.

«Sina oled küll üks mees, kellest ma mitte aru ei saa, kis tema on, kas liha või kala. Kui ma sulle kalu kauplesin, tingisid iga sendi pärast ja tahtsid ikka poolmuidu kätte saada. Seda räägivad ka kõik veskilised, et kui just ennast juures põld, võtsid sa ikka mitu matti, mis on puhta sulitemp. Aga siis, kui me kuulutasime sinu jahuveski täiestükis rahva varanduseks, käisid sa veel hea näoga ringi ja kiitsid pealekauba.»

Mölder tuli uue toobitäiega laua juurde. «Mis mul sellest kasu oleks olnud, kui ma oleks vingunud või vandunud?»

«Seda küll, et kasu ei midagi,» oli Sassa nõus.

«Mina olen ikka kõike mõistusega püüdnud võtta,» kinnitas mölder. «Seepärast võtke ka nüüd minu hüva nõu kuulda, mis ma teile ütlen. Neid mehi, kes teile ihkavad kätte maksta, on ülearu palju. Jääge siiasamasse, veskis kohta küll, kuhu varju saate pugeda... Söögipoolise eest kannan mina hoolt.»

«Ah et oled nõus meile kogunisti varju andma?» päris Sassa uskumatult.

«Olen küll,» kinnitas mölder.

«Etskae, ma'p teandki, et sa nõnna ligemisearmastaja oled,» ütles Sassa nõökamisi.

«Ega olegi,» ütles mölder. «Ma mõtlen jälle selle peale, et kui teie võim ja vägi jälle maa peale tagasi tuleb, eks te kosta siis minu eest ka...»

«Ära meie pärast muretse,» ütles Hendrik. «Me lähme omade juurde välja.»

Mehed läksid välja, mölder tuli neid veel trepile saatma. «Pidage meeles, mis ma ütlesin. Seda tea mitte keski ette öelda, kes oma ja kes võõras.»

Hendrik ja Sassa kõndisid vaikides. Alles siis, kui möldri maja ja veski olid jäänud metsatuka taha, sai Sassa sõnad uuesti suhu.

«Kuradi rebane... Tulge aga varju... Esimesel päeval läheb ja toob sakslased kohale. Võtavad kinni nagu mägrad urust...»

«Ta rääkis võib-olla päris ausalt,» ütles Hendrik.

«Usu sa jah — näo ees on süütu nagu ingliske, südames must viha.»

«Tema seisukohalt on see aus äri, see, millest ta rääkis.»

«Noh, äri oleks see siis, kui ta tõemeeli arvaks, et sakslased jälle minema pekstakse. Aga seda ta ei arva. Nad ükski ei arva seda. Nad ei mõtle üldsegi selle peale. Nad ei saagi mõelda, sest nende pead on täis vihavingu.»

«Noh, sa oled liiga juba kahtlemise vingu täis...» ütles Hendrik.

«Küll näed...» kinnitas Sassa.

Tüki aja pärast vastas Hendrik:

«Aga see, et Löve mölder meile oma teeneid pakub, eks see näita küll, et meie lood ja laulud on halvad...»

III

Tundi kaks hiljem rühkisid mehed juba all Toomoja kuusiku vahel. Maapind oli siin madal ja lõhnas rõskelt. Sassa jalad tundsid mõnu mulla jahedusest. Hendrik oli oma halli külakootud kuue üle õla visanud. Päike paisis siin keskpäevalgi ainult puude vahelt — oli rohkem varju kui valgust. Nii võis tekkida tunne, et päev kaldub õhtusse. Mehed aga ei kiirustanud sammu hoopiski kartusest jääda hilja peale. Seal, kus kuusik lõppes, kilomeetrit poolteist eemal, algas madal võpsikune Roondja heinamaa, küünid ja üksikud kased, teispool heinamaad — külamajad, postitalu ja pood esimestena. Seal oli kodu ja koju oli vaja ruttu jõuda. Selleks, et sealt veelgi rutem edasi pääseda.

Just kuusiku keskel, kus kõige kitsam — kahel pool poripõhjalised kraavid —, sattusid nad üle tee langedud puudele. Suured vanad kuused olid nagu paari meetri kõrgune roheline tara teeliste ees.

«Kust see tormivihur siia sisse murdis? Mujal pole jälgegi...» imestas Hendrik.

«Tuul murrab puu kas tüvest pooleks või virutab juurtega ümber. Siin on saag ja kirves tööd teind,» oli Sassa tark.

«Kas sa arvad, et mehed ise on puud maha võtnud? Milleks siis?»

«Eks ikka selleks, et sõjamasinad läbi ei pääseks.»

«Sõjamasinad,» kordas Hendrik. «Siis sakslaste

vastu.» Ja see kõlas omajagu võidurõõmsalt, sest Hendrik tahtis kangesti uskuda, et kuigi mitte kõik tema koduküla rahvast pole kommunistide poolt, siis enamik on vähemalt sissetungijate vastu.

«Langenud puust ei saa aru, kelle poolt või kelle vastu ta on,» kostis Sassa.

«Mis sa sellega öelda tahad?» päris Hendrik ja tõmbas kuue selga. Nad seisid kunstliku tuulemurru ees ja vaatasid arupidavalt ringi, kas oleks õigem pugeda läbi oksterägu või minna ringi.

«Sa tead seda ometi ise väga hästi,» vastas Sassa. «See siin võib olla samuti just meie vastu.»

«Miks meie vastu?»

«Noh, hävituspataljoni siis, kui see on sulle selgem. Et mehed ei pääseks külla majasid põletama ega rahvast tapma.»

Hendrik ei vastanud kohe, sest ta oli parajasti otsustanud, et tema linnamehe-kingadele on kõik edasiliikumise variandid ühevõrra halvad, aga kuuele on kõige kasulikum kõrvalt mööda minna.

«Ma tean küll,» ütles ta tera hiljem, «meile tuli jah informatsioon, et mõned kulakud ja rahvavaenlased räägivad niisugust loba. Egas seda keski ometigi usu.»

«Või et egas seda keski usu,» osatas Sassa ja ajas oma saapad kraavipervel jalga. «Mul on see asi paremini teada, sest ega sulle tule tõepoolest keegi suhu ütleva, aga mind peavad mõnedki endiseks kalakaupmeheks, kes ainult teeb sehukest nägu, et talle uus võim mokkamööda on. Ja usu — need mehed teevad omalt poolt kõik, et meid, nõndapalju kui jaksu jätkub, täis sittuda. Raadiod korjati küll ära, aga mitte kõik. Eks sealt kuule seda ka, mida sakslane räägib.»

Seda juttu rääkides oli Sassa vähe ettevaatamatu ja sulpsas parema jalaga poolest säärest saadik mudasesse vette. «Kurat!» vandus ta sellepeale, rabeles kuivale ja jäi seisma. «Ma ütlen sulle, keerame otsad ümber ja poeme võsasse. Me võime pimedas ka koju minna ja pimedas sealt putket teha.»

«Kuule, ära tee paanikat!» Hendrik valis ettevaatlikumalt jalaastumist ja liikus edasi. «Käputäie pärast, kui tervele rahvale said maa ja vabrikud! Meie olime õige asja eest väljas!»

Sassa sülitas ja läks Hendriku järel. Nad jõudsid ka sedamaid ümber puude. Niipalju oli Sassa jutt Hendrikule mõjunud, et ta kõõritas enne tee peale pöörumist ette ja kõrvale.

Kõik oli aga vaikne ja liikumatu keskpäevase põua-päikese all, õhk väreles eemal tee kohal, see oli nagu maa enese hingamine.

Sassa sülitas. «Ma ütlesin sulle, et see sõda algab su oma ussaiast, ja seda ütlen ma sulle ka veel, et siin läheb naaber naabri ja vend venna vastu. Ei siin põle seda, nagu oli Maailmasõjas, et Villemi soldat seisis Nikulai oma vastas ja kumbki ei täinud teineteist tappa. Maailmasõjas oli muidugi ka nii, et sõda käis leivatüki pärast, et üks valitseja tahtis suuremat tükki, kus võid rohkem peal ja vorsti kah, endale saada. Aga nii peenike see küll põld kui praegust. Sest üks praegust hakka seisma ühel pool need, kelle suurema leivatüki küljest me lõikasime tüki ja andsime teisele, kellel üldse põld või oli ainult leiba, aga põld vorstiviilu peale lõigata. Nüüd on sõda rahva enda sees, ja see on midagist niisugust, nagu oli kaheksateistkümnemal aastal.»

Aga et Sassa polnud mitte ainult kalakaupmees, vaid kalakaupmees, kes lükkas ise oma kaherattalist kalakäru või laenas nendesamade kalade eest naabertalust mära Miira ja neljarattalise vankri; ja et ta oli veel niisugune kalakaupmees, kes oma naise Marie suureks meelehärmiks pidas lugu rohkem raamatute lugemisest ja oli üks väheseid, aga Rannakülas ainus, kes oli Vana ja Uue Testamendi täiestükis läbi lugenud, — siis pidi ta ka siinkohal piiblit meelde tuletama.

«Kas sa arvad, et kuulus Rooma väepealik Pontsius Pilatus laskis Jeesuse Kristuse ristipuuks naelutada. Tutkit! ütlen ma sulle, seda tegid kõigepealt Juudamaa prohvetid ise, tegid sellepärast, et Jeesus Kristus oli kommunist ja õhutas kätt nende kaukasse ajama!»

«Sinu järgi tuleb välja nii, et meie, kes me viisime läbi maareformi, oleme kõik puha Jeesukesed?» rohkem imestas kui küsis Hendrik.

«Noneh!» kinnitas Sassa.

Ja siis see juhtuski.

Tee äärest põõsastest kargasid välja mehed, kolm neid oli ja üks kamandas surutud hääli: «Käed üles!»

Hendrik märkas, et meestel olid pussid käes, kuigi olid ise samasugustes külavillastes kuubedes nagu Sassa ja temagi. Ühe, sinivalgetriibulises särgis, tundis Hendrik sedamaid, see oli Kupla noorperemees Andrei. Ka teised, Lõmpsu Aleks Lõmpsult ja Jaagma Mihkel, olid omakülamehed. Ja kui Sassa taha vaatas, nägi ta seal veel kolme — Sarapuu Nalgust, Petsi Raandlat ja Raimiku uusmaasaajat Västart.

Nüüd oli Hendrikulegi selge, et siin on kaks leeri: nemad kahekesi ja teisel pool need, kelle võileiva küljest oli lõigatud tükk — ühelt väiksem, teiselt suurem. Rääkisid kõnekat keelt pussiloksudki, mõnel jahipüss, teisel lühikeseks lõigatud toruga vana jaapani või vene vint.

Hendrik ja Sassa olid vait.

Kupla Andrei, see Kupla perepoeg, kes oli Hendrikuga ühevanune, koos algkooliski käinud, siis linnas edasi tudeerinud ja viimastel aastatel teab kus konna-
nud ja mida teinud — see paistis olema meeste eestvedaja.

«Kinni võtta ja läbi otsida!» kamandas ta.

«Mida te meist tahate?» küsis Hendrik, kuigi mõistis isegi.

Keegi ei vastanud talle. Nalgus ja Raandla kargasid sõna lausumata juurde ja väanasid ta käed selja taha. See oli sõnaselge vastus, mida nad tast tahavad.

«Pidage meeles, siin on Nõukogude maa ja teil tuleb vastust anda...» ütles Hendrik.

«Käed kinni siduda!» kamandas Kupla Andrei.

Hendrik ja Sassa tundsid, kuidas neile randmete ümber tõmmati köis või ohjarihm. Nalgus oli siduja ja Hendrik teadis, et ta teeb seda põhjalikult. Nalgus oli meestest ainus, kes avalikult oli võimu ja selle esindajaid sõimanud ja oleks pidanud Siberis olema, jõudis aga enne putket teha.

«Hakkame minema!» käskis jälle Andrei. Nad olid meestejõugu keskel, neid lükati tagant ja pöörati vai-

kides teelt kõrvale, vasakut kätt kuusikusse. «Kui hüpaks metsa ja jooksu,» käis Hendrikul mõte läbi pea. Aga kiiresti sa jooksed kinniseotud kätega, tagaajajad kõik täies jõus mehed. Ta polnud kunagi niisuguse kohtlemise osaliseks saanud ja tas tekkis viha ja jonn. «Olgu, räägime lõpuni, kui nad tahavad rääkimist,» otustas ta. «Viivad külla, küllap on mehi, kes meie pooltki sõna kostavad...»

Sassa vaikis ja astus, kuhu juhtus. «Näh, mis ma ütlesin...» mõtles ta. «Mis ma ütlesin,» vasardas ja aina vasardas peas. Teda hoidis ja lükkas pintsakuvarrukast Västar. Västral oli just samasugune hall kodukootud riidest kuub nagu temalgi. Ta tundis, kuidas Västar paar korda komistas.

Neid viidi kiirustamisi meetrit sada viiskümmend eemale, see koht oli vähe kõrgem kungas, kuusedki kaharamad, jämedaoksalised, all kasvamas lilla ja kollane härgheintest vaip.

«Siit ei lähe teed külla...» mõtles Hendrik ja esimest korda tundis ta, kuidas südame alla tõusis hirm.

«Ah et siin on kommude maa!» urises Kupla Andrei, poolpilkeliselt, poolähvardavalt.

Sarapuu Nalgus ilkus naerda: «Nad arvavad, et vene tankid on metsaservas.»

Ja kõigi teiste nägudel oli pilkeline ja ähvardav ilme. Ainult Raismiku Västar tammus jalalt jalale ja tahtis nagu midagi öelda. Lõmpsu Aleks ja Jaagma Mihkel olid vait, aga hoidsid oma püssitüüakaid käes.

«Ma ütlesin, et siin on praegu Nõukogude territoorium ja teil tuleb vastust anda selle eest, mis te teete,» kordas Hendrik.

«Teil enestel tuleb vastust anda,» karjus Nalgus. «Otsekohe ja aegaviitmata.» Ta tõstis püssi, nagu tahaks sedamaid oma ähvarduse täide viia.

«Jäta, Nalgus!» käratas Andrei. «Siin on Eesti vabariigi territoorium, mille teie ja teiesugused tahtsid tükis eesti rahvaga maha müüa.»

«Eks sina, Kupla-poiss, tea paremini kui mina, mispära klikevalitsus uppi lendas. Eks sina tea paremini kui meie, kui palju see töörahvast maha lasi ja trellide taha pani,» ütles Sassa ja see kostis nõnda rahulikult,

nagu oleks jutt igapäevane vaidlus saksakambris öllekapa taga.

«Meie mõistsime kohut riigikukatjate üle,» vastas Andrei, varjamata ärritus hääles. «Ja nüüd mõistame kohut nende üle, kes lõhkusid meie rahva tervet vaimu ja ühist meelt ja ässitasid ühed teiste vastu üles.»

«Eks ta ole jah,» ütles jälle Sassa. «Mina olin maatamees ja pidin sinu vanamehe juures sulaseametit pidama. Tema kosus ja mina jäin üha vaesemaks. Tema sai sind ülikooli saata. Kui mul oleks laps old, ei ma oleks jõud teda algkoolist kaugemale koolitada.»

Sassa hääl oli niisama rahulik kui ennegi, aga Hendrik tundis selles pinget või nagu ootust.

Teised olid vait ja Andrei pidi uuesti rääkima.

«Meie,» ütles ta, ja ta hääl oli sealjuures kähe ja kõlas plekiselt. «Meie mõistame siin kohut nende üle, kes tahtsid eesti talusid maha põletada ja meid endid ja meie lapsi oksa tõmmata või Siberisse küüditada . . .» Ta tahtis edasi rääkida, aga Sassa hüüdis vahele:

«Teie talud on kõik puha alles ja naised ja lapsed ka. Või mõistate kohut! Timukatööd hakkate siin tegema!»

Nalgus ei pidanud jälle vastu. Ta karjus: «Mis neid kuulata, politrukid! Tina kerre, suu mulda täis!»

Ja jälle takistas teda Andrei.

«Sa oota! Siin mõistetakse kohut. Süüdlastel peab suu lahti olema.»

Taas lõikas Sassa vahele: «Hakkate enneaegu sakste taldu lakkuma. Ega nad teile mõisaid kingi, needki võtavad käest ära.»

Ja nüüd, miskipärast just nüüd ei pidanud Kupla Andrei vastu. Ta nägu kiskus veretavaks ja silmadesse tuli julma äkkviha leek.

«Ise tahtsite, ise saate. Arvate, et laseme teid maha!? Liiga kerge karistus!»

Ja taas otsekui õrritas Sassa:

«Poomissurm on kergem kui ristilöömine . . .»

«Kui risti, siis risti,» karjus Nalgus. «Minu poolt lauad ja naelad!»

Agas sedakorda ütles Lõmpsu Aleks Lõmpsult, kes siiani oli vait olnud: «Ega me tuld siia palagani tegema.»

«Teeme seda, mida vaja. Sina, Nalgus, jäta oma viha teiseks korraks,» toetas teda Petsi Raandla.

«Tehke, tehke,» ütles Paju Hendrik ja ta hääel värises erutusest. «Aga pidage meeles, et ükskord peate nende tegemiste eest vastust ka andma.»

«Kui vaja, siis kas või issanda jumala palge ees!» kinkutas Lõmpsu Aleks. «Sina, Sassa, pruukisid nüüd küll halvasti oma suud. Me kõik teame, et olid omaette peremees... Ei salanud sa ka oma usku ära ja nõnda olid sa ka ennem karja hulgast eksinud lammas. Sinu oleksime võinud juhatada õigele teele ja nõnda oleksid näinud veel võib-olla täna õhtul oma Marigi.»

Sassa kuulas mornilt seda juttu oma kaotatud võimalustest, ja kui ta meeste peale vaatas, paistis, nagu naeraksid kurrudki ta silmanurkades. Aga see ainult paistis nii, sest kurrud naersid tal alati, aga silmad haruharva. Ta silmad pilkused, kui vaatas päikesse, ta suu jäi suletuks ja paistis, et oma arust on ta nüüd kõik öelnud, mis tal öelda oli.

«Pidage!» ütles Kupla Andrei. «Ega nad me käest kuskile pääse, sest seda ei juhtu maa peal, et venelased veel tagasi tulevad. Mis me siis kiirustame... Ega sakstel pole kommunistide vastu niigi palju halastust kui meil.»

Paju Hendrik tõmbas kergemalt hinge ja jälle tõusis temas lootus näha veel kodu, värsketest palkidest majaseina, kust päike oli vaigupisaraid nagu pärleid välja sulatanud, ronida korstna otsa, mis nõudis esimest korda kahara kadakaga läbiroomimist, paigata lauda katust, mis oli vana, aga pidi nüüd olema tihe, sest seal sees ammus Kirjak, kellele oli kevadel sündinud vasikaplika.

Naisele ja pojale ei julgenud ta ikka veel mõelda.

«Jah, mis me ikka ommi käsa määrime,» ütles Raimiku Västar, hääles kergendus. Eks tal olnud ka kõige raskem hundikarja hulgas — ise oled lammas, aga pead võõras nahas ringi hilpama; ise oled rohusööja, aga pead oma naha päästmiseks lihasööjaks-verejoojaks hakkama.

«Või veel!» uras Nalgus. «Õösel tulevad ja pistavad majale tule otsa!»

«Panevad metsa, pärast püüa neid, — saad veel kuuli kerre,» toetas teda Petsi Raandla, see natuke üle keskmise, vanasti nii lõbus naljahammas ja külasimmanite peiar.

«Ega ma mõtlegi neid ula peale lasta,» õiendas Andrei. «Minu ettepanek on niisuke, et ühe tõmbame hakatuseks

varna, teisele kingime elu... Tingimusel, et ta ise paneb oma käega oma kaaslasele silmuse kaela.»

Hetke valitses metsa all sügav vaikus. Kõik said aru, et see oli julmem, kui neist keegi arvata oskas. Kujutlenud — niipalju kui neil üldse jätkus kujutlusvõimet — olid nad kõik umbes nii, nagu torkaksid kesikule pussi kõrri. Aga sedamaid hakkas neis tööle talupoja praktiline aru: kui üks neist paneb teisele köie kaela, siis neil seda kergem. Petsi Raandla ütles välja kõigi mõtte:

«Sündigu siis nii...»

Ja Kupla perepoeg Andrei pöördus sedamaid — ju tal oli varem kõik läbi mõeldud — Paju Hendriku poole.

«Et Jänese Sassa ei taha enam Mari näha, siis küsin ma sinult: kas sina tahad näha oma Liinet ja väntsu. Kui tahad, siis tead, mis tuleb teha!»

Alles nüüd mõtles Hendrik oma naisele — lüheldast kasvu pruunisilmsele Liinele, kes oli sealt eemalt Kunda kandist pärit, sulase tütar, oskas hästi vikatilütt pihus hoida ja rukist põimata, kõiki talutöid teha, titte ime-tada ja oli igapidi just niisugune, et teistsugust naist polnud Hendrik enesele ette kujutanud ega soovitudki.

Ja veel mõtles ta pojale, kes oskas juba õues tekil ja murul roomata, tundis isa ära, kui see koju tuli, ja kelle nägu oli ikka rohkem rõõmu kui nuttu täis.

Need mõtted võtsid pisku aega, seda mõistsid mehed omamoodi ja Nalgus ei saanud mitte aasimata jätta.

«Sihukesed need komnud on — valmis kas või vellele köit kaela panema, et oma nahka päästa!»

Hendrik kuulis seda ja tal hakkas häbi... Häbi, et nii võidi temast mõelda. Ja kuigi ta polnud mingi kommunist, oli ainult valla täitevkomitee sekretär ehk nagu seda ametlikult nimetati: nõukogude aparaadi töötaja, ei hakanud ta tõe nimel ümber lükkama, et tal pole kommunisti piletit taskus. Ütles ainult tasahääli: «Selle musta töö peate ise ära tegema...» Siis jäi ka tema vait ega kostnud neist kumbki enam sõnagi.

Neil polnud selleks võib-olla aegagi, surmaminek pole kerge, eriti kui pead seda tegema nii nagu siin — võõraste käte läbi ja köis ümber kaela.

Mehed aga talitasid vaikides ja asjalikult. Ainult kiirustamisi tehti seda kõike: kinnitati sedelgarihmad vana kuuse parajas kõrguses okste külge — üks ühe, teine teise külge; otsiti kohale paras känd, mille peal võis seista, nii et kui see alt ära tõmmata, siis jalad jäävad rippu, varbad puudutamas peaaegu okkalist maad; sobitati silmus kaela ja seati siis alles ümber oksa parajaks ja tõmmati kahe mehega känd alt ära . . .

Kiirustamisi seda tehti jah, küllap sellepärast, et inimest tappa oli ikka teine, kui pista orikale pussiga kõrri — see lõugas mis jaksas ja siis talitasid vihaga; teine, kui lüüa kanal kirvega pea otsast.

Võib-olla lootsid nad, et see kõhedavõitu teine-olemise tunne läheb üle, kui kõik on möödas, sestap siis kiirustasid.

Aga kui kõik oli tõepoolest möödas ja kaks meest kõikusid ja pöörlesid rihma otsas, heites ebaloomulikult pikka varju maapinnale, mõistsid mehed, et ei läinud midagi üle, ennem veel läks tugevamaks.

Sestap nad kiirustasid sealt sõnatuna minema, astudes üle poodute pikkade varjude. Aga et päike läks parajasti hõbedaste servadega suvise pilve taha, siis oli nii, nagu võtaksid lahkujad endaga kaasa kahe poodu varjud.

Need varjud jäid neid surmani jälitama.

HELGA-PIONEERIJUHT, VANA KROOKUS JA MINA

Oli esimeste maasikate aeg, ma pilgutasin Kaarma Peetrile silma, et kui maitseksime. Muidu mugisime kuiva saia ja jõime kohvi peale — võtsime tudengite tagasihoidlikku keskpäevaeinet. Stipipäev oli veel kaugel. Aga nad lõhnasid nii isuäratavalt — see tuletas meelde kodu, suurt rohirohelist päikesekullast aeda ja vanaema peenarde kohal, ja pagana palju ilusaid asju mu lapsepõlvest. Mõnikord on hiigla tore ennast mälestustest lasta heldinult rõõmsaks teha.

«Sa ei armasta maasikaid?» küsisin. «Mõned ei saa sellepärast maasikaid süüa, et neil tuleb siis kohe nõgese-palavik.» Ise mõtlesin, et küllap Peetrilgi on rahad lõpu-korral.

«Mul ei tule palavikku,» seletas Peeter. «See on keerulisem,» ütles ta. «Mul on see lugu hoopis keeruline,» kordas Peeter. «See on psüühilisel pinnal, saad aru.»

«Niisugust asja pole ma veel varem kuulnud,» ütlesin.

Peeter kortsutas kulmu.

«Ma võiksin rääkida, kui lubad, et vahele ei sega,» ütles Peeter. «Ma võiksin sulle rääkida jah, minu ja maasikate ja Helga-pioneerijuhi ja vana Krookuse loo. Seda ei olegi ma kellelegi jutustanud. Mitte et erilist saladust oleks, aga see on niisugune lugu, tead, mida igapähele ei saagi rääkida.»

«Pajata aga julgelt,» ütlesin. «Olen vait nagu haud.» Tegelikult on Peetriga samuti nagu minuga, mõistsin. Minule meenutasid maasikad kodu ja lapsepõlve ja aeda, temale lugu, mis on seotud kellegi Helga-pioneerijuhi ja kaelarätikuga ja vana Krookusega, — ju siis küllap samuti kusagilt noorusmailt pärit.

«Saad aru, ma ei taha, et teised seda kuulevad. Mitte sellepärast, et seal on midagi, mida kuulda ei tohiks või mida ma hirmsasti häbenema peaksin. Aga nemad ei

saaks võib-olla sellest just nii aru nagu mina. Ja siis nad suhtuksid minussegi kuidagi teistmoodi. Mina aga ei taha olla see, kes ma ei ole.»

«Mina tean küll, kes või mis sa oled. Ja kui sa just tahad kuulda, siis selles, kes mina olen, on sinu tegu ka üsna palju.»

See oli jumala tõsi, sest Peeter oli tookord meil ülikoolis kursusebüroo sekretäriks ja tema mu organisatsiooni kaasa tõmbaski.

«Võib-olla sa kahetsedki kunagi,» ütles Peeter, nagu oleks lugenud mu mõtteid. «Võib-olla mõtled ükskord, et kui elu oleks teistmoodi seatud, oleks ehk paremgi olnud. Muretum igatahes, ja närvikulugi vähem. Noh, nagu Soodla-poiss näiteks.»

«Kuradile Soodla-poiss,» ütlesin, ja omast arust pidi mul kangesti irooniline nägu peas olema. «Tema maailm on küll pagana moodi rikas, et mine või kadedusest lõhki.»

Paistis, et seekord jäi Peetrile mu iroonia tähele panemata.

«Sa mõistad maailma materiaalset rikkust nagu hukka või mis?» vaatas Peeter mind usutlevalt.

«Nojah, kui sellest ebajumal tehakse...»

«Ah, ega Soodla teind mingit ebajumalat. Ta nägi, et saab muretumalt ja paremini ära elada. Saatis eksamid kuradile, kolis intrist minema, võttis majaga naise, aed ka igavene lohe, kasvuhooned ja kõik viimse kriipsuni, mida nõukogude kord lubab.»

«Naine on temast vanem ja sitta kanti tige!» kinnitasin teadvat.

«Nii ta kindlustas ennast majanduslikult ning nüüd seadis ennast veel kaubandusvalitsusse sisse.»

«Ükskord lendab ikka sisse!» olin kindel.

«Karusnahakaupmeeste protsessi ajal teadis prokurör ja teadis miilits, et Soodla on asjasse segatud. Aga keegi ei saanud midagi teha — polnud, millest kinni võtta.»

«Ega ometi sina talle kade ole?» uudistasin.

«Mul on omajagu elus vedanud, ma räägin sellepärast. Sest kes teab, natuke teistmoodi mõnel tähtsal ja väga olulisel silmapilgul, ning kõik oleks võinud teistsuguseks kujuneda. Kes ütleb, et mitte niisuguseks, nagu Soodlal?»

Kes ütleb, et mitte veelgi hullemini. Nii, et hulgu nagu Ahasveerus mööda võõrast maailma. Egas lapsele ole otsaette kirjutatud, mis tast saab, kui suureks kasvab.»

Mulle oli arusaamatu, miks Peeter hakkas just nagu Soodlat kaitsma. See nüüd küll ei tasunud vaeva...

«Kui poleks olnud Helgat-pioneerijuhti, kes teab, mis minustki oleks saanud...» ja Peetri hääles kostis jällegi mingi kauge mälestuse sooja, nukrat kõla.

«Sa ju tead, et ma pole siitkandist pärit, vaid N-ist. Ema oli küll siit, aga ta oli juba noore tüdrukuna N-i läinud, majateenijaks ja seal isaga tuttavaks saanudki. Nii et kui mina ilmale tulin, olid mu vanemad juba linnalased ja mina seega pärjelipoeg. Isa oli õige mitmeid ameteid pidanud, nagu maalt tulnud inimesed ikka. Lõpuks oli kaupmeheks hakanud. No mis kaupmees see küll oli: kärukaupmees, täikahall. Ostis vanu asju, värviv uueks, müütas turul käru pealt... Mul tuli pärast sõda, kui rajoonikomitees töötasin, sellepärast veel ütlemist. Märkisin ankeeti: proletaarse kaupmehe poeg. Kutsuti siis välja, sekretäri juurde, et mis ja kuidas... Ma rääkisin ära, et nii ja nii, isa oli kaupmees küll, aga rohkem sellepärast, et vabrikus tööd ei jätkunud, lihtsalt ei mahtunud tööliklassi ridu täiendama. — «Mis kuradi jama see on!» põrutas vana Nikolajev oma kummist käe vastu lauda. Ta arvas, et ma narrin teda — kas siis üks kaupmees hakkaks tööliseks või mis? — «Tööline teenis kuus vähemalt kuuskümmend krooni, aga kui oli väljaõppinud ehitustööline ja hooaeg oli, võis välja visata kogunisti sada kaksikümmend või veelgi rohkem. Aga minu vana sai kuus kolmkümmend ja seegi oli juba hea kuu.» — «Ära aja puru silma,» ütles Nikolajev. — «Ei aja. Kui rohkem oleks teeninud, või me siis oleksime elanud Vaaderpassi põiktänavas, meister Muukrami maja pööningukorral, toas, mille seinad ülalt kirstu moodi kokku jooksid ja kus ühes otsas oli pliit, teises aken. Või meil muidu oleks peatoiduks olnud kartul ja silgukaste, rupskisupp ja üldse igasugune odavam kraam...»

See põhjalik informatsioon pani ta järele mõtlema, ja kui ma selgitasin, mis sorti kaupmees see käru pealt

kaupmees õieti on, hakkas ta taipama. Ja kui ma sedagi seletasin, et neljakümnendal, pärast pööret, kui tööstust hakati laiendama, läks taat otsekohe masinapuhastajaks vabrikusse, jäi ta minuga nõusse. — «Mis kurat sa siis ankeeti nii kirjutad?» — «Aga ta oli ju ikkagi kaupmees, ega ma ankeetandmeid saa varjata,» ütlesin. — «Proletaarlane oli ta, mitte kaupmees! Saad aru, sotsiaalse olukorra järgi. Meile on tähtis sotsiaalne olukord,» ütles Nikolajev.

Nii jäigi, et edaspidi polnud mu vanamees enam kaupmees.

No see Vaaderpassi tänav oligi mulle tõeliseks koduks. Kitsuke teine — Tallinna maantee ja Posti tänava vahel, lõikas põigiti ühest teise. Kokku kuus maja, ühes servas neli, teises kaks ning adventistide palvemaja tühi krunt. Küllap olid tahtnud sinna oma pühakoja üles lüüa, aga vahepeal oli rahast nappus kätte tulnud, nii et kohale jõuti vedada ainult liiv ja vundamendikivid ning kaevata auk... Siis ehitasid nad kõrge plangu ümber krundi ja kõik jäigi nii. Ma räägin sellepärast, et meile oli see krunt nagu mingi Eldoraado — kus ikka oleks maru indiaanlasi mängida. Meie mängumaadeks oli tänav ja naabertänavad. Noh, mängisime kossi ja kurni, pildusime üksteist tolmuga ja kaklesime niisama. Ainus tüdruk, kes meie kambas käis, oli kingsepp Liimetsa Helga. Kingsepp elas just vastasmajas ja Helgat mäletan ma sellest ajast, kui üldse midagi mäletama hakkasin. Tema oli minust mitu aastat vanem. Ta oli ainuke laps perekonnas ja meister Liimets polnud just kõige vaesem kingsepp maailmas, kuigi ka mitte meie tänava tasemest võõristustäratavalt üle. Igatahes olid Helga ka suvel sandaletid jalas ja kleit alati puhas ja terve ja juuksed ilusti siledaks kammitud. Ma mäletan, et poisid ei tahtnud teda isegi oma kampa võtta. Mitte sellepärast, et ta puhtamalt riides käis, aga sellepärast, et ta tüdruk oli. Saad aru: plikad on ikka plikad, nendel on omad mängud ja kaebama kipuvad nad ka...

Poisid olid tookord kurni tagumas, mina olin väike ja rahul sellega, et lubati pealt vaadata. Aga Helga oli minust aastat kolm vanem ja tema tuli ka meie juurde.

«Lubage mul ka proovida,» ütles ta. — «Ei saa,» ütles Trei Hermann, meie kõige vanem, tänavakambavanem või nii... — «Miks mina ei tohi? See minu tänav ka,» nõudis Helga.

«Sina oled tüdruk.»

«Mis siis, et tüdruk, kas sa arvad, et ma ei oska kivi visata.»

Sedamaid oligi tal kivi pihus, ta võttis hoogu ja kõlldi! käis see vastu telefoniposti isolaatorit. See oli täpne vise, aga poisid olid kindlad ja Trei Hermann ütles: «Sul pole püksegi jalas.» — «Mismoodi ei ole,» küsis Helga, tõstis kleidi üles ja näitas, et on küll. — «Sul pole pikki pükse,» ütles Hermann.

«Mis siis, Antil on ka lühikesed püksid...»

«Need on poiste püksid, need pole aluspüksid.»

Helga lõi käega, mis pidi tähendama, et jookse vasikaga võidu...

Ma mäletan miskipärast hästi seda õhtut, võib-olla sellepärast, et sain esimest korda osa võtta kurnimängust, olgu pealegi, et vaatajana. Varem meil seda ei mängitud, keegi oli ta kusagilt meie tänavale toonud, ise kurnikaikad meisterdanud ja puha. Oli jah kuiv suvine õhtu, ja igakord, kui kurnikaigas maad puudutas, tõusis ilus tolmupilv õhku, valge ja kohev nagu jahu, millest saia tehakse ja mida poes müüdi kümme senti kilo. Meie tänaval oli ainult Treidel lehm, Hermann jooksis teda sisse laskma. Ja mööda tänavat kõmpis kepi najal vana Toomsalu, aednik, korv käevangus, südalinna poole kundedele marju viima. Siis tungis korraks läbi tolmu ja lehmahigi magus maasikate lõhn ninna. Me kõik vaatasime vanale Toomsalule järele, kui ta läks, komps-komps, kolts-kolts, laastukorv käevangus, marjalõhn nagu lehviksaba taga. Siis tuli Hermann tagasi ja poisid tagusid kurni edasi. Seal oli seda loba küllalt ja ergutushüüdeid ja vandumist ja naerda sai ka. Ja siis tuli Helga uuesti — soni peas ja poistepüksid jalas. Ta seis sisonatult viskamist ootajate juurde.

«Kust sa püksid said?» küsis Hermann.

«Mis see sinu asi on!» ütles Helga ja keeras selja.

Hermann vaatas, vaatas ja lõi omakorda käega — millega oli umbes mõista antud: jõuad sa vasikaga võidu joosta.

Aga see, millest ma õieti rääkida tahtsin, oli hiljem, palju hiljem. Ma käisin siis juba neljandas klassis, aga Helga oli koguni kuuendas. Ja üldse oli vahepeal palju juhtunud, nii palju, et meie, jõmpsikadki, saime sellest aru, et palju on juhtunud. Noh, sa taipad isegi, mida ma mõtlen. Et nõukogude võim välja kuulutati, inimesed käisid punaste lippudega rongkäigus ja poodidesse tulid müügile väikesed Lenini pildiga rinnamärgid.

Me jooksimise jaama, kus sõjaväeüksused läbi sõitsid. Sõdurid, kes lõhnasid nahkrihmastest ja higist ja tundmatutest maadest, kinkisid meile peenraha ja mõni sai viisnurga või soldatinööbi. Ja paemurru kandis hakati midagi suurt ehitama — kasarmuid või mis, ei mäleta, see on seal, kus Trei Hermanni papa punane lehm koos teistega karjas käis. Minu taat sai vabrikusse tööle, hakkas sada kaksikümmend rubla kuus palka saama, mõni kuu sai preemiat ka, nii et minagi sain aru: tööliklass on ikka parem olla kui kaupmees. Ma sain sellest oma nahal aru, sest nüüd oli mul juba täisgarderoob, kuhu kuulusid pikad püksid ja kogunisti kaks paari saapaid. Muidugi oli see ühelt poolt asjade loomulik käik, kuid teiselt poolt luges ikkagi töörahva hulka kuulumine ka midagi.

Ükskord püüdis Helga mu koolimaja koridoris kinni ja ütles, et on vaja rääkida. Läksime pioneerituppa. Helga küsis, et kas mul igav ei ole pärast tunde, ta pole mind enam tükil ajal näinudki, kuigi elame ühel tänaval.

Kehitasin õlgu. Tõsi mis tõsi — nood kurnimänguajad on ammu seljataga ja meiegi maailm oli vahepeal avaramaks saanud... See ulatus nüüd juba linna taha männikusse, rabadesse, põldudele ja koguni mere äärde, mis kilomeetrit kümme eemal. Olime juba nii suured, et meil olid maha peetud mõnedki lahingud vene ja saksa kooli poistega, olime löönud ja saanud lüüa, — nendest asjadest polnud Helga enam osa võtnud. Talle ei passinudki see — ta oli nüüd pioneerijuht, käis koolis punase kaelarätikuga ringi, korraldas koondusi ja sehkendas noorematega kõikse aja.

«Sa peaksid pioneeriks astuma,» ütles Helga.

«See plikade asi,» ütlesin.

«Miks plikade?»

«Meil klassis pioneerid puha tüdrukud.»

«See on teil. Aga teistes klassides on poisse ka.»

Olin üsna tõrksalt vait. Mis see loeb, et teistes klassides. Aga meil ei ole.

«Ära sa mul puhu,» ütles Helga läbinägevalt. «Ära sa mul seleta, et plikad ja nii edasi. Meie korraldame koondusi, mängime palli ja matkame, tead küll. Teeme luuremänge ja kevadel sõidame ekskursiooniga koguni mere äärde. See huvitab poisse ka.»

«Ma olen seal käinud,» kohmasin.

«Oled siis oled. Kui mul oleks palju vaba aega, ma aina elaksingi mere ääres. Seal on nii ilus.» Ta ütles seda nii endamisi, paistis, et ei agiteerigi enam mind.

«Tuletornivalvur vist elabki kogu aeg mere kaldal...» arutasin.

«Tuletornivalvur küll,» kinnitas Helga. «Aga temal ei ole vaja enam õppida. Ja üksi hakkaks vist varsti igav, mis sa arvad?»

Kehitasin õlgu. Ma polnud sellele kunagi mõelnudki. Ja üldse ma polnud kujutlenud ennast tornivalvurina. Lendurina olin küll kujutlenud. Lenduriks oleksin tahtnud õppida. See pidi olema nii kõhe, et võtab südame alt külmaks, aga ühtlasi nii hea, et ei tahakski midagi muud teha, kui aina lennata. Autojuhiks oleksin ka hakanud.

Kehitasin õlgu ja nuuskasin nina — kõigi viisakusreeglite järgi sissepoole. Lendur on ka üksi. Ja autojuht rooli taga on ka üksi. Aga igav neil kindlasti ei ole.

Helga nagu oleks lugenud mu mõtteid.

«Pioneeride palees käime ka. Poisid teevad seal muldellenukeid ja mitmesuguseid muid asju.»

Kikitasin kõrvu, aga ei lasknud välja paista, et mind see asi mingil määral huvitaks.

«Ja üldse, mis sa ikka hulgud ringi,» ütles Helga. «Hulgud ringi ja teed rumalusi. Nagu nood kaklemisedki teiste koolide poistega. Ja see autolugu — sealt võtsid sa ka osa, ära katsugi mulle seletada, et ei.»

Ma ei osanud aimatagi, et Helga noid asju ka teab. Nojah, meil olid löömingud küll, see oli tõsi. Ja tolle pildimeistri Porika tõldauto lükkasime me ka mäest alla veerema.

«Teise keska poisid võtsid meie Sambliku Matil mütsi peast ja ei andnud enam kätte. Me läksime mütsi tagasi nõudma,» pidasin vajalikuks selgitada.

«Ma tean,» ütles Helga. «Aga sellest oleks võinud pahandus tulla.»

Mis seal enam pahandust tulla, kui mul oli pärast pintsakuhõlm katki ja kõrv ka. Kui koju läksin, oligi pahandus käes.

«Olgu, ega ma midagi ette heida, te talitasite õigesti, põhimõtteliselt vähemalt, sest väiksemat ja nõrgemat tuleb ikka kaitsta. Aga pioneeriks peaksid astuma sellepärast, et siis oled organiseeritud.»

Ma ei ütleks, et mul oli eriline lugupidamine mulle tundmatute sõnade vastu või et ma oleksin Helgat kartnud. Ma ei ütleks, jah, et ma just sellepärast astusin pioneeriks. Võib-olla see, et mul oli lihtsalt niisugune instinkt, mis mind tõmbas enese tahtmata sinnapoole, kus midagi üheskoos tehti. Ja Helga oli lõppude lõpuks ikka meie tänava plika, ta oli ennast näidanud poistega võrdsena, ja õpetajatega mestis ta ka ei olnud. Sest kui ta koolis oleks kõike seda rääkinud, mis ta meist teadis, siis oleks muidugi pahandusi kuupalju platsis olnud. Nii et kui ma pioneeriks astusin, oli see õieti Helga pärast. Kui keegi teine, näiteks Kadastiku Malle, meie klassiorganisator, oleks mulle seda rääkinud, siis ma oleksin talle pikka nina näidanud ja kõik. Aga Helgale ma ei saanud seda teha. Ju ta oli ikka täie õigusega pioneerijuht.

Minust head pioneeri ei saanud. Koondustel käisin küll, aga ma jäin rohkem kõrvalseisjaks ja kaasatõmmatavaks, kui et ise midagi organiseerisin. Ja siis veel see, et mõnikord, kui poistel oli midagi ette võetud samal ajal, kui koondus pidi olema, läksin poistega. Nii et ma ei olnud juba tookord laitmatu kavaler ega ka kohusetundlik. Omajagu edev ning auahne olin veel

pealekauba. Hea vähemalt, et aeg oma terasharjadega selle mu seljast on maha nühkinud.

Mulle meeldis käia küll punase kaelarätiga, ja valge särgi sain ka. Aga neljakümne esimesel kevadel, kui ülelinnaline pioneeride paraad pidi toimuma, sai mu auaenus kõvasti lüüa. Pidasin ennast kõige kindlamaks kandidaadiks rühma lippu kandma. Teisi poisse meil ju polnud. Aga Helga ütles, et Kadastiku Malle ja Veermäe Ilse on olnud kõige hoolsamad koondusel käijad ja kõige aktiivsemad pioneerid ja sellepärast on neil õigus lippu kanda. Tal oli ju õigus, aga vihane olin ikka ja mõtlesin endamisi, et tutkit — plikad on ikka eesotsas ja mina üldse ei lähegi sinna paraadi peale.

Aga kui kogunemine oli, ilmusin ikkagi kohale. Helga seadis meid rivisse ja ma olin kohe lipukandjate järel. «Ära mossita,» ütles Helga mulle, ja ma mõistsin, et ta oli mind läbi näinud. Mul hakkas piinlik. Peagi aga väsisid tüdrukud ära ja loovutasid lipu ikkagi mulle. (Ahaa, mis te siis oleksite teinud, kui mind poleks olnud!)

Hiiglapikk pioneeride rivi, valged pluusid, punased kaelarätid, lehvivad lipud, muusika, tänavad täis vaatajaid, päikest täis linn. Selles oli niisugust pidulikku ja ülendavat, see tunne tuli kusagilt sügavalt ja kustutas meelest tülid, pahandused, solvumised, kõik igapäevase, mis näis hoopis tühisena. Kõik kadus, jäi ainult suur särav pühapäev, meie, pioneerid ja päike linna heledate majade seintel ja kivist tänavail ja kaaslaste nägudel. Oli see vast tore pühapäev...

Sain sellest õieti alles hiljem aru. Õhtupoolikul kodus. Tundsin ennast üksinda. Isa oli läinud tuttavate juurde ja ema õmbles. Nii et päris üksi ma ei olnud, ainult tundsin ennast üksikuna. Saad aru: päeval oli nii palju inimesi su kõrval, ees ja taga, mul oli nagu mingi joovastus kõigest, mis mind ümbritses, ma olin üle piiri rõõmus, elasin kõigele kaasa — ja siis järsku vaikus ning ei kedagi. Toas ainult ema õmblusmasina lõgin ja kõik nii argipäevane. Ma ei tahtnud kauem toas olla ja läksin tänavale. Pühapäevaõhtupooliku liikumatus oli laskunud linnale. Kes välja oli sõitnud, polnud veel tagasi jõudnud, tänavad olid inimtühjad ja otsekui mahajäetud. See süvendas veelgi üksindustunnet.

Varsti lõppes õppetöö koolides ja me olime vabad. Maaleminekuga oli veel aega, ma pidin esialgu leidma linnast endale tegevust. Et ma ula peale ei läheks, oli ema kauba teinud aednik Toomsaluga, et too võtab mu oma aeda abiliseks. See abilise-amet seisnes umbrohu kitkumises ja peenarde kastmises, ei milleski muus. Aga kuuma päikese all peenarde vahel kükitada ja umbrohutaimi välja noppida polnud just mõnus tegevus. Väikesed raudnõgesed hammustasid käsi, ükskõik kui ettevaatlikult sa neid ka ei püüdnud võtta. Ma kartsin mesilasi, kes sumisesid ja lendasid aias ringi, ja vandusin kogu seda tööd maapõhja.

Siis tuli too teine pühapäev... Ilus, soe, suvepoolsem... Me sõime lõunat, pühapäevalõunat manna-
kreemiga, kui ema sõbranna, proua Poolvärk langes tupp. «Issand, te veel sööte!» karjatas ta traagiliselt, «kas te siis ei teagi, et sõda on lahti.» Emal vajus käsi lusikaga lauale, isa vaatas tulijale näkku, nagu poleks kuulnud õigesti, ja toas oli järsku nii vaikne, et oleks võinud kuulda nõöpnõela kukkumist. «Issand, siis ikka need jutud läksid täide,» ütles ema. «Noh, seda oli arvata,» kohmas isa. Ja nad hakkasid arutama, mis edasi saab.

Mina olin muidugi lehti vaadanud, ma teadsin, et sõda oli kusagil, et sõjas pommitatakse ja lastakse üksteise laevu põhja ja inimesed saavad surma. Aga see kõik oli kusagil kaugel, võõrastel maadel ja tähendas mulle eksootikat, mitte enam. Sõjas tehakse sangaritegusid ja saadakse kangelasteks, seda ma teadsin ka. Sooh, nüüd on siis aednikuametiga lõpp, mõtlesin lootusrikkalt.

Ja jõuab kätte ka too kolmas, julm pühapäev. Oli sõda, aga ikka veel kaugel — nähtamatu. Me olime tollel päeval poistega linnast väljas vanas kivimurrus. See oli meie viimane kooskäimine, hiljem pudenesime laiali nagu lehed tuulde... Mängisime «õilsat» sõda, kus ükski surma ei saanud, küll aga igamees teenis vaprusmedali rinda. See oli rüütliteaegne; me läksime rünnakule, me stanniolpaberiga ülelöödud puumõõgad helkisid

päikese käes, me karjusime «hurraa!», me tormasime nagu pöörased hunnid üksteise vastu, kujuteldavad ratsud galoppimas, mõõgad kõlksumas kokku, me vehkisime, nagu peksaksime kootidega reht, me ähkisime lahingupalangus, otsekui kannaksime raudrüüsid seljas ja raskeid kilpe ja kahekäemõõku — meie, Aleksander Nevski jäälahinglased ja ristirüütliid vastamisi. Siis roomasime maadligi, madalamad kui rohi, vaiksemad kui maod, vastase poole, järsku langesime neile peale — algas käsikähm, missugust ei tundnud sõdade ajalugu. See oli kõigi sõdade sõda, mida me pidasime vanas paemurruaugus, karjäärist karjääri, koopast teise... Lõpuks väsisime sõjapidamisest, siis istusime ülal paemurru serval kõik läbisegi, omad ja vaenlased, ning tõmbasime hinge tagasi ja vaatasime kaugele eemale, kus oli linn, meie kodulinn. Ta kirikute kuplid särasid päikeses, ta majad olid heledad, ta oli imeilus oma küngaste ja päikesehelkidega.

«Poisid, pilv tuleb!»

Me vaatasime ja märkasime alles nüüd, et mere poolt oli tõusnud üles sünge äikesepilv, ta oli ähvardav ja tume nagu öö. Ta liikus, ta esimesed bastionid kerkisid päikest varjama, eemalt veeres ta tume vari üle maa, üle mere ja metsade ja põldude linna peale.

«Poisid, lennukid!»

Pilve mustast varjust söötsid välja kolm hõbedast helkivat lennukit — hääletult, kiiresti, ja siis kuulsime kauget tasast suminat, kõrget, nagu mesilaspere, kui ta on lahkunud pesakastist.

Vaatasime lennukeid ega märganud vihma eest kojugi rutata. Nad jõudsid linna kohale ja siis juhtus see.

Järsku oli linna kohal ere valgus, maa kerkis mustana ja punasena üles pilvedele ja lennukitele vastu. Siis kuulsime kõminat, see oli jubedam, mida me kunagi kuulnud olime, sest temas olid kõik ebaloomulikud hääled koos, pilv kerkis kõrgemale ja kõrgemale, me tundsimme või kujutlesime tundvat, kuidas pind värises me jalge all, me kuulsime kui linna enese surmakorinat.

Vahtisime ammuli sui ja pärani silmi sinna. Kaks pilve olid kokku saanud. Me nägime, kuidas ülemisest löi välgu siksakk alla, kostis äikesekõmin, mis oli otse-

kui kauge kaja maapealsele. See oma tuttavlikkuses vabastas meid kammitsaist, üksteisele otsa vaatamata hakkasime jooksuma linna. Me kõik aimasime, et midagi koledat pidi olema juhtunud. Võib-olla just see oligi sõda, tõeline, mitte too, mida olime näinud lehtedes piltidelt ja kinos ja mida olime mänginud ise.

Me jooksime, märkamata üksteist, majad vilksatasid mööda, jooksvad inimesed ja aiad; kusagile teadvusse jäädvustus pilt klaasideta aknaruutudest, mis olid nagu väljatorgatud silmad; klaasitükid klirisesid mu jalgade all, ma libisesin ja kukkusin. Märkamata, et käed ja põlved on verised, jooksin edasi. Mu ümber joosti samuti, kedagi talutati, nuteti ja karjuti; vilksamisi nägin tänaval lamavaid kogusid. Mu teadvusse ei jõudnud see, et need olid inimesed, võib-olla surnud, võib-olla haavatud. Paduvihma kallas ja ma olin läbimärg. Ma jõudsin koju. Uks oli lahti, tuba oli tühi. «Ema, ema!» karjusin. Kedagi ei olnud, keegi ei vastanud, aknad olid eest läinud, valuvihm peksis üle õmblusmasina, üle laua, vaas oli kummuli ja lilled laiali. Ma tõstsin vaasi üles ja nägin, et mu käed on verised. Ma vaatasin mõistmatult ringi: millest käed? Siis nägin põlvi, mulle tuli meelde, et olin kukkunud klaasikildudele. Koridoris hüüdsin: «Ema, ema!» Õues hüüdsin: «Ema, ema!» Ja nägin, kuidas pesuköögi uks läks lahti ja ema tuli sealt välja. Jooksin tema juurde. Ta küsis: «Mis see oli?» — «Ma ei tea, lennukid olid...» Siis ta alles taipas, et see olin mina: «Kus sa küll olid, kus sa olid!» hüüdis ta. Tõmbas mind enda vastu ja hakkas nutma. Me läksime tuppa, ta nägi, mis siin juhtunud oli, hakkas uuesti nutma, siis märkas mu veriseid põlvi, hakkas minuga pahandama, nutt läks üle ja me hakkasime tuba korda seadma. Siis tuli isa koju, ema hakkas jälle nutma. Isa ütles, et pole midagi, et nüüd on kõik möödas, seal oli laskemoonarong, mis plahvatas. Lennukipomm lendas meremiinide keskele. Nüüd on kõik möödas, kordas ta ja silmitses kurvalt laastamist, mis toas oli. «Vaata, poiss, et sa välja ei lähe!» käratas ta mulle ja ütles, et läheb taastamisbrigaadi, et kõik mehed on käsutatud appi. «Issand, mitte ühekski tunniks ma ei jää enam siia,» hüüdis ema. «Paneme asjad kohe kokku ja sõidame ära!» — «Kuhu?» küsis isa. «Jaam on

puru ja ükski rong ei käi.» — «Siis lähen jala, ma ei saa enam siia jääda,» võttis ema kahe käega peast kinni. — «Kannata nüüd, inimene, ega praegust muud juhtugi enam, ole ometi rahulik...»

Niisugune oli sõja avamäng mu kodulinnale. See oli julmem oma ootamatuses kui kõik too, mis tuli pärast — öised pommitamised, tulekahjud, süütepommide korjamine pööningult, laibad ja surijad varemete all, lennukite uilgamine, varjendis istumised, lahkuvad ja tulevad sõjaväed, sakslaste suupillimäng, leivakaardid, nälg, paanika...

Selles kõiges kadus mu lapsepõlv nagu hääbuv muusika, mille üksikuid katkeid toob vaid kõrva tuulehoog.

Me katsusime emaga linnast minema pääseda, sugulaste juurde maale. Nad rääkisid omavahel ka evakueerumisest, aga isa ütles kindlalt ei — ta on liiga vana selleks, et minna rändama mööda maailma, ta on sõidunud küllalt, ta on olnud sõjavangis Saksamaal ja istunud saksa türmis ja nüüd ei lähe ta enam kusagile. Siis võttis ema mu kaasa ja me läksime onu — isa venna tallu. Läksime selleks, et ülejäämine päev tagasi tulla. Kui sadamas kaid ja laod õhku lendasid, vabrikud rusudeks tehti ja lahingud linnas käisid, olime keldris varjus. Kui välja tulime, olid sakslased linnas.

Kool algas tol sõjasügisel hiljem ja paljugi oli muutunud. Ei olnud pioneerikoondusi, ei olnud klassis mõndagi tuttavat — kes oli evakueerunud, kes mujale läinud, kes... jah, ka seda teadsime, et mitmed vanemad olid kinni võetud, sedagi teadsime, et linna taga pae-murrus oli vangilaager ja räägiti, et seal tapetakse inimesi. See kõik oli üks osa tollest elust, mis võttis endale mingi kummalise unenäovarjundi, hirmu, lootusetuse ja nälja ja leivanormide ja pommitamiste ja varjenditesse pagemisega, õnnetuste igapäevaseks muutumisega. Kõigega võib harjuda, kohaneda. Inimese egoism pääseb taolistes olukordades ahelatest. Kui harilikus elus me võtame teise õnnetusest mingil määral osa, — see on otsekui moraalse käitumise etalooniks, — siis nüüd oli igäühel niipalju iseenesega tegemist, et ei jätkunud

aega teistele kaasagi tunda. Me teadsime, et meie pioneerijuht on vanglas — koos isa ja emaga. Meie ümbert agulitänavalt, hallidest majadest olid paljud kadunud, nende saatus oli teadmata, aga meie mõtlesime rohkem sellele, kuidas hoida iseenesel hinge sees. Elu julm paratamatus! Palju oli varemeid, vabrikud seisis, isa tiris jälle oma kaherattase käru lagedale, täikal käis kibe kauplemine — peaaegu kõigega, mis ainult maailmas on. Oli neid, kes olid sunnitud müüma hädavajalikku, et saada raha kõhna leivanormi lunastamiseks, oli neid, kes hiilisisid varemetes ja korjasid üles iga tühisemast tühisema asja, oli neidki, kes ostsid kokku kõike, mida said, — võileivahinnaga, mõnikord sõna otseses mõttes, sest võileib oli tõepoolest tookord hinnas. Ja meie, poisikesed, hulkusime varemete vahel, tiirutasime saksa vooride ümber, me harjusime võtma, mis ripakil oli, me mängisime kuulidega ja lõhkemata mürskudega, õppisime granaate avama ja põletasime püssirohtu. Oli ime, et jäime ellu. Niisugune oli too elu, mida elasime meie sõjapäevil. Ning sõja ja laostumise vahel käisime koolis ja õppisime, muidugi polnud see too õppimine, mis varem — muretu ja päikesepaisteline. Ja ometi oli näiliselt kõik rahulik. Inimesed elasid ja töötasid, poodides käidi normikaupa välja ostmas, tulid moonaretked maale, hiilimine mööda valvepostidest ja rongide puistamine. Ning võõrad sõdurid ja ohvitserid, rongid ešeloni dega, rindele minevad ja sealt tulevad väeosad... Paljustki, mis toimus, me ei teadnud ja paljust räägiti salaja, kõrvast kõrva, ega teatud, kas uskuda või mitte. Kõike tuli teha Euroopa päästmiseks, nii räägiti koolis, ja tänaval õppisime me sedasama Euroopat tundma; sakslased ja itaallased ja hispaanlased; eestlased ja sakslased pidasid turuplatsil löömingu maha, ja siis tulid kolmandad, sinihallid, kes piirasid nad ümber ja viisid minema. Lehtedes kirjutati, et Leningrad viskleb surmakrampides, meiegi kõhud mängisid marjast; talvel tulid Leningradi alt külmunud sõdurid, kes vedasid jalgu järel; nad majutati laiali, magasid põrandal õlgedel, olid täisid täis ja karjusid öösiti.

«Poiss, mis sul seal on?» nõudis valgelindimees jaamas. — «Ei midagi,» ütlesin. — «Sooh, ei midagi, kalla aga heaga rumkasse,» kamandas habemik. See oli piima-

nõu, poolenisti täis maalttulnute piima, miks ma peaksin sinna oma kapsad kallama, mõtlesin. Ma sain nad salli eest, ja nüüd võetakse ära. «Poiss, kurat, saadana silmamuna, kallas kapsad piima hulka! Att-tvaa, saad valu!» — tūmakas võmm käis kuklasse, ma käisin ninapidi jäisele lumele. Rabelesin pūsti ning andsin jalga-dele valu.

Kuradi pōrgu, kui saaks mundri, sinihalli, ükskōik, sūua saab ja kus see hullem on kui sõjal jalus...

Siis tuli tagasi Helga, pioneerijuht. Ema ütles: kingsepa-Helga on Saksamaalt tagasi. Tollesama kingsepa, kelle sakslased vangilaagrisse panid, toosama Helga, kes kunagi kauges ääretus minevikus, kauges nagu unenāgu, mängis poistega kurni, Helga-pioneerijuht. Isa viidi vangilaagrisse, sinna tema jäigi, olevat olnud punane komissar, kuigi meie nāgime tema käes ainult kingsepa-vasarat. Helgagi oli laagris, aga lasti lahti. «Nāed, nad rāāgivad, et sakslased tapavad ja piinavad,» ütles ema. «Aga Helga saadeti pärast veel Saksamaale tööle, sõja jalust ära, ja nüüd on tagasi, kuigi rāāgiti tea mida kokku. Mine ometi vaatama!»

Ma läksingi, läksin kingseppmeistri korterisse, kus ma polnud enam ammu käinud. «Helga on taga, voodis,» ütles pliidi juures askeldav valgete juustega naine, kelle teadsin olevat Helga ema. Koputasin ja astusin sisse, ning korraks välgatas mu meeltes uuesti kuum suvepäev ja lehvivad lipud ja pioneeride rivi ning sellega kaasas käiv imeline ülev tundmus. Helga oli voodis... kui see oli tõepoolest Saksamaalt tööteenistusest naasnud Helga — too kahvatu luukōhn, suurte palavikulāikeliste silmadega täiskasvanud inimene. Läksin vaikides voodi juurde.

«Sina, pioneer,» ütles ta, ja ma tundsin ta hāāle ära.

«Mina,» ütlesin, ja mõtlesin sealjuures, et mina olen vist ka teistsugune kui tookord.

Ma istusin, ja me vaikisime. Ta silmitses mind uuri-valt, otsekui nāeks esimest korda, ja esimest korda pärast noid aastaid see oligi.

«Oled kasvanud,» ütles Helga, ikka vaadates mind, silmis palavik.

Ta kõhis ja pühkis taskurätikusse verd; ma nägin, et see oli veri, ja nüüd teadsin, mis see tähendas. Mu onupojal oli samuti ja siis ta suri sellesse. Ma vaikisin, kartsin rääkida, aga Helga hakkas ise kõnelema, kui kõha-hoog mööda läks.

«Mind saadeti tagasi koju, aga teised jäid sinna. Me olime tööteenistuses...»

«Ma tahan ka minna, kui nii vanaks saan,» ütlesin.

«Miks?» küsis Helga.

«Seal on parem kui siin.»

«Parem,» ütles Helga kahtlevalt.

«Nojah, seal ei ole sõda. Ja süüa saab kah... Sa ju peaksid teadma,» ütlesin.

«Mina olin sunniviisil. Meil oli teistmoodi.»

Ma sain aru, et neil ei olnud hästi, aga mul oli kindel plaan minna tööteenistusse. Ma olin seda asja küllalt uurinud. Abiteenistuskohustus kehtis kaheteistkümnest kuueteistkümnelt aastani — tuli taludesse minna, ma olin juba kaks suve olnud, aga see ei olnud suuremat asi, hoopis teine pidi olema Saksamaal. Esiteks sai sõja jalust eemale. Ja siis need pildid lehtedes ka meelitasid. Poisid olid puha vormis ja marssisid ja taga olid lumised mäed, mida meil üldsegi ei ole.

«Saab ilma näha.»

«Sa olid tookord hea pioneer,» ütles Helga.

Kehitasin õlgu, ma ei olnud omast arust üldsegi hea pioneer, olin isemeelne ja koondustel ka ei käinud.

«Siis hakkad sakslasi teenima ja pärast lähed sõtta,» ütles Helga.

«Miks sakslasi, eesti poisid ja sakslased kaklesid turuplatsil ja nad said kõvasti tuupi,» jutustasin seda lugu, mis meil talvel juhtus.

«Hakkad neile tööd tegema ja nende eest sõdima,» rääkis Helga just nagu endamisi. «Mina ka,» ütles, nagu oleks lugenud mu mõtteid. «Aga ma ei saanud teistmoodi, mul ei olnud kusagile minna. Kui ma oleksin teadnud, mismoodi seal on, siis ma poleks läinud. Isegi siis mitte, kui nad oleksid mind uuesti vangi pannud ja maha lasknud.»

Ta erutus ja rääkis liiga valjusti ja muidugi hakkas jälle kõhima. Ema tuli köögist, ta ütles, et me ei tohiks enam rääkida, see väsitab liiga, aga ta ei ajanud mind

ära ja ma jäin edasi istuma. Õhtune päike paistis tuppa, see oli hämar ja sünge. Helga nägu oli varjus, ta hingas lõõtsutades, raskelt, nagu oleks kõik see, mis ta läbi elas, praegu ta rinda matmas. Ma ei julgenud enam pärida, mis see pidi küll olema hullem kui surm — seal, kust ta tuli.

Kõik on teistmoodi, kui peaks olema, mõtlesin. Ei ole Helga enam see, kes ta oli. Ja miks ta läks Saksamaale, kui ei tahtnud? Miks teda sunniti minema? Kas sellepärast, et ta isa oli punane kingsepp? Ja mispärast ta seal haigeks jäi, kui ta siin ei olnud haige? Seal pidid olema targemad arstid kui meil... Ma jäin möödunud talvel haigeks, siis kutsus isa vastasmajast sõjaväetohtri, see tuli ja kopsis mu läbi ja ütles kohe, et mul on kopsupõletik. Ta käis veel mitu korda ja tõi rohtusid oma laatsaretist. Ja pärast tõi tahvli šokolaadi, see oli esimest korda, et ma kolme sõja-aasta jooksul šokolaadi sain. Ma ütlesin: danke schön; tema hakkas naerma ja ütles: gut Kerl, ja veel midagi. Isa seletas, et ta oli öelnud, et tal oleks mõnikord hea meel, kui ta seelikut kannaks, aga siis näitas ta pilti ja seal olid peal naine ja üks tüdruk ja poiss, nad olid ilusti riides ja üldse mitte sakslaste moodi. Aga tohter seletas isale, et ta on sakslane ja tahaks kodus olla, aga ei saa, sest puhkuseluba oli tühistatud. Siis ütles ta, et ma saan igatahes terveks, ja mul pole vaja sõtta minna. sest sõda lõpeb selleks ajaks, kui ma suureks saan. Ma ütlesin, et ma tahaks ka Saksamaale minna — Arbeitsdienst. Ta ütles, et selleks ajaks olen ma terve. Siis hakkas ta naerma ja ütles veel, et kui sõda lõpeb, siis võib-olla pole ka Arbeitsdienti vaja astuda, aga töötada tuleb ikka, ja seepärast pean ma hästi tugevaks saama ja ennast karastama, võimlema ja külma veega poolest kerest pesema. Ma karastasingi hiljem ennast. Isa küsis, millal tohtri arvates sõda võiks lõppeda. Ta kehtas õlgu ja ütles, et tema ülesanne on kokku lappida neid, keda lõhki kistakse, sõja saatuse üle otsustavad teised.

«Kas sa oled kunagi peksa saanud,» küsis Helga, ta rääkis sosinal — vist sellepärast, et ema kööki ei kuulaks.

«Isa käest paar korda,» ütlesin samuti sosinal, sellepärast, et kööki ei kostaks, ja sellepärast, et mulle ei meeldinud seda meelde tuletada.

«Tegid vist pahandust...»

«Eks ikka... Aga see oli ammu, ma olin siis veel jõmpsikas...»

«Mind peksti keppidega,» ütles Helga.

«Kas seal?» julgesin küsida.

«Seal... Me töötasime tookord mõisas. See oli mägedes, eemalt paistsid mäed, ja seal olid suured aiad, viinamarjad ja ploomid ja õunad... Aga kui keegi meist midagi suhu pani, siis peksti keppidega... Paljale ihule, nii et veri tuli välja... Ja teised pidid pealt vaatama...»

Helga rääkis sellest rahulikult nagu igapäevasest asjast, aga mul jooksis värin üle selja.

«Pärast olime tehases, seal ei olnud midagi suhu panna, see oli paremgi, sest siis polnud vähemalt hirmu... Nälg piinas ühtemoodi... Me olime neljakesi ühes toas — prantsuse Mariette, ukraina Marina, hollandi Marta ja mina. Jõululaupäeval istusime tühjade kõhtudega, tüdrukud laulsid, mina ei osanud muud kui Katjušat kaasa laulda. Siis tuli brigadir üle ukse, kraakus «Gute Weihnachten» ja läks välja tagasi...»

«Kas sa seal jäidki haigeks?» küsisin.

«Seal... aga ma vist olin juba varemgi, sest talvel oli mägedes külm ja meil polnud muid riideid kui õhukesed kleidid. Käed ja jalad külmetasid kogu aja.»

Ma ei julgenud Helgalt enam midagi pärida. Istusin hämarpimedas toas ja hõõrusin jalgu vastu kaltsuvaipa. See, millest Helga rääkis, oli kõik teistmoodi, kui lehes kirjutati. Seal, piltidel olid lumetipulised mäed ja viinamarjaaiad... Aga need poisid ja tüdrukud sealt piltidelt olid hästi riides ja söönud olid nad igatahes, seda võis näost näha.

Ma läksin üle tänava koju, oli juba hämar ja kusagil teispool maanteel kostis sõjamasinate rasket undamist. Täna öösel on rahulik, mõtlesin, taevast on pilves. Kõige harjub, ka õhuhäiretega, normidega ja sõjaga. Aga mõnikord tuli meelde too aeg, mis enne oli, ja siis ma tundsin, nagu oleks hetkeks katkenud mingi viirastuslik

unenägu. Niisugune, millele annab ühe tooni rusuv ja rõhuv hirmutunne — siis aetakse sind kindlasti taga, siis põgened varjendisse ja jalad on just nagu tina täis, siis kõnnid mööda viirastuslikku tühja välja, kus pole ainsatki inimest, ja järsku tunned täiesti selgesti, et ükskõik kui kaua sa ka ei läheks ja kuhupoole ei pöörduks — sa ei jõuagi enam kusagile välja.

Järgmisel päeval võtsin isa teadmata ta tööriistade kastist kõvera teraga aednikunoa. Ma ei tea, milleks ta seda hoidis, minu teada polnud tal kunagi olnud kavatsust aednikuks hakata. Võib-olla sellepärast, et niisugust nuga oli harva saada, poodidest enam ammugi mitte. Võib-olla ta hoidis seda varuks, kui nälg hakkab silmanägemist võtma, et siis saab maalt midagi... Ma võtsin selle noa ja läksin vana Toomsalu juurde. Ta kohmitses ikka endistviisi oma aias, ja kuigi see kõik, mida ta kasvatas, oli arvele võetud ja ta pidi need asjad riigile viima, polnud keegi ometigi lugenud, mitu marja kandis maasikapõõsas ja mitu pabulat oli õunapuu otsas. Ma näitasin nuga ja ütlesin, et tahaksin selle eest saada natuke maasikaid. Toomsalu silmitses ja sõrmitses nuga, nagu kontrollides, kas see on ikka õige nuga, mitte järele tehtud. Sõnagi lausumata pani ta noa lauale ning võttis emailkannu. Me läksime aeda ja ta korjas liitriise nõu marju täis. Toomsalu aed oli endine, kasvahoone kohal oli kaks noort õunapuud juures. Ma teadsin, et kevadel oli langenud sinna lennukipomm ja jätnud klaasraamidest vaid killud järele.

Helga oli ülal, seekord oli päikesepaisteline päev ja nüüd ma alles nägin, kui kahvatu ja kõhn ta oli. Panin vaikides marjatuutu lauale. Ta justkui ei märganudki neid, aga siiski harutas lahti ja...

«Sa tahtsid mulle heameelt teha,» ta vaatas mulle otsa niisuguste silmadega ja sellise näoga, nagu oleksin olnud võluarst ja teinud ta terveks...

«Vana Toomsalu kasvatab ikka vanaviisi maasikaid ja kurke,» pomisesin.

Ma arvan, et just tookord hakkasin aimama, mida tähendab inimesele, kui talt võetakse ära kodumaa, ja mida tähendab, kui ta sinna jälle tagasi jõuab. Too luu-

letus, mida õppisime koolis — nojah, siin ta nüüd oligi mu ees — haige tiivaga lind, kes on tulnud tagasi koju surema.

Läks veel tükk aega, kuni hakkasin mõistma, et isamaa pärast tuleb mõnikord ka võidelda, ja selle eest, missugusena teda näha tahetakse.

Tookord ma ei saanud kaua olla Helga juures, noppisin moepärast taldrikult ka ise mõne marja, vaatasin, kuidas ta sööb, — otsekui imetledes iga marja, ta päikeseküpsenud puna, otsekui püüdes meelde jätta magusat lõhna, nagu oleks see igal marjal isesugune, otsekui aru pidades, kas võtta veel või jätta.

Ta heledad juuksed olid lühikesed ja selles oli midagi võõrast. Ta oli suurem, nurgelisem ja ometigi hapram. See kõik pidi olema juhtunud seal — Saksamaal. Ta oli otsekui eemaldunud, isegi ta mõtted näisid kord olevat kaugel, ja siis tulid nad jälle lähedale.

Mul oleks olnud ääretult valus, kui ma oleksin tookord mõistnud, et see on kustuv elu, mis lõkendab nagu läbipõlenud küünla taht; mul oleks olnud talumatult kahju, kui oleksin teadnud, mis tunne võib olla, kui oled saanud täiskasvanud inimeseks, aga just siis pead taas muutuma olematuks.

Õnneks ma ei teadnud ega mõistnud, vahest ainult aimasin. Sellest teadmisest poleks olnud ka mingit kasu, nii käitusin loomulikumalt ning lihtsamalt ja see oligi vist kõige parem.

Helga küsis, kus mu sõbrad kõik on. Ja kas me ikka käime vanaviisi koos, ning sellestki mõistsin, et ta küsib ainult niisama, aga mõtted on eemal. Olime ju küpsenud noorukid, meil olid igal oma mured ja omad tegemised. Meil . . . palju meid jäänud oli! Mõned olid koos vanematega evakueerunud, mõned maale pakku läinud. Toomsalu Enn sai pommitamise ajal surma, Veidermaa Paul oli praegugi haiglas, Trei Hermann, too kunagine tänavasalga juht, sõdis kusagil, saksa munder seljas, aga Harak-Ants, väike nähvits, sai Rannasuus meremiini kallal nokitsedes otsa . . .

Niipalju teadsin, ja ega seegi jutt rõõmus olnud.

«Oled ehk Rannasuuski käinud, kas meri on vanaviisi sinine,» päris Helga. «Ja lainetel on valged vahuharjad.»

Imelik, mis värvi ta ikka peaks olema, mõtlesin. On sinise ilmaga sinine ja halli ilmaga hall ja musta ilmaga must. Mulle meenus, et kord, ammu-ammu rääkisime mere ääres elamisest ja tuletornivahist.

«Aga tuletorni enam ei ole — lasti õhku,» ütlesin.

«Seal oli palju mände ja mändide all olid nikerdatud kaunistustega majad, ma kutsusin neid piparkoogimajadeks,» ütles Helga.

«Kõik puha maha põlenud,» pomisesin.

«Küll tahaks veel kord sinna saada,» ütles ta.

Ma ei öelnud midagi, et sinna ei lubata enam. Seal on kaitsekraavid ja sõdurid ja see kõik on nende päralt.

Helga ohkas, ta sai vist isegi aru, et see on ainult unistus, muud ei midagi. Ometi oli suvi, maasikad küpsesid ja üle plangu olid kummargil läätspuud, kollased õied nagu väikesed vaigutilgad lehtede vahel. Ja sirelid lõpetasid öitsemise, ning seal tagapool, teisel pool linna maju oli roheline maa, lendasid linnud ja mesilased ja öitsesid lilled. Imelik, imelik...

Helga oli läinud kapi juurde, ta otsis sealt midagi, ja kui ta selle kaela sidus, sain aru, et see oli punane pioneerirätt. Peaaegu kujutlesin valget pluusi sinna juurde.

«Pioneer, kus su kaelarätt on?» ütles ta tõsiste silmades mulle otsa vaadates.

Mulle tuli meelde, et tookord, kui sakslased sisse tulid, oli ema selle ära pannud — tulevad ja näevad, järsku tuleb veel pahandust, kes neid sõgedaid teab! Hiljem oli ta kusagile paigaks läinud — minu kaelarätt. Ja nüüd, Helga ees tundsin piinlikkust ja häbi... Nagu oleksin kuriteo korda saatnud.

«Kas seda saab veel kunagi kanda,» kohmasin kahtlevalt, otsekui ennast õigustada püüdes.

«Saab, kindlasti saab,» ütles Helga.

Ma kahtlesin, aga nüüd vähemalt mõistsin, et mu ees oli endine Helga, Helga-pioneerijuht, kelle kõhetu kaela ümber oli seotud punane kaelarätt...

Nädalapäevad hiljem koputas võõras mu ukse taga. Lasksin ta sisse. Oli kaugelt näha, et too vanamees oli maalt tulnud. Määrduvad töömeheriided seljas, nagu kortsuline ja hallikarvalises habemes, peas sinine nokatsmüts. Ta küsis mind. Mõtlesin, et ema on maalt

sõna saatnud, ta oli ühe kauge sugulase juures rikkas talus, mina täitsin mullu oma abiteenistust kah seal, ainult mulle see ei meeldinud ja seepärast viivitasin, et ehk leian midagi paremat.

«Ah siin ongi see kange tööteenistuse poiss,» kähises ta, kui ütlesin, et minap see olengi, keda ta otsib.

Ma vaikisin ja vaatasin teda.

«Mulle oleks ühte niisugust just vaja,» ütles.

Kehitasin õlgu ja vaatasin üpris kahtlevalt oma külalist. Kust tema teab, et mina... Ja misjaoks tal mind vaja on? Ja kes ta ise on?

«Mulle oleks vaja, jah, ühte niisugust noort poissi, kel jaksu ka vähe on ja... Tulin õieti sellepärast, et mõtlesin vennatütrest abi saada, aga ei temast enam olijat ole...»

«Helgast või,» sähvas mul mõte keelele.

«Helgast neh, kellest siis veel. Tema'p arvas, et kui astuksin siit läbi...»

Nüüd oli mul asi selge.

«Aga kas must on ka kasu? Ja kuidas paberitega saab?»

«Saab, saab, kõike saab. Mul jo sõjaliselt tähtis objekt... Teeme seal suurele saksa sõjaväele strateegilist toorainet. Mina olen direktor, küll ma asjad korda ajan.»

See kõik tundus veelgi kummalisem. Seda habemikku vanameest sõjavabriku direktorina kujutleda oli küll üsna uskumatu. Ja mis sõjavabrik see lõpuks oli? Ainus rahustav asi oli see, et Helga nimi kõlas tal suus nii koduselt. Ja selle üle, et Helga haige oli, kõlas ta hääles kaastunne ja tusk.

«Ära arva, et meil seal pommid kukuvad pähe ja ohtu palju on. Meie vabrik on nõnda peenelt maskeeritud, et keegi sellest miskit ei teagi. Selle poolest võid julgelt tulla,» rahustas mind külaline.

«Millal ma peaksin siis tulema,» küsisin.

«Noh, nii ruttu kui saad,» ütles vanamees. «Eks saklastel ole tuli takus selle asjaga, ega nad oodata saa, kui meie siin aru peame. Auto juba ootab.»

«Isa pole kodus...»

«Jäta kiri... Las aga tuleb vaatama, kui aega saab. Aadress pane kirja,» andis vanamees nõu.

Nii me tegimegi. Kirjutasin, et lähen jälle teenistusse ja olen sellel ja sellel aadressil, Metsataguses, Vaiaotsa külas, August Krookuse juures.

Auto tõepoolest ootas meid, ja see oli tõepoolest saksa sõjaväefurgoon, mingid vaadid peal. Me saime ette istuma, juht toppis veel gaasikatlasse puuhalge, väikesi kõlisevaid kasejupikesi, ja hakkasime sõitma.

Metsataguses selgus enam-vähem otsekohe kogu saladus. Vana Krookuse strateegiliselt tähtis sõjaline objekt oli täitsa harilik küüni moodi laudadest üleslöödud hoone. Selle sees oli röögatu katel, katlal kaas peal ja ahi all. Torud jooksid ka ja väljas küüni kõrval oli kaev ning eemal veevaadid. Männijuurikanotid aga olid laotud kahte kõrgesse riita, kuivad ja vaigused, nii et kõlisesid käes.

«Ei mina tea, mis nad selle tõrvaga nõnna teevad,» arutas vana Krookus. «Aga sõjatööstuseks nad mu tõrvaahju kuulutasid, panid plaani selga, kroonunormi tähed andsid ka — saab seepi ja viina... Ja kui neile tõrva vaja on, eks siis keedame aga tõrva, söögu seda või joogu seda.»

Nii õppisin tundma vana Krookuse tõrvavabrikut ja teda ennastki. Minu ülesanne oli küllalt lihtne: valvata tuld, aidata kännutümikaid katlasse loopida, käia mees-tega koos neid metsa alt korjamas, vankrile tõstmas... Läks aega ja ma mõistsin, et Krookusel oli küll mind vähem vaja kui minul teda. Ja ükskord sain sellestki aru, et ta oli mu siia appi võtnud mitte enda, vaid minu pärast.

Ta abilised, kaks napolisõnalist pruunikspõlenud noormeest, olid enamasti metsas kände kaalumas. Üks, Erni, rabas mu kas kolmandal või neljandal päeval kaenlasse, tõstis peadpidi kaevu. «Nuusuta püssirohulõhna, poiss,» itsitas ta ise. — «Ära kurat jampsi,» käratasin. — «Ohoo, sellest saab asja küll,» naeris ta. «Tööteenistus läks untsu, mis? Pandi hoopis tööd tegema.» — «Kuradile,» vandusin. «Sa ise kah ei taha vist püssirohulõhna nuusutada,» andsin mõista. — «Ennäe kui terane oled,» pani ta mu uuesti jalgadele ega pööranud mulle hiljem erilist tähelepanu. Teine, Puna-pea-Markus oli jutukam. «Kas sinu paps oli õite vonn

või?» — «Miks vonn?» — «Noh, et tahtsid Saksamaale putkata...» — «Hea juhus ilma tundma õppida.» — «Seda küll,» jäi ta nõusse. «Ainult et neid ilmasid on ka õige mitmesuguseid...» Olin vait ja punnitasin parajat tükikat tõrvasekändu üle vankriserva. Punnitasin vihaga ja vihane küllap olingi. Krookuse peale, et see pidi lobisema mu omaegsetest plaanidest. Nüüd hakkavad nõökima ja sellel ei tule otsa ega äärt. Seda siiski ei juhtunud, Markus ainult puhus tihtipeale juttu ja mõnikord mul jäi mulje, et ta lausa kuulab mind üle, juba nii üksikasjalikult tundis ta huvi mu lapsepõlve vastu. «Granaate siis kiskusid ka lahti?» — «Mis neid viga kiskuda, kougi põhi lahti, puista pulber välja, igavene pörakas plekiriba on sisse keeratud. See on, et rohkem kilde oleks.» — «Mh,» ütles ainult Markus, ma ei mõistnud, oli see üllatuse või rahulolematuse väljendus. »Nii et sina, hoolimata oma noorest east, oskad vähemalt viit või kuut ametit. Kärumees, kaupmees, aednik, tõrvaajaja, sulane ja... Nojah, ega sa elus hätta jää. Kalu oskad sa nagunii püüda ja kartuleid tuhas küpsetada. Mis sa siis veel oigad elu üle.» — «Kunas ma oianud olen?» — «Ei mina tea, ma arvasin, et sulle ei meeldi siin meie hulgas. Et tahtsid parema jobi peale...» — «Ei tea, missuguse?» ütlesin, kuigi juba aimasin, kuhu ta sihib. — «Ma nagu sain nii aru, et tahad palgasõduriks hakata.» — «Mis sa norid!» käratasin. — «Ma ei nori mitte üks toll, aga räägime nüüd selle jutu kord klaariks.» — «Räägime, räägime,» jäin nõusse, ise aga mõtlesin, et tutkit, kui juba rääkida, küllap siis Krookusega oleks ennem põhjust rääkida — tema mu siia ju tõi. «Vaata, poisu, selle sõduriametiga on sul ikka tõsi taga või? Kui nii, siis sul ei passi meie hulgas olla, sest meie ei hooli sellest mitte suuremat, kuigi oleksime võinud kah tuki selga võtta. Mnjah, oleksime võinud, kui oleksime tahtnud. Aga ei tahtnud ega läinud. Me aitame uut Euroopat üle tõrvata, et ta katus vihma kinni peaks, ja seda on meite jaoks küllalt. Ja kui sulle see, noorhärja, ei passi, siis me sind kinni ei pea!» Muidugi olin solvunud, tundsin, et pole ära teeninud nüisugust kohtlemist. «Aga kes te olete siis, kommunistid või?» küsisin. — «Mis see sinu asi on?» küsis Markus. — «Ise tahtsid, et räägiksime selget juttu, aga nüüd

hakkad keerutama.» — «Mh, see on tõsi... No hüvä, me ei taha sakslastele oma kätega mitte kuumi kartuleid lõkkest välja tuua, pealegi on need kartuhvlid meie arust juba söeks põlenud.» — «Jah, aga venelased küüditavad eestlasi Siberisse...» ütlesin. — «Jah, see on kuradim küll... Igasugu härrased viidi ilusti sõja eest minema, aga mõni meiesugune lihtne kuli jäeti sakslastele risti puua ja auku ajada. See asi nüüd küll päris õige ei olnud.» — «Aga need, kes ära viidi, need lasti ka puha maha.» — «Kust sina seda tead?» — «Lehed kirjutavad.» — «Usu sa sakslaste lehti. Leidis ka, mida nina alla torgata.» — «Ega ma usugi, ma niisama.» — «Niisama ei ole midagi, kõik läheb asja ette. Eks lehed otsi lolle, kes neid usuksid.»

Olin vait ja meie jutuajamine jäi sedakorda katki. Tulid teised ja paistis, et Markus-punapeal ei olnud isu nende kuuldes rääkida. Olin turris muidugi selle jutu peale, aga vist veelgi rohkem enda peale. Jälle kord pörkasin ninapidi millegi vastu, millest mul varem aimu ei olnud. Ma ei tahtnud olla see, kes olin — nende silmis või vähemalt Punapea-Markuse silmis. Aga kes ma siis olin või mis, seda ma ei teadnud veel isegi.

Kõige rohkem oli mul muidugi kokkupuutumist vana Krookusega. Ta oli üksik mees, elas tõrvavabriku lähedal endises metsavahimajas ja võttis mindki enda juurde. Peale selle tuli ta tihtipeale tõrvaahju juurde — õhtuti, kui minu valve oli; esialgu, et õpetada ja vaadata, kas hakkama saan, pärast võib-olla, et seltsim olla. Nii õppisin teda lähemalt tundma.

Ta oli aasta kuuekümnene, võib-olla rohkem, võib-olla vähem, igatahes elus oli ta mõndagi näinud ja nondest tema juttudestki mõistsin üsna pea, et tema puhul võis välimus tublisti petta. Sest väljastpoolt oli ta ise kui üks vana, kaua aega maas seisnud tõrvaskänd — nii tähelepandamatu ja luitunud. Aga nagu ühel ehtsal tõrvaskännul, nii olid ka temal need elumahlad puha sissepoole kogunenud ja ajapikku ainult kangemaks ja vägevamaks läinud. Paistis, et oma elu jooksul on ta kümneid ameteid pidanud. Vähemasti tuli jutu sees välja, et on merd sõitnud ja metsatöömees ka olnud. Ja veel paistis üsna sõnaselgelt välja, et selle

maailma vägevatega on ta kõvasti raksu läinud, nii on ta ikka jälle pidanud uut pesapaika otsima. Mis ja kuidas ta lõpuks selle tõrvavabriku omanikuks sai ja siiakanti maandus, sellele ma ei saanudki selget otsa kätte. Sest enne seda oli ta hoopis teistlaadi ametit pidanud. Ta jutt oli värvikas ja täis võrdlusi piiblist. Olin koolis usuõpetust õppinud, seepärast tuli mulle tuttav ette nii mõnigi võrdlus ja vagalugu — Taavetist ja Koljatist, kolmest targast, halastajast Samaariamehest, Juuditist ja Olovernesest... «Sa oled just nagu meie usuõpetaja,» ütlesin. — «Ei, poisu, ma küll ei tunne teie usuõpetajat, aga ütlen sulle kindlalt, et tema moodi ma mitte ei ole.» — «Mispärast sa nii kindlasti öelda tead, kui sa teda ei tunne?» — «Sellepärast, poiss, et ma tunnen üldse inimesi ja neid kah, kes koolis jumalasõna õpetavad. Nemad on seda asja õppinud ja mõne tüki piiblist kah läbi lugenud. Aga mina olen piibliraamatu õite mitu korda eest taha ja tagant ette läbi lugenud ja peale selle tarkade meestega piiblisõna üle vaieldud nii et maa must, ja võit on minule jäänud. Ma olen ära näinud, et nende piiblitarkade tarkus on olnud otsekui vesi, mis jookseb läbi sõela, ilma et sinna peale midagi jääks.» — «Sinul siis jäi või?» küsisin. — «Minul jäi nii mõndagi sõela peale. Aga pärast vaatasin ma, et see on kõik tühi töö ja vaimu närimine, sest sellega, mis sõela peale jäi, pole ka midagi peale hakata. Vaata, sina oled noor mees ega ole ilmaelu näinud. Minu seljast aga oli õite mitu nahka maha kooritud, enne kui ma piiblit seletama hakkasin. Siis ma arvasin tões ja vaimus, et piiblisõna on püha sõna, et pühakiri ei valeta ja et kui keski või miski võib inimesele lunastust tuua ning teda pattudest vabaks teha, siis küll ainult pühakirja tundmine ja selle järgi elamine. Aga üsna varsti nägin ma ära, et see raamat pole ka miskit püha raamat, sest jumal on nõndasamuti kui keiser, kes nõuab ainult oma alamatelt sõnakuulmist ega tunnista muud õigust ühti. Inimene peab ise oma patud lunastama, aga mitte ootama, et tema eest keski seda teeb. Ja siis hakkasin ma lõpuks elama oma äranägemise järgi.» — «Siis tulidki siia...» mõistatasin. «Siis hakkasidki tõrvaga tegelema.» — «Siis ma nägin ära neh, et maailma katus tahab tõrvata,» mühatas vanamees ega mõistnud ma

mitte, kas oli see niisama naljaks. Tema jutud olid ju ikka kõverad...

Me elasime seal hästi, ma olin rahul ja tundsin, et möödunud aeg oli nagu ränk unenägu — segane ja pime... Mu käed lõhnasid alailma vaigust, olin poolest kerest pruun nagu neeger ja toidupuudust ma ka ei tundnud. Mis meil kõigil oli, seda oli ka minul. Metsa all said marjad küpseks ja Krookusel jätkus aega ka seeni korjata. Üsna varsti taipasin, et kroonu tõrvavabriku mõned torud lasksid välja päris puhast puskarit ja selle eest sai Krookus külast mõndagi söödavat. Nii elasime, nii olime seal sõja-aasta neljandal suvel.

Kord tuli Krookus metsast või külast tulistjalu tõrvahju juurde ja ütles, et jäägu ma pealegi peremeheks, tema peab linna minema. Et rinne on läbi murtud kusagil seal tagapool, olgu pealegi, aga ta läheb vaatab, mis selle Helga-tütrega saab, tooks teise siia või. Ma kippusin kaasa, isa juurde, aga Krookus ütles, et küll ta võtab selle asja ka enda peale — sõjaväge kõik kohad täis, ta ei tea isegi, mismoodi läbi pääseb.

Järgmiseks õhtuks jõudis ta tagasi — üksinda. Nägin ta näost ära, et asjad olid halvasti. «Sinu isa katsub veel päästa, mis päästa annab, aga võib-olla peab ära tulema paljakäsi, et ise sõjale jalgu ei jää,» pomises ta. «Ju ta tuleb siis siit läbi, kui palavaks läheb.» — «Aga Helga,» küsisin ma ja mu hääl vajus hapraks. — «Helgaga on lood halvad.» — «Haige ikka...» ütlesin. Vana Krookus seisis, pea norus ja tunnistas põrandat. «Kas...» hakkasin pärima. — «Helgat ei ole enam...» kohmas ta. «Ära tapsid vaese lapse...» — «Kas, kas nad lasksid ta maha?» küsisin. — «Milleks seda, ta oli nagu kustuv küünal.» Krookus kohmitses seljakoti kallal ja ulatas mulle kompsu. «See on sulle, päranduseks.» Harutasin selle lahti, seal oli paar raamatut — «Tasuja» ja «Villu võitlused». Esimese vahelt aga leidsin mulle tuttava punase kaelaräti. Kaelaräti, mis mulle nüüd ainsana pidi meelde tuletama mu kauget noorust ja mu pioneerijuhti Helgat.

Tol õhtul olime sõnavaesed. Ma kadusin peatselt välja. Jooksin ilma sihita läbi metsa, aimamata, et varsti tuleb mul joosta mööda sedasama teed, ja siis juba enda ning teiste elu pärast. Nüüd aga tundsin, nagu oleks alles

praegu saabunud kurb hüvastijätt lapsepõlvega. Oksad peksid vastu jalgu ja löid valusasti näkku, ma tahtsin nimme, et nad peksaksid vastu nägu ja et oleks veelgi valusam. Ma istusin Kortsjärve kaldal ja töötasin, et hoian seda kaelarätti ega lase teda kellelgi ära võtta.

Siis läksin vaikselt tagasi tõrvaahju juurde, algas minu valvekord.

Järgnevad päevad olid samasugused nagu eelmisedki. Päike praadis, me kaalusime kände ja ajasime tõrva, mets lõhnas vaigust ja kaugelt rabadest tuli soopõlemise mõrkjat lõhna. Kusagil tühises sõda, seda oleks võinud pidada kaugeks äikeseks, kui taevas poleks olnud nii põuavinene... Ja siiski oli tunda nagu millegi ootust, rahutut ärevust: poiste hääled olid järsemad ja jutud lühemad ning vana Krookus viibis tavalisest rohkem ära.

Ühel hommikul prahvatas sõda meilegi sisse. Tuli ruhtem, kui oodata teadsime, tuli teistmoodi, kui aimata oskasime. Neid oli ainult kolm meest — kolm meest püsidega, kes tulid tõrvaahju juurde nagu nuuskurid penid. Üks neist oli mundris, teised harilikud külamehed. «Mis sa siin teed, poiss?» küsis vanem külamees. Ta kandis rohelist metsavahimütsi, aga metsavaht ta ei olnud, sest metsavahti ma tundsin. «Tõrvakatelt valvan,» ütlesin. — «Valvad? Aga kus peremees on?» — «Peremees tuleb varsti.» — «Ma küsin, kus kohal ta on.» — «Ju kodus,» vastasin. Nad astusid sisse, nagu oleksid nemad peremehed, ja vaatasid ringi, eestpoolt ja tagantpoolt. «Öösel ka valvasid või?» küsis too noorem, mundrikandja. — «Valvasin, ja vahepeal magasin,» ütlesin. — «Midagi ei kuulnud, võõraid ei näinud?» — «Ei midagi.» — «Nojah, lennukimürinat sa ka ei kuulnud.» — «Neid müriseb öösel ja päeval.» — «Kah õige. Kust sa, sihuke terane, siia tulid?» — «N-ist, abiteenistust tegema.» — «Ahah, nojah. Kas sa ei karda öösel üksi?» — «Mida?» — «Bandiidid hulguvad ringi.» — «Pole näinud.» — «Ah pole või... Võib-olla sul peremees kah nendega mestis?» — «Ei tea.» — «Vaatame, vaatame...» Nad kobisid välja ja tuhlasid tõrvavabriku ümber ringi. Ma jäin sisse, mis see minusse puutub, mis nad seal teevad või nuhivad, mõtlesin. Nad kobistasid

kännuriitade taga, rääkisid omavahel midagi, siis jäi kõik vaikseks. Mõtlesin, et on läinud. Siis kostsid taas ukse juures vaiksed sammud, ja too mundrimees tuli uksekünnisele. Tal oli sõdurimunder ja rihmapandlal nägin tuttavat haakristimärki. Pluusikäised olid tal küünarnukkidele keeratu ja mundrikaelus eest lahti. Märkasin kohe, et tal on kone seljast ära võetud ja hoidis seda käes. «Poiss, tule õige siia,» käskis ta mind. Läksime kännuhunnikute taha, need tugesid vastu kün-gast, seal künkanõlval oli kännuhunnik eemale lükatud ja mulle haigutas vastu must koopasuu, paras mehele sisse ronida. «Mis see on?» küsis vanem mees. «Ei tea.» — «Ah et ei tea. Aga võib-olla tead, kui meelde tuletame?» Ta hääles kostis ähvardust. — «Esimest korda näen, au-sõna. Võib-olla peremees kaevas varjendiks. Et kui pommitama hakatakse...» — «Ah pommitama,» ütles vanamees põlglikult. «Nad on alati nõndasamuti tehtud, sissekäik on nurga all ja õhutoru jookseb puutüve juu-rest üles,» arutas mundris mees. — «Ja mis see on?» küsis vanamees. Ta sikutas august välja kortsus riide-puntra. Sain aru, et see on langevari. Kehitasin õlgu. «Seda sa näed ka esimest korda?» — «Esimest mitte. Linnas nägin neid. Sõdurid harjutasid hüppamist.» — «Nii, paistab, et peame su peremehega rääkima, ehk teab tema rohkem,» ütles vanem. Ta käskis mind ahju juurde jääda ja jättis ka sõduri sinna. Kahekesi aga suundusid Krookuse maja poole.

Ma mõistsin, et sellest hommikusest käigust tuleb musta pahandust, õieti olin seda sisimas aimanud, et midagi niisugust võib ühel ilusal päeval juhtuda, nii et ma isegi ei olnud väga üllatunud.

Nüüd tuleb katsuda vaikselt ära kaduda. Teadsin, et mehed olid Valtna raba servas kände kaalumas, tuleb neid hoiatada. Ainult — püssimees istus küünis. Ta ootas kaaslast ja neid, kes võinuksid siia tulla, aga ega ta mindki minema laseks. Lõksutasin ahjuust. «Puid tuleb alla tuua,» kohmasin. Ta istus nurgas raiepakul ega teinud must suurt väljagi. «Puid ikka võib tuua?» küsi-sin. — «Sa talita nii, nagu poleks midagi lahti, saad aru,» ütles ta. Ma sain aru, läksin välja ja tõin sületäie puid. Ladusin need ahju, aga ise läksin järjest rahutu-maks. Ma pean siit võimalikult ruttu minema saama.

sin, et ma lähen ja tukun natuke. Et olen öö läbi magamata, et valvaku tema tuld.» — «Või panid sõduri katelt valvama. Kahju, et sa teda katlasse ei pannud,» urises Markus. — «Poisid, paistab, et peame oma tõrvavabriku sulgema,» ütles vana Krookus. — «Mis siin veel arutada, nüüd on asjad niikaugel, et... vist lähme siit otseteed minema. Hundilõukast läbi, ja siis hiilime vaikselt nagu varjud teise valda.» — «Aga mina, mis minust saab,» küsisin. Mehed silmitsesid mind, nagu näeksid alles esimest päeva. — «Mina sinna tõrvaahju juurde küll enam ei lähe. Nagunii hakkavad pinnima. Ja kui teid ei leia, võtavad mu kaasa.» — «Õige jah, mis me poisiga teeme?» küsis Markus. Neil paistis see arupidamine aega võtvat. Ma küsisin: «Võtke mind kah kaasa.» Nad vaatasid mind ikka veel, nagu ei teaks või tunneks. «Ega ma tahagi, et sa sinna läheksid. Aga kuidas isaga on?» — «Poiss võiks ju alguses meiega tulla, üks pärast paista,» arvas Punapea-Markus, hea Markus! «Olgu nii, aga pea meeles, et meie teekond pole nüüdsest peale mitte enam jalutuskäik.» — «Küllap ma hakkama saan.»

Ma nägin üsna pea, et see pole tõepoolest jalutuskäik. Ei saanud me veel kuigi kaugele, kui kuulsime eemal tumedaid mütsatusi ja paukude heledat plaksumist. «Hundilõuka pool,» ütles Markus. — «Ju neh. Ju neh vist kammivad metsa, Nüüd on seal ka sotid läbi, paistab, et paneme rabasse ja lähme üle Mustjärve, sealt ei saa koerad kah jälile.»

Me läksime päeva ja öhtu läbi — ettevaatlikult, vältides suuri teid ja tehes väikestege juures luuret, kas ei ole järsku valveposti tee ääres. Ja öösel me läksime aeglasemalt, ning südaöösel magasime paar tundi Soontaga luha ääres heinakuhjas. Seal sõime ka viimased leivajupid. «Me oleme nüüd bandiidid,» ütlesin Punapea-Markusele enne, kui pugesime peadpidi heintesse. «Vaenlased kutsuvad bandiitideks. Bandiit on see, kes röövib ja tapab. Meie pole kedagi röövinud, röövlite vastu me hoopis võitleme.» — «Partisanid siis...» — «Jää magama, partisan! Homme on pikk tee ees...»

Järgmisel päeval kordus sama. Me liikusime ikka läbi metsade, jumala õnn, et neid nii palju oli, läksime üha

sügavamale ja sügavamale. Pärastlõunal ütles Pikk-Erni, et justkui hakkaksid tuttavad paigad ette tulema. Olime hullupööra väsinud, vähemalt mina, aga arvan, et teised ka, kuigi vanast Krookusest ei saanud suurt arugi. Öhtu eel, kui päike käis juba madalalt ja varjud olid justkui kuused pikad, jõudsime suure kraavi kaldale, ja sedapidi põldude serva. Esimest korda kuulsime jälle koera häält ja eemal lammaste määgimist. Pikk-Erni ütles, et läheb ette ja teeb luuret. Krookus arvas, et las läheb veel pimedamaks, sest mine sa tea... Erni vastas, et ega me röövlid ole, et peame hiilima pimedas ja et ta läheb ju oma koju. Sellepärast just, et oma koju, ütles Krookus. Ja nii sain ma teada, et olime jõudnud Erni kodukohta.

Öhtu eel käis ta luuret tegemas, ja peatselt istusime kõik madalas talutares laudse söögilaua taga. Erni isa oli jutukas vanamees, nii Krookuse moodi, et vaheta või ära. Aga ema nagu emad ikka hakkas hädaldama, kui nägi mu verekriimul jalgu. Nagu mina oleksin süüdi olnud, et tuli käia paljajalu läbi metsade. Nägin veel, et seal oli üks minuvanune plika, aga polnud aega lähemalt silmitseda. Jäin laua taha tukkuma.

Kui hommikul ärkasin, olid mehed kadunud ja kõik, mis oli olnud, oli justkui unenäos. Too tüdruk aga polnud unenäos, too, kes seal ukse vahelt piilus, ja kui nägi, et mul silmad lahti, tegi: ihhi, unimüts! ja kadus toast. «Oota,» hüüdsin. «Kes sa oled?» Tüdruk tuli uuesti lävele ja silmitses mind tõsiselt. «Minu nimi on Marta... Aga sina oled Peeter, eks ju?» — «Olen, aga kus ma olen?» — «Minu süngis...» — «Sinu!» — «Nojah, sa jäid laua taha magama ja Erni võttis su sülle ja tõi siia nagu tita.» Mõistsin, et tüdruk võib olla pahane, et okupeerisin tema süngi. «Ma olin hirmsasti väsinud,» ütlesin. — «Nüüd ei ole, eks? Tule siis üles ja lähme aga ametisse.» — «Ametisse?» — «Nojah, sa hakkad koos minuga karjas käima. Ma lasin esiti lehmad koplisse, aga nüüd ajame nad metsa.» — «Tutkit, ei seda ole, et karjas käin,» ütlesin vihaga. — «Ega mina tea, aga nõnda Erni ütles.» Ma kargasin süngist välja. «Kus mehed on?» — «Ammu läinud.» Ma panin riidesse, mu kaltsad olid süngi juures toolil, sinna olid tekkinud mingid jalavarjud. «Mis need on?» uudistasin. — «Pastlad,

ise suur poiss ja ei tunne pastlaidki!» Tüdruk tuli ja kükitas mu juurde ja õpetas, kuidas nõore kinni tõmata. «Aga mis see sul on?» küsis ta. — «Kaelarätt.» See oli Helga kaelarätt, kandsin seda särgi all kaelas, ja nüüd nägin, et see oli ettenägelik samm, sest muidu oleksin ta pidanud jälle maha jätma, kui tuli see kiire pagemine. «See on Helga-pioneerijuhi kaelarätt.» — «Aga kes see Helga on?» küsis Marta. «Oli, noh. Võib-olla ma ükskord räägin sulle Helgast,» töötasin.

Me sõime piima ja leiba ja siis vantsisin Marta järel koplisse. Seal oli kaks lehma ja kolm lammast. Marta laskis nad lahti ja kari hakkas sammuma otsekohe metsa poole. «Tunnevad teed,» ütles Marta uhkelt. — «Mis me neid kahekesi peaksime valvama,» ütlesin. — «Loll, egas lehmade pärast...» — «Kelle pärast siis?» — «Küll metsas kuuled.»

Me vantsisime lehmade järel mitu kilomeetrit, kuni jõudsime raiesmiku servale. Seal kasvas lopsakas härghein, lehmad hakkasid seda nosima ja ootamatult seisin ma vastamisi vana Krookusega. Ta oli ilmunud nagu maa alt, seisis mu ees ja vaatas mulle näkku, silmad naeratamas.

Tookord seal metsas saingi oma esimese partisaniülesande. Võin seda julgelt nimetada nii, kuigi see kõlab natuke suuresõnaliselt. Pidin hakkama sidepidajaks metsatalu ja metsa vahel. Seda oli lihtsam teha minul, kes ma tulin koos karjaga päevaks metsa.

Noh, see läks lihtsalt, oleksin tahtnud, et mu ülesanne oleks olnud raskem ja põnevam. Aga see oli siiski midagi.

Näed sa, nii oli minuga tegelikult. Kuidas minust kommunistlik noor sai ja pärast kommunist. Aga see viimane on küll juba teine lugu ja seal on teised inimesed. Siin oli Helga, kes on nüüd surnud, ja Krookus, kes nüüd on samuti surnud.»

«Aga kaelarätt?» küsisin. «On ta sul alles?»

«Alles. Ma hoian teda nagu osakest Helgast, mu lapsepõlvest, ja vanast Krookusest. Sest vaata, kui poleks olnud neid, võib-olla oleksin praegu hulkunud maailmas ringi nagu mõni Ahasveerus — ilma lapsepõlveta, ilma

kodumaata ja rahvata. See oleks kurb saatus, ja mul on pagana hea meel, et nii ei läinud.»

«Sa tahad öelda, et selles kõiges, mis inimesest saab, on suur osa sellel, kes seisab ta kõrval.»

«Üks on selge — on hea, kui su kõrval on olnud inimesed, mitte aga hundid...»

«Fašistid olid hundid, eks?»

«Nende moraal ja ideoloogia igatahes,» ütles Kaarma Peeter kindlalt.

Me lahkusime kohvikust, ilma et oleksime maitsenud maasikaid. Meile tuli veel trepilegi järele aedmaasikate magus lõhn.

«Pioneer, pioneer, kus on su kaelarätt,» ümisesin endamisi — nukralt ja hajameelselt, nagu tuletaksin midagi kauget meelde. Nagu mõnda ammuunustatud viisikatkendit või laulu...

Juhtus kord, et istusime jälle «Liivakellas» koos — Nilss, Oobrami Petka, Maks ja mina. «Liivakell», too väike äärelinna kohvik, oli juhuslike kokkusaamiste paik. Aga siin olime varemgi olnud ja siin olime nii mõnegi loo kuulnud, kurva ja rõõmsa — mis just hinge peal oli ja kuidas ta välja kukkus.

Täna puistas Maks oma südant.

Muigama pani ta meid mõlemaid — Nilssi ja mind. Oleksime ehk suisasuigi naerma hakanud, aga see ei passinud hästi — mitte loo, hoopis Maksi enda pärast. Tema oli liiga selle sees, et kaasa naerda.

Nojah, ja Oobrami Petka pärast polnud ka isu naerda. Need komsomolikomitee poisid olid alati nõnda jubeprintsiipiaalsed, Petka veel kõige rohkem. Imelik jah — meie olime rohkem vett ja vilet saanud ning omajagu verdki valanud nõukogude korra eest, aga nemad olid see-eest jälle põhimõttelisemad. Piimahabemed alles, mõtlesin mõnikord omaette.

«Kuule,» alustas Petka. «Kuule, sa siis petsid vana Makarovit.»

Ahah — läheb lahti, mõtlesin endamisi ja pilgutasin Nilsile silma.

«Mismoodi ma petsin,» päris Maks ärritunult. Vaene poiss oli tõesti omadega sees, kui ta isegi Petka moraallugemisest üle ei olnud.

«Sa oleksid pidanud talle rääkima, kuidas lugu tõepoolest oli.»

«Oleks ja oleks,» mõmises Maks. «Ma ei oska nii peent asja seletadagi...»

«Sa ju ei proovinudki,» alustas Petka ja tahtis edasi rääkida.

«Jutt jätta,» segas Nilss vahele, ja täie õigusega — ta

oli meist kõige vanem ja Nõukogude armee seersant kah. «Sina, Oobram, oled turakas, puhta turakas. Seletada ja seletada. Nüüd saab poiss noomituse, aga mis ta siis oleks saanud? Kas sa arvad, et Makarovile saab neid asju selgeks teha, või mis? Kas sa pleenumitel ja aktiividel pole kuulnud, mis jutte ta kõikse aja ajab. Ta muud ei näegi, kui vaenlasi igal pool.»

«Aga vaenlased ongi...» alustas Petka, kuid Nilss ei andnud talle seegikord sõna. «Kuule, mina peaksin seda küll paremini teadma,» ütles Nilss, millega me vaikides nõusse jäime. «Mina juba tean. Aga kui meie oma poisse nõnda kahtluse alla seame, nagu Makarov seda teeb... Ütle, kas see on vesi meie veskile või vaenlase veskile? Oled sina terasest, või mis?»

Petka läks selle jutu peale vähe torssu, me saime aru küll. Aga olgu tema kiituseks vähemalt seda öeldud, et ega ta viha pidanud.

«Kui nende südamete pärast ainult teinekord sinna ei tule sõita,» kohmas ta, viidates peaga aknast välja.

Üle tee oli endine Maarja kiriku kalmistu, seda ta viitaski.

Vaikisime.

See võimalus oli tookord liigagi reaalne, et vastu vaielda. Mitte ainult südamete pärast, vaid üldse. Kalmistu taganurgas olid punased hauad. Obeliskidega, viisnurgad tipus. Seal oli juba mõnigi tuttav, mõnigi sõbramees.

Jah, aga Maksi lugu oli iseendast lihtsam. Ma isegi ei mõistnud, miks poisid selle ümber nõnda suurt diskussiooni peavad.

Maksi ja ta töökaaslaste üheks ülesandeks oli vahialuseid kohtumajast vanglasse saata, sealt ülekuulamisele ja jälle vanglasse.

Paar päeva tagasi oli ta viinud ühte — vanglasse. Seekord oli vang ebaharilik — kuus-seitseteist aastat vana tüdruk.

Nende tee läks Posti tänavalt üles Tallinna maanteele ja sealt vanglani. Kilomeeter maad, mitte rohkem.

Ta oli võtnud oma konvoeeritava vastu ja asunud minekule. Teel hakkas aga teda häirima midagi tüdruku kõnnakus, nii et ta oli hakanud teda silmanurgast kiikama.

Tüdruk lonkas natuke, üsna, üsna vaevumärgatavalt. Aga siiski nii, et Maks seda tähele pani.

Muidu oli ta korralikult riides ja polnud kahtlust, et pärit jõukamast perekonnast. Nojah, jõukamast keskkonnast olidki need puha, keda Maks oli juhtunud viimasel ajal eskortima. Plikal oli midagi südamel... bandiitide abistamine või vähemalt kahtlustus selles.

Mis pagana pärast see tema kerge lonkamine nii tuttav ette tuleb, mõtles Maks.

Oli üks, kes nii võis käia. Väike Helga, Maksi lapsepõlvepruut. Peremees Ottensoni tütar.

Aga too oli ju laps. Roosad pitsid, paelad, kuldsed kiharad ja lapse alles rikkumata hea süda. Siiras sõprusele — ja vastuvõtlik inimlikule hellusele.

Kui Karja-Maki metsast tulles kasetohust torbikus maasikaid tõi, siis hüpati talle sülle.

Ja vastu võis ka joosta, sest see oli juba ette teada, et Maki ei unustanud oma pruuti kunagi ära.

Isegi perenaine kahetses, et karjapoissi polnud tol hommikul kodus, kui väike Helga komistas ja õnnetult trepist alla kukkus. Kukkus nii, et murdis jalaluu. Siis pandi hobune kiires korras vedruvankri ette ja viidi laps arsti juurde ning sealt haiglasse. Oli see nüüd arstide hooletus või miski muu, kui aga linnast tagasi tuli, lonkas ta. Esialgu arvati, et ta lihtsalt kardab astuda haigele jalale...

Siis oli juba sügis, ja Karja-Maki lahkus varsti, teenistus vankripäras.

Perenaine kahetses: kes nüüd lehmad metsa viib, väljas veel suur hein, ristikuädalgi alles söömata. Et see kool ka peab nii vara peale hakkama...

Karjapoisil endal oli hea meel. Võõras leib oli valgem küll, aga mõnikord mõru ja ei läinud kurgust alla.

Siin oli haritud ja kõrgelt koolitatud peremees, kombed siis kah vastavalt peened. Tänapalun käis ees ja taga. Suviti käisid linnakülalised, söömalauas räägiti võõraid keeli. Tööpere sõi omaette lauas.

Karjapoiss tundis sellest isegi heameelt: tal oli nende inimeste ees kõhe tunne, eriti peremehe juuresolekul. Too käis alati kuidagi nii omaette, käsutas ja kandas küll tasahääli, aga ikkagi mõjus tema juuresolek rõhuvalt.

Hoopis kehva lugu oli siis, kui tal kari naabri vilja läks. Siis tuli ta peremehe toast õite punase näoga välja. Siis tõnnis ta, jah, ülal lakas ja pidas põgenemisplaanegi.

Või tookord, kui kogemata raadionuppe juhtus krut-tima. Kedagi ei olnud toas, peale tema. Ta tahtis proo-vida, mismoodi siit hääl välja tuleb.

«Poiss, jäta raadio rahule,» oli peremees järsku ukse-lävel, nii järsku, et Maks võpatas. «Ei oska, rikud veel ära,» ütles ta natuke leebemalt, aga mis see leevendas või aitas, kui südames oli poisil teolt tabatud varga tunne.

Ta oli, jah, mitu korda, üsna täiskasvanud mehe moodi mõelnud: läheks siit ära, aga Väike-Helgast on kahju.

Väike-Helga . . .

Nüüd aastate takka . . . Jah, aga aastate takka ei ole Väike-Helga mitte enam väike. Kui palju sellest õieti möödab on? Too pidi olema kas kolmekümne neljandal või viiendal. Nüüd on neljakümne üheksas. Neliteist aastat.

Helga oli tookord neljane. Nüüd siis kaheksateistküm-nene.

Ja järsku aimas Maks: see tema kõrval ongi Helga. Nüüd sai ta ka aru, miks plika näos oli juba siis, kui nad tulema hakkasid, midagi ähmaselt tuttavlikku.

Ta esimeseks impulsiks oli tüdrukut kõnetada.

Nad olid juba keeranud Tallinna maanteele ja peat-selt jõuavad vangla juurde. Tüdruku järel sulgub vang-lavärv ja taevas ise teab, kas ta kohtab veel kunagi oma lapsea unistuste printsessi. Seda, keda ta mõtteis-kujutlustes oli päästnud kümneid ja kümneid kordi — kord vajuvalt laevalt, kord hukkuvalt rongilt. Samas mõtles sellelegi, et kui kõik oleks vanaviisi, siis oleks tema võib-olla praegu Ottensoni sulastemajas teenija, künnaks Ottensoni täkkudega Ottensoni põlde, äestaks ta seemne mulda, istuks heinaniidumasinal ja täristaks üle Oonisa luha ringiratast.

Ikka ringiratast, ringiratast.

Ja sulastemajas tema elaks ja sulaste toitu tema sööks, ja pererahvas sööks ülal omaette pererahva toitu.

Ja peretütar käiks linnas kõrges koolis, kannaks peas värvimütsi ja tuleks ainult suveks korra maale käima.

Võib-olla teretaks sulaspoissigi ja ajaks paar sõna lahket juttu. Lahket juttu võib ikka ajada — ka alamast soost töölisrahvaga.

Ja ei mäletaks tema enam, et kord kiikus sellesama sulaspoisi põlve peal ja lubas suureks saades talle naiseks tulla.

Need meenutused tegid Maksi tõredaks ja tas tekkis väike kahjurõõm: pole enam need ajad! Viimased on saanud esimesteks ning esimesed viimasteks. Nüüd kõnib Ottensoni karjapoiss, püss seljas, kui vaba mees, aga Ottensoni tütar läheb siin vangina tema kõrval.

Hakkaks ta nüüd nutma kah, oli Maks endamisi mõelnud.

Ah põrgut, oli ta samas vihastanud. Antakse ka iga-sugu ülesandeid, et kurat neid võtaks!

Ja otsekui püüdes heaks teha oma äsjaseid mõtteid (temale on see siin ainult Väike-Helga, ei keegi muu), oli ta järsku küsinud:

«Kuule, sa oled Helga, eks ole?»

Tüdruk pööras pead ja vaatas talle otsa.

Ta pilgus oli imestus ja kas mitte lootus — ennäe, seal on prints, kes tuleb, päästab su. Ta on enda ainult maskeerinud, aga temap see ongi.

See oli hetkeks nii. Siis, kohutatud võõrast näost, sinelist ja püssist, pööras ta kähku silmad ära.

«Sa oled Helga Ottenson, kas jah,» päris Maks jonnakalt.

Tüdruk noogutas viivitamisi.

Siis ikkagi on, rõõmustas Maks.

Ja nüüd alles mõistis ta, kui kuradi rumal on nii-viisi minna.

Oleks võõras, lausa võhivõõras kõndinud ta kõrval, nii nagu varemgi juhtunud, oleks lihtsam olnud. Võõras elu on võõras elu. Sa ei ole kohustatud sellele kaasa tundma. Pealegi kui käib võitlus — silm silma ja hammas hamba vastu; kui palju nemad on tapnud — julmalt ja nurga tagant.

Aga siin oli tükike tuttavat elu, peaaegu et osake tema enese elust, ja seepärast ta ei saanud mitte ükskõikseks jääda.

«Kas sa Karja-Makki ei mäleta?» küsis ta.

Maks arvas, et teine polnud ta küsimust kuulnud ja mõtles: hea küll, nii ongi vahest parem...

Tüdruk noogutas...

«Isa pärast või?» küsis Maks.

Tüdruk noogutas.

«Oli metsas?»

Tüdruk noogutas.

«Kahtlustavad, et teadsid?»

Tüdruk noogutas.

«Oli's nii või?» küsis ta ja mõistis sedamaid, et küsis rumalalt. Kas siis teine ütlekski talle, sinelikandjale, püssimehele, konvoisõdurile.

Tüdruk raputas pead. Vähe energilisemalt kui muidu.

Ja Maks jäi teda uskuma. Mis seal küll nii imelikku oligi — Helga elas kindlasti linnas, ja too Ottenson oli küllalt tark mees, et mitte perekonnaliikmeid oma asjadesse mässida.

Nad jõudsid vangla väravate taha.

«Pole midagi, küll kõik läheb hästi,» püüdis Maks tüdrukut lohutada.

Ning siis juhtuski see, mille kohta Maks ei osanud praegugi mingit seletust anda.

Ta oli seisatanud ja siis oli Helga teda suudelnud.

Oli suudelnud, selja pööranud ja tagasi vaatamata vanglaväravast sisse läinud.

Mingil seletamatul ajendil oli see toimunud, ja kui Maks sellest meile rääkis, oli ta silmades alles imestus: mis kuradi pärast ta seda ometi tegi?!

«Tegi...» urises Nilss. «Sina tegid igatahes ränga vea, vaat mis. Rääkisid areteerituga teel.»

«Makarov teab seda lugu nii, et mina suudlesin teda,» ütles Maks.

«Makarov,» lasi Nilss läbi hammaste vilet. «Kust tema sellest kuulis?»

«Ju keegi pealt nägi,» kehtas Maks õlgu.

«Küll sa ikka võisid võtta saada,» ütles Nilss.

Maks noogutas.

Makarov oli igavene bulldog, seda teadsime isegi meie. Tollal võis temataolisi mehi hädasti vaja minna. Kord millestki hammastega kinni saadud, ei olnud sellel enam

pääsu. Hiljem tulid teistsugused ajad ja siis oli vaja teistsuguseid mehi. Tema nõrkuseks oli, et ta ei mõistnud ega tunnistanud üheski asjas kunagi teist, kolmandat ega neljandat võimalust. Kui tal kord millestki või kellestki kujunes välja oma arvamus, siis oli peaaegu et võimatu seda muuta. Ta ei tunnistanud inimpsüühika keerulisust, ei mõistnudki seda. Ta ise oli ühestainsast tükist nagu tammepakk ja arvas, et teisedki on sama-sugused.

Aga et Makarov oli niisugune, nagu ta oli — see päästiski Maksi.

Sest ka sel puhul oli Makarovil ette valmis oma seisukoht.

See oli isegi nii kindel, et ta ei hakanud Maksilt küsima muud, kui ainult seda, kas vastab tõele, et ta suudles konvoeeritut.

Maks oli öelnud, et jah! Ja siis oli kõu kõmisema pääsenud.

Kurat, ma tahaks teada, kas meil on diktatuur või mingi pardakk! Siis muidu ei saa, kui tänaval ka hakatakse ligi tükkima! Ja veel kellele, igasugu vaenlaserämpsule. Nagu korralikke naisi polekski või. Verd pole nuusutanud, vett ja vilet pole saand, aga muudkui plikadele käsi püksi! . . .

Kõmistas seal hea tükki aega, enne kui alla rahunes. Siis vast hakkas õpetamisega peale.

Et vaenlast ei tohi usaldada, minutikski ei tohi tähelepanu nõrgaks lasta. Et võimu ei tohi ka kurjasti tarvitada, sest seda võib vaenlane ka kurjasti ära kasutada.

«Noh, ei saand's pidada või?» küsis lõpuks.

«Just nii, ei saand,» oli Maks vastanud.

«Kuradi . . .» oli Makarov uratanud, ta hääles oli kostnud isegi natuke lugupidavat imestust.

«Mis sinuga nüüd teha?» oli ta lõpuks asja juurde tulnud.

Ja Maksi hüva nõuannet ootamata oli käratanud: «Käskkirja saad! Ja komsomolid — las nad ka arutavad, nagunii seal midagi ei tee . . .»

Ja oli Maksi kabinetist välja kupatanud.

Siin ta siis nüüd istus — ikka veel näoga, nagu oleks pilvedelt alla kukkunud.

Me Nilsiga tahtsime kangesti naerda — rohkem küll Makarovit kui Maks. Et kui vana oleks teadnud, mihuke lugu seal tegelikult oli, mis ta veel siis oleks teinud.

Aga jälle tuli Oobrami Petka oma õpetustega, meil polnud tuju ja seadsime ennast laiali minema.

Paari nädala pärast kohtasin Maks.

«Kuidas komsomolikoosolek läks?» pärisin.

Maks lõi käega. «Hoiatus arvestuskaardil. Pole viga, küll ma selle häbipleki puhtaks pesen,» ütles naerdes.

Mõni aeg hiljem oli ta öisel haarangul ja sai raskelt haavata. Teekonda haiglasse ta vastu ei pidanud.

Jutt käis, et need seal metsas saadi kätte. Elusalt mitte, aga kätte. Teiste hulgas olnud ka ühe noore tütarlapse laip.

Ma ei tea, oli see kulakütütar Helga või keegi teine.

Mõnikord vaiksetel öhtutundidel, kui mõtted rändavad vanu radu, näen ma nii pagana selgesti oma vaimusilmas Maks, ta vähe lokiis juuksekaulu, ta maailma rõõmudele ja muredele nii kaasakõlatavaid siniseid silmi.

Meid, kommuniste on süüdistatud julmuses, ebainimlikkuses.

Ma ei usu seda.

Pigem võiks meile ette heita, et oleme tihtipeale liiga usaldavad, liiga sallivad ja leplikud. Me unustame kiiresti ära ülekohtu, mis meile tehtud, kiirustame ulatama vaenlaselegi kätt, kui see näitab patukahetseja-nägu, ja elame mõnikord rohkem südame kui mõistusega.

Ja teab, kas see ongi halb.

Kui meie ideaaliks on parem inimene, siis peame ju ise ka olema inimesed ja jääma inimlikuks ka neil aegadel, kui vihaleegid käivad üle pea ja võitlus käib silma silma ja hammas hamba vastu.

Inimeseks jäi ka Maks, ja sellepärast oli tema hukuski midagi, mis oli sellest suurem ja tugevam.

Ma ei tea, kas Valter Ermi käitumist ongi õige nime-
tada meeletuseks . . .

Kui ma väidan, et Valter Erm käitus meeletult, siis ma tahan sellega ainult öelda, et ta toimis nii, nagu paljud inimesed tema olukorras poleks teinud. See ei ole mingi hukkamõist. Usun, et ta käitumise ajendid olid õilsad. Elu on selleks liiga komplitseeritud, et alati leida tasakaalukam käitumisjoon. Pealegi oli ta afektiseisundis . . . Ja kui me räägime õigest ja valest, siis kas pole meil küllalt tulnud kogeda, et see, mis eile võis olla õige, on täna vale . . .

Liivari Kaidu oli see, kes toda uudist mulle kõigepealt teadustas.

Ta astus «Liivakella», nagu morn, ja ütles, et ei vedanud töö juures — laopann kukkus maha ja terve külg läks segi. Direktor karanud harja, et poiss, oled sa purjus või. Ta vastanud: mitte üks piisk! Hinga! käratanud direktor. Tema hinganud — see pidi olema üsna vänge, sest ta söönud hommikul küüslauku. Vana siis vihastanud veelgi rohkem ja öelnud: niisugust kobakäppa ja küüslauguõgijat pole talle vaja. «Vana kottnatt sihuke,» vandus Kaidu. «Või mina olen küüslauguõgija. Küll ma tean, mis ta sellega öelda tahtis. Tehku ainult proovi mind lahti kangutada, siis ma panen talle sulle sappa, kuradi ramp!»

Olles selle jutuga ennast alla rahustanud, tellis ta kohvi ja likööri, ise ütles, et nüüd tema küll võtab, ja laskis klaasil ringi käia.

«Aga kas sa seda tead, et Ermi-poiss on omadega läbi?» päris ta järsku.

«Ära aja jama,» ütlesin. «Möödunud nädalal alles nägin...»

«Möödunud nädalal otsi tunast lund,» vastas Kaidu üleolevalt. «Aeg voolab, nagu meile koolis õpetati. Ja mõnikord voolab ta kuradi ruttu.»

«Mismoodi läbi? Ega ometi...»

«Ah sa arvad, et bandiidid,» sai Kaidu aru. «Ehee — sellest on Ermi-poiss alati osanud mööda hiilida. Mis tal viga, küllap papa kannab juba hoolt, et tema poisul palavat suppi lürpida ei tule.»

Teadsin, et Kaidu Ermi-poissi ei salli.

Olime kõik kolmekesi klassivennad, ja see algas juba koolis. Valter oli sõja ajal tagalas koos õe-vennaga, need olid temast nooremad. Ema neid seal Tatari-maal toitis ja kasvatas, isa oli kusagil Novgorodi-kandis partisanisalgas.

Kaidu isa aga oli juba enne sõja algust meie väikelinna tulnud, pidas sakslaste ajal trükikoda, ega ta just omanik olnud, aga direktor küll.

Valteri isa tuli tagasi, ordenid rinnas, pandi täitevkomitee esimeheks, nõukogude korda kohapeal tegema.

Kaidu isa smugeldas enda kuidagimoodi sinnasamma trükikotta roto peale ja pidas keelt hammaste taga. Hiljem sai poiss sinna tööle.

Valter julges koolis nii mõndagi teha ja öelda ja poiste eestvedajaks olla ka siis, kui kuiv-igavatelt aktustelt jalgalaskmine kõne all oli.

Kaidu teenis riigitruult oma õpilase-leiva, vastas alati pärikarva, istus alati õpetajalaua vastas ja sai viisi ka. Ainult süda kripeldas, sest pailapse-mängimine oli peale sunnitud.

Nii lihtne oligi too sallimise ja mittesallimise mehaanika. Ja et ma neid asju teadsin, nähvasin Kaidule tõrksalt:

«Mis sina sellest jagad, palju ta kuulist on mööda hiilinud... Või kuul temast.»

Kaidu teadis küll, et me Valteriga pidasime sõprust. Aga et tal kellelegi teisele polnud oma uudist rääkida, laskis ta mu ütlemise kõrvust lihtsalt mööda.

«Sa arvad, et ta ilma papa abita pandi N-i... Mis bandiidid seal või muud... Nüüd siis sai lõpuks oma kätte... Ei enam aita vanamehe kõva nimi ja veel

kõvemad tutvused. Istuma läheb — vaata et ei satu veel nende hulka, kelle ta ise on trellide taha viinud. No siis ta terve nahaga välja ei tule, see on kindel mis kindel.»

Kaidu Liivar keerutas oma uudise ümber nagu kass ümber palava pudrukausi; ainult selle vahega, et kass tiirutas suures kannatamatuses, Kaidu aga tundis mõnu minu kannatamatusest.

«Mis sa jamad, kui midagi tead, siis lao välja!» ütlesin järsult.

«Tean ma või,» hüüatas Liivari-poiss võidurõõmsalt, peaaegu võidukalt. «Terve linn teab ja räägib. Terve linn teab, kuidas Ermi-poiss vanamehe ametimasina ära röövis, sohvri, kes teda takistada püüdis, nokki löi, litsid ja viinakastid peale ladus, terve päeva ringi kihutas, Ojasoo ligi vastu posti masina lömmi keeras, sinnapaika jättis ja ise minema pani.»

«Ära aja jama,» ütlesin.

«Jama...» osatas Liivari-poiss. «Jama,» kordas ta põlglikult. Ja jutustas edasi, nii detailselt, nagu oleks ise seal juures olnud, nagu oleks ise kaasa sõitnud, ise viinakasti otsas istunud.

Oli nüüd autoajamisega, kuidas oli. Seda võiks ehk uskudagi, kui naps ja muu pagas maha kanda. Nii-öelda Kaidu fantaasia arvele.

Valter oli muidugi omajagu taltsutamatu, ta mängis juba koolis partisani. Nagu oleks sõja-ajast sihuke kihk verre jäänud.

Aga Kaidu rääkis veel, ja seda ei osanud ma ei tema fantaasia ega Valteri taltsutamatus arvele kanda.

Seda, et Valter olla ennast pärast autoavariid Ojasoo koolimajas barrikaadide taha pannud. Et pole ennast kellelegi kätte andnud, kuni isa välja kutsutud. Et siis vast tulnud välja.

Kaidu küll kinnitas, et seda rääkinud Erumäe Jakob, kah meie koolivend, nüüd komsomolikomitee instruktor, seega ikka teadja ja asjalik poiss.

«Noh, hea küll... Mis kurat's... Hea küll, et rääkis... Sa kohe kangesti valmis uskuma...»

Hetkeks löi mõte pähe: Liivari-poiss õonestab nõukogude töötajate autoriteeti. See on üks kahjurluse viise.

Ei julgeks! taipasin kohe. Tema tahab ennast meie juures läbi lüüa. Niipalju teda ikka tundsin.

Siis... Siis vist ikka pidi olema, et Valter...

«Äh, oma asi, usud või mitte,» ütles Liivar. «Mina näiteks usun...»

«Seda arvan ma küll, et sa usud...» ütlesin talle ja mu häälest kostis põlgust. Ega ma püüdnudki seda varjata. Ma uskusin tookord ja usun ka praegu surmkindlalt leiduvat igas inimeses rohkem head kui halba, Liivari-poiss aga irises ja oli varmas otsima sealtki halba, kus seda polnud.

Ta näis mu hääletoonist taipavat, mida tahtsin öelda, ja kiskus ennast turri.

«Kuule, kas sa arvad, et ma olen siga või,» mühistas ta mulle kõrva. «Kas sa arvad, et ma räägin kiusu pärast Ermi-poisist halba?» Ta naeris üleolevalt. «Mis pistmist mul temaga on. Tema elab oma elu ja mina oma. Kas sa seda ei mõista, et ta kompromiteerib oma tegudega nõukogude võimu. Inimesed vaatavad ja mõtlevad: ah siis niisugused ongi need uue korra mehed. Vaata, sihukest kaasvastutust mina ei taha ja sellepärast ütlen igale mehele — olgu koosolekul või nelja silma all nagu praegu —, et tema õige koht pole meie hulgas.»

Mul jäi üllatusest suu lahti. Etskae lauluräästast!

«Millal sa kaasa vastutama oled hakanud?» ei saanud ma ennast pidada. «Mis ajast sulle nõukogude kord nõnda südameasjaks on saanud?» küsisin.

Arvasin, et nüüd üks meist tõuseb ja läheb lauast minema. Arvasin, et mina see ei ole. Kui keegi mulle nii oleks öelnud, nagu mina Kaidule, siis küll...

Kaidu ainult naeratas kõveralt.

«Inimene kasvab ja õpib ka midagi,» seletas ta. «Inimene on ühiskondlik elukas, seda sa ometi tead. Temale on vaja kampa, ükski ta ei tee midagi. Ja kellede teistega mul kampa lüüa ongi?»

«Hea küll, sa ütled, et ei taha kaasa vastutada, kui teised lollusi teevad. Ütleme, et see on praegusel juhtumil Valter Erm. Aga mis kuradi pärast sa sellest mulle räägid? Mis kuradi pärast sa sellest linna peal pasundad? Miks sa seda Valterile endale suu sisse ei ütle?»

Kaidu kehtas õlgu.

«Sellest poleks mingit tolku. Kas sa arvad, et ta minu jutu peale teeks ennast teisemaks või.»

«Sa ei usu inimese sisse,» ütlesin.

Aga siis ma ei saanud enam edasi rääkida, ma vaatasin ukse poole ja sealt astus kiiga-kääga sisse Valter ise.

«Vaata, kus hundist juttu, seal hunt ongi. *Lupus in fabula*, nagu ütles meie ladina-vana. Ja kui sa nüüd mees oled, ütle sellele hundile endale, mis sa temast arvad.»

Ma märkasin kohe, et Valteriga on tõepoolest midagi lahti. Ta oli näost kipras ja kortsus nagu pärast nädalast jooma. Ta oli erariides, muidu oli ta ikka uhke olnud oma ohvitseripagunitele, nii et puhkuse ajalgi kõndis mundris ringi.

Tahtsin Kaidu nurka suruda ja seepärast ütlesin Valterile: «Mis põrgut sa teinud oled, et kaarnad kraaksuvad, linn kõmised jutust ja puha. Näed, siin mees löi sulle juba matusekella.»

Valter silmitses mitte mind, vaid Kaidut. See krimputas nägu. Usun, parema meelega oleks ta läinud, parema meelega oleks ta oma trükipannide taga olnud, aga et enam kusagile taganeda polnud, siis sai tast järsku julge mees.

«No teed sina küll tegusid,» ütles ta Valterile ja raputas lootusetul moel pead.

«Mis tegusid, ütle õige mulle kah,» nähvas Valter. Ma püüdsin ta häälest valvsa noodikese.

Kaidul polnud kusagile taganeda jah, ja sellepärast ta aina ründas.

«Kas auto röövisid, jah? Oma vanamehe ametisõidu masina. Kas jah?»

«Mitte ei röövinud, vaid võtsin,» täpsustas Valter.

«Kas autojuhi löid pikali, ütle, kas löid?»

«Ei löönud, lükkasin ainult küünarnukiga kõrvale...»

«Kas ringi kihutasid ja auto vastu telefoniposti lõmaks litsusid?» oli Kaidu järelejätmatu.

«Litsid ja viinakastid peal...» täpsustasin.

Valter vilksas korra minu poole vaadata, mina jälle vaatasin niisuguse näoga Kaidut, et Valter sai kohe aru.

«Üksi sõitsin,» kohmas ta.

«Aga Ojasaos keerasid enda luku taha ja ähvardasid igaühe maha lasta, kes nina ligi pistab.»

«Mitte ei ähvardanud, vaid ütlesin, et lasen,» kinnitas Valter.

«Ja oma vanameest ähvardasid ka...»

«Vanaga oli, jah, tõsine jutt...»

«Noh,» Kaidu vaatas mulle näkku. «Noh, kas ma valetasin või?» päris ta pilk.

«Kuule, mille kuradi pärast sa sihukese supi õige kokku keetsid,» pöördusin Valteri poole. «Siin mees, näed, tunneb sügavat hingepiina sinu pärast.»

Valter vaatas tähelepanelikult Kaidule näkku, ta silmad kiskusid pilukile ja ma teadsin, et see ei tähenda head.

«Nii et sina korjad linna pealt jutte, paned omalt poolt sousti juurde ja serveerid edasi.»

Kaidu maigutas suud, aga enne kui ta paraja vastuse leidis, jätkas Valter.

«Tühja kah, räägi pealegi. Aga sa räägi siis nii, nagu asjad olid... Sa... astu täie tõe eest välja. Ära mängi mäkra, Liivari-poiss.»

«Millas ma mäkra olen mänginud?» küsis Kaidu.

«Nojah, ütleme, et ei ole,» arvas Valter kahtlevalt.

«Vaata, ma räägin sulle ära, mismoodi see lugu tegelikult oli, ja sina siis löö igal hambad kurku, kes seda lugu teistmoodi räägib.»

Ermi-poiss pidas pausi, ma nägin ta silmades hasartset tulukest, see peletas sealt liikumatu halli tusa.

«Vaata, meie sinuga peaksime mõlemad hästi teadma, mis ajal me elame. See on sant aeg, sest kunagi ei tohi ennast lõdvaks lasta, kui sa oled võitleja. Mitte kunagi, saad aru. Vaenlane on valvel ja kasutab selle kohe ära. Kas pole nii?»

Kaidu vaatas arusaamatult ja kõhklevalt oma vastast.

«Nojah, nii küll, aga mis see siia puutub?»

«Kohe kuuled. Kannata. Vaenlane värbab endale agentuuri, sest üksi ei suuda ta midagi ära teha. Ja sellepärast peab eriti valvel olema. Mitte kedagi ei tohi usaldada. Saad sa sellest aru, mitte kedagi! Ka iseennast mitte, sest kes kurat ütleb, et sa enda teadmata pole

kukkunud vaenlase võrku. Et sa ilmsüüta ei lobise riigi saladusi välja, mida seal kusagil,» — Valter viipas käega ebamääraselt ringi — «ei kasutata ära. Poliitika, tead küll, on niisugune asi, nagu karjapoiste kemplemine. Et üks katsub aga teisele jalga taha panna. Nojah, ja nii peame me igaüks elama alalises valvelolekus, et saaksime õigel ajal paljastada alatu vaenlase. Kas ma räägin õigesti, mis?»

Kaidu kehtas ebamääraselt õlgu. Valteri sõnad olid ju õiged. Ega nende vastu vaielda saanud.

«Nii, ja siit tuleb see pagana narr lugu, et meil, nõukogude ühiskonnas, kus ometigi tööprotsess on kõige suuremal määral kollektiivne, ja elu üldse, peame me elama igaüks nõnda üksinda justkui mungad või kõrberakud, tead need, kes ühe jala peal seisid ja ennast ise peksid. Ent ei tohi ju kedagi usaldada.

On sulle nüüd selge, mispärast ma autoga minema panin? . . .»

Kaidu raputas pead. «Hea küll, aga mis see siia puutub?»

«Ah ei saanud aru. Olgu siis, ma seletan täpsemalt. Mis sa teeksid, mis sa, mees, teeksid, kui järsku ühel päeval saad teada, et su isa on kodumaa reetur. Saad aru, teised kõik peavad teda õigeks meheks, ausaks töötajaks, juuksejuurteni meie nõukogude inimeseks. Ainult sina tead, et ta on vaenlane. Ja tema teab, et sina tead. Ütle, mis sa siis teeksid. Noh, ütle kohe, nii nagu tunned, ära mõtle vastust välja!»

Valter toetus ettepoole, nagu tahaks otsekohe püsti hüpata, ta pea küündis peaaegu Liivari-poisi näkku, silm silma vastu.

«Siis . . . siis . . .» nohises Kaidu. «Kuule, milleks mul vastata vaja. Minu vana juba ei . . .»

«Kurat võtku, ma küsin, mis sa siis teeksid, kui ta oleks. Egas ma ütlegi, et ta on.»

«Siis, noh, siis ma peaksin ta üles andma . . .» vastas Kaidu.

«Tubli, see on sinust tubli. Kuradi pihta, ma ei uskunudki, et sa poliitiliselt nõnda arenenud oled ja põhjusemõtteline ka. Maladets, Liivari-poiss!» hüüdis Valter.

Ta jäi samas vait ja süngestus.

«Ega sa taha ometi öelda, et sinu vana. Et vana Erm...» päris Kaidu kõhklevalt.

Ma olin mõelnud sedasama. Aga ma häbenesin seda küsida. Kaidu ka natuke häbenes. Ainult temal oli uudishimu tugevam, ja nii ta päriski.

Valter noogutas vaikides.

Ta istus seal meie vastas, pea norus, ja korraks välgatas mul mõte: siis on see tõepoolest nii. Ma polnud märganud, et ta varem kunagi oleks nõnda rääkinud, et kedagi ei tohi usaldada ja peab üksi olema ja ümberingi on puha vaenlased.

«Aga... aga...» jätkas Kaidu aina. «Aga miks sa siis auto võtsid ja ära jooksid? Ega ometi sina polnud...»

Valter muigas kibeda irooniaga.

«Mida sina oleksid teinud minu asemel, ütle õige.»

«Ma juba ütlesin. Oleksin enkavedeesse läinud ja asja ära seletanud. Isa isaks, aga põhimõtted on tähtsamad kui sugulussuhted. Põhimõtted ja riigi huvid.»

Valter ajas enda sirgu, paistis, et temasse tuli jälle eluvaimu juurde.

«Tead, Liivari-poiss, anna sulle võim kätte, ja pärast oled ise hädas.»

Valter vaikis ja süngestus taas. Ta vaatas kuhugi enda sisse ja kortsud olid tal ka otsmikul ja suunurkades jooned. Minu nägu oli sile, kuigi olime üheéalised. Kaidu nägu oli ka sile.

«Sinusugused võivad elu põrguks muuta.»

«Ära aja jama!» ütles Kaidu vihaselt. «Sa... ei tea midagi, räägid vaid. Mina võimu juurde ei trügi.»

«Ei trügi, aga hakkad trügima,» ütles Valter. «Ettevalmistused on juba tehtud. Kui sind ainult lastakse... Ja lastakse vist küll... Sinusugused, kes ees on, lasevadki.»

Milleks ta räägib seda Kaidule, mõtlesin. Milleks niusugust juttu Kaidule?

Kaidu tõusis.

«Istu!» käratas järsku Valter. «Istu ja kuula!»

Ta silmavalged olid punased nagu pikast joomast. Tundsin, et temas on praegu midagi metsikut, taltsutamatu.

Kaidu vajus toolile tagasi.

«Kas sa sellest siis aru ei saa, et inimene peab iseendaks jääma. Ükskõik mis ka ei juhtuks, ta ei tohi, saad aru, ei tohi unustada, et ta on inimene. Sa arvad, et on kerge oma vana üles anda?»

Ja siis jäi ta taas vait. Sõnatu, liikumatu, pilk laual, tühjadel õllekruusidel. Ta ei näinud neid.

«Ma tahtsin, et vana ei teeks seda... Ta... peab ka inimeseks jääma.»

Ja siis vaikis ta lõplikult.

Kaidu tõusis ja läks vaikides ära. Mulle tundus, et ta lihtsalt kasutas võimalust ja põgenes. Valteriga polnud minulgi täna kerge istuda. Küllap oleksin samuti meelsamini lahkunud.

Valter ohkas. «Dava! lähme jalutame,» ütles ta.

Me väljusime ja läksime ringiga surnuaiale. Väljas oli värske sügisene õhk, laternad kumasid läbi udu piimjat tuhmi valgust. Surnuaial oli pime, liikumatu, ainult lehed jalgade all ja raagus puud ja ristide tuhmid kontuurid vastu tänavat.

Siis istusime ja Valter küsis, kas ma uskusin seda, mis ta rääkis Kaidule.

Ütlesin, et päriselt mitte.

Nojah, et kirjandusest tuttav, seda esiteks. Ja siis veel see, et...

«Kuule, kui see kõik oleks nõnda olnud, nagu sa rääkisid, siis sa ei oleks rääkinud, eks ju?»

Valteri suits lõi pikalt hõõguma.

«Mh,» mühatas ta. «Kas sa arvad, et ma oleksin saanud Liivarile seletada, kuidas see lugu oli,» ütles ta.

«Ei, ei arvanud...» ütlesin.

Hõõguv koni langes maha.

«Mina tulen omadega ikka mäele, aga temast ei tule head nahka,» ütles Valter.

«Sul ikka juhtus midagi...» ütlesin.

«Mul oli sihuke lugu, et kui aastat paar tagasi keegi oleks öelnud, et minuga midagi niisugust saab juhtuda, ma poleks uskunud.»

Ja Valter oigas. «Kuradi kurat, mis elu inimesega võib teha. Oi kuradit küll.»

Nüüd alles sain ma kuulda tõelise loo Valter Ermi meeletusest.

«Kui ma sedakorda puhkusele tulin, tundsin juba esi-

mesel päeval, et kodus on midagi teistmoodi. Niisugune närviline õhkkond, kõik kõnnivad süngelt ringi... Ei kuule enam naeru ega naljasõna. Vanameest oli varemgi kodus harva näha, nüüd oli ta hoopis ära kadunud; mutt kõndis ringi, silmad peas punased. Küsin ma, mis lahti on, ütleb: pole midagi. Mis sa valetad, ütlen — kas mul silmi peas pole või. On vanal töö pärast pahan-dusi või? — Ei midagi, ütleb.

Hea küll, mõtlesin. See on iga inimese, enese asi, kas tahab rääkida või mitte. Ega ma ülekuulamist siin korralda. Kõnnin niisama ringi, käin väljas, ei tee nagu nägemagi, mis kodus toimub. Lõppude lõpuks ei pida-nud ikka vastu, ütlesin mutile: siin on nagu koolnu majas, ei mina enam taha ollagi puhkusel. — «Aga kui ongi koolnu majas,» läksid muti häälepaelad lahti. «Kui mina olengi see koolnu.» — «Mis jutt see on?» — «Aga see on niisugune jutt, et sinu isa tahab lahku minna ja minu maha jätta.» — «Tohoh! mehel on viiskümmend turjal,» ütlesin. «Missuguse mõrra otsa ta jooksnud on?» — «Mitte mingisuguse...» — «Mis siis lahti on?» — «Veri pole puhas — eks sa tea, et ma olen piimamõisa paruni tütar...» — «Siis sellepärast...» — «Nad võt-sid rajoonikomitees selle asja üles. Hermannil oli küsi-mus, et kas lahutab või läheb kohalt. Egas ma teda hukka mõista, aga raske on, kui sa teaksid, kui raske on. Mis vaenlane ma olen, kui vastu vanamehe tahtmist tulin kodunt tulema ja läksin puupaljale poisile mehele. Või mis hõlpu ma olen saanud sellest elust. Kasvata teid, rahmelda kodus... Siis tuli sõda, Hermann läks hävituspataljoniga, mina teiega Tatarimaale. Kaks korda pommitas vaenlane rongi, ma olin kraavis kummuli mätaste vahel, varjasin oma kehaga teid, maimukesi. Ma pole kunagi elada peljanud, aga nüüd olen küll mõel-nud, parem kui ma oleksin sinna raudteetammi alla jäänudki...»

Ma tulin kodunt välja. Kõnnin mööda tänavat ja mõt-len: mis pagan küll lahti on. Ema lõi oma suguvõsast lahku, mis vaenlane ta nõukogude korrale olla saab. Kas vanamees siis ei tea seda või? Ära unustanud või? Kuida ta seda unustada saab!

Hea küll, teised ei tea. Nemad muidugi ei tea. Aga suud's pole peas või... Läksin vanamehe juurde. Seal

oli keegi ees, ma ootasin ja kõndisin edasi ja tagasi. Kuidas sa võid, mõtlesin. Kuidas sa ometi võid... Kas sa siis pole enam partisanisalgaga pealik, kas sa polegi ilmkartmatu ja kristallpuhas inimene, kelleks me sind ikka oleme pidanud. Et teised ei tea, ei tunne meie ema, see on iseasi. Aga sina ju tead ja tunnend...

Ma tormasin vanamehe kabinetti. Mul oli vist sihuke nägu peas, et ta sai kohe aru, milles asi on. Ta läks näost süngeks ja oli morn nagu kõuepilv.

«Kas sa tahad ema tänavale saata...» küsisin.

«Ma olen kommunist ja partei distsipliin on mulle kohustuslik.» Vana püüdis tasakaalu hoida.

«Mis distsipliin siia puutub. See on vale, vale,» karjusin. Ma ei oleks vahest endast välja läinud, aga mind ajas marru, et tema hakkas veel ennast õigustama. «Sa oled argpüks. Igavene kalts oled sa,» kargasin talle näkku.

Ta otsmikul olid sinised sooned ja vorbid ja parem põsk kiskus jälle krampi. See oli tal juba partisanipäevilt nii.

«Välja!» karjus ta mulle. «Välja siit!» karjus ta kileda häälega, niisugust häält polnud ma veel varem kuulnud ta suust.

Ma mõistsin, et temaga ei ole enam võimalik rääkida, vähemalt mõistlikult mitte. Aga mida teha siis, kui inimesega ei saa mõistlikult rääkida? Ainus tee — mitte-mõistlikult siis. Ma ei mõelnud muidugi seda, ma lihtsalt tegutsesin.

All õuel oli masin sõiduvalmis. Juht oli kusagile läinud, mootor käis, süütevõti oli sees.

Ma istusin sisse, vajutasin gaasi sisse, ja panin ajama. Nii see oligi...

Mul polnud mingit tegevusplaani. Ainult häbi, niisugune kuradi hull häbi oli vanamehe pärast, et kas või... kas või tapa ennast ära. Sa ei kujutle, mida tähendab see, kui sa juba lapsepõlvest peale oled pidanud oma isa kangelaseks. Inimeseks, kes on julge, vapper, aus, ilmeksimatu... Ja siis järsku näed mannetut argpüksiks, kes on valmis tegema kõige suuremat alatust, mis maa peal olla saab.

Sa arvad, võib-olla, et ma sõitsin juhtumisi vastu puud? — Mitte sinnapoolegi. Panin vihaga, sest viha

teeb inimese pimedaks. Pimedaks ja oimetuks. Alles pärast seda. kui ma masinast välja tulin, mõistsin, et olin lollusega hakkama saanud. No ja siis... Võib-olla kõrvaltvaatajale võis paista küll, et ma olin hull ja peast segane või deliiriumis või mis. Et läksin ja keerasin enda luku taha, et ähvardasin maha lasta igauhe, kes sisse tungib. Ma teadsin, et vana tuleb sinna, teadsin, et nad kutsuvad teda mind taltsutama. Noh, ta tuligi. «Poeg, mis sa küll tegid,» ütles ta. — «Mis sina tegid! Sellega, mis mina tegin, tegin ma endale halba, ei kellelegi teisele. Aga sina tahad halba teha emale, ja seda ma ei lase sündida. Kui sa selle juurde jääd, siis...» — «Poiss, sa ei tea paljugi asju,» ütles vana. «Selle all kannatab üks inimene, aga kui ma kohalt lähen, siis tuleb siia inimene, kes võib paljudele halba teha.» — «Misjaoks sa kommunist oled, kui lased seda sündida? Misjaoks partei on, kui tal silmi peas pole?» Vanal vajus pea norgu, aga mul polnud tast kahju. «Miks sa siis lased ebaõiglust võimule? Miks sa vait oled? Kas sa arvad, et ausat juttu keski ei usu. Miks sa ei lähe ja räägi seal, kus vaja? Miks sa Tallinna ei lähe? Miks sa Moskvasse ei lähe? Miks sa siis nüüd relvad maha paned? Kas nüüd enam revolutsiooni pole? Kas nüüd enam pole sõda? Võitlus rindejooneta, ah, kes selle kirjutab?» — «Aeg, poeg, on niisugune,» vastas vana. — «Aeg on niisugune, nagu inimesed tema teevad,» ütlesin ma. «Mille nimel ma siis igapäev oma eluga riskin? Miks ma kõnnin mööda metsa, seitse surma selja taga. Kelle nimel mina võitlen ja toon ohvriks oma noore elu, kui teie teete niisuguseid tegusid?» — «Sa ei tea paljutki...» ütles ta. — «Võib-olla ma ei tea tõepoolest paljut, ma olen alles noor... Aga seda, mis ma tean, tean ma panga peale. Ja seda tean ma nagu raudnael seinas, et inimene peab ausaks jääma, kui sa seda teed... siis... siis meist kumbki siit toast enam elusalt välja ei lähe. Ma ei taha, et minul oleks närukaelast isa, ja ma ei taha elada niisuguse isa pojana.» — «Poeg, poeg,» ohkas vana.

Me olime pikka aega vait. Mul kiskus kõri krampi, see oli hullem kui metsas käia, kus sa kunagi ei teadnud, missuguse puu tagant või põõsast kuuli võid saada. Usu, seal seisin ma silmitsi surmaga. «Sinu pärast jättis ema

kõik, mis tal oli. Jättis vanemad, jättis kooli pooleli... Ja mis õigusega sina jätnud nüüd tema. Mis õigus see on? Revolutsiooni või...» Vana ei vastanud sõnagi. Me vaikisime jälle pikka aega. Vana pidas iseendaga aru, ja mina rääkisin iseendaga. «Me ei lähe siit kumbki välja,» ütlesin endale. «Ole tugev, ole viimast korda tugev,» kordasin. — «Hea küll,» ohkas vana. «Hea küll,» ütles ta. «Võib-olla on sinul õigus. Kas sa usud mu sõna, kui ma ütlen, et ma ei lähe emast lahku.» Ta silmad olid sinised ja selged, mulle paistsid nad järsku nii suurtena ja selgetena, ma ei teadnudki, et mu vanamehel on niisugused silmad. Aga siis läks kõik minu silmade ees uduseks, ma pistsin tõnnima nagu väike laps. Võti värises mu käes, ma ei leidnud lukuauku ja vana pidi ukse lahti tegema. Ma tuikusin välja nagu joobnu, vana pani mind autosse ja ütles meestele, et ta toob mu ise linna. Nad olid maja ümber piiranud, see seal oli lausa haarang...

Me sõitsime ja ei rääkinud enam sõnagi.»

Valter läitis uue sigareti, see võis olla meie jutu jooksul juba kümnes. Ma märkasin, et ta käed värisesid.

«Tulgu mis tuleb, kui tuleb istuma minna, siis ma lähen selle teadmisega, et selle lahingu pidasin ma vastu. Kõige raskema, mis mul elus on olnud...»

Ta viskas suitsu maha ja tõusis. Me kõndisime vaikides läbi surnuaia väravateni ja seal ulatas ta mulle käe.

«Kuule, kui keegi räägib sellest jälle nii nagu Liivar, siis ma löön tal näo segi,» ütlesin.

See kukkus natuke koomiliselt välja, ma polnud eluilmaski kedagi löönud, ma ei osanudki seda teha ja Valter muidugi teadis ka seda.

«Pole vaja,» ütles Valter. «Pole vaja. Nüüd sa ju tead, kuidas see kõik oli.»

Ta ulatas mulle käe ja ma surusin seda tugevasti, tugevasti.

See oli nii — sõpruse väljenduseks.

Ma ei teadnud tookord veel, et see on meie viimane kohtumine ja jumalagajätt.

Tuli nii välja, et vanglasse Valter ei läinud, ta suunati teise väeossa, seal oli omalaadi trahvihood. Nad olid miinivälju puhastamas ja seal ta otsa saigi.

Vana Ermi näen ma tihtipeale praegugi tänaval — teel tööle või koju. Ta suunati tööpoolest varsti pärast ülemal jutustatud sündmuse linnakese heakorrakontori juhatajaks. Sellest järeldasin ma, et ta pidas pojale antud sõna. Usun, et vanal Ermil polnud seda tööpoolest kerge teha. Mitte sellepärast, et ta hoidnuks väga oma kohast kinni või tahtnuks karjääri teha. Nead, need endised partisanid ja hilisemad vastutavad töötajad, on küllaltjagu enesekindlad ja distsiplineeritud rahvas, elu õpetas neid mõistma ja lugu pidama distsipliinist. Selle nimel võis ka eksida, see oli väiksem viga kui olla kohuse- ja distsipliinitundeta individualist.

Alati kui ta tuleb mulle vastu, teretan ma teda. Ta ei tunne mind, võib ainult arvata, et olen Valteri sõpru. Ta kannab kinnise kaelusega frentši ja kalifeesid ja säärikuid. Ta on vana kooli mees ja ma pean tast lugu. Mitte igal polnud jõudu jääda ausaks, olgu pealegi, et vahepeal võis ka kõige ausam komistada.

Mõnikord juhtun nägema ka Kaidu Liivarit. Teda ma ei tereta. Selleks pole ka mingit vajadust. Tema tegi karjääri, on nüüd tähtis asjamees, ja mida põrgut mul temaga tegemist on. Mu ümber on küllalt Valteri-taolisi inimesi, see teeb heas mõttes optimistiksi. Las Liivar kasutada pealegi oma sõnaseadmise oskust. Kui ta seda valesti ja kahjulikult teeb, küll siis leidub ka neid, kes ütlevad talle: stopp, poiss, siamaale ja mitte enam.

Või eksin ma...

Kui tulevad uuesti rasked ajad, kui on terve ühiskonna aspektist nii väga tähtis, et iga inimene jääks ausaks ja tasakaalukaks, kas ta lendab siis tuulde nagu tühi sõkal, või teeb kahju, mida keegi ei suuda kinni maksta?

Muide, ega see olene temast... See sõltub ju paljuski neist, kes on tema kõrval, ees ja taga...

Nendesse ma usungi. Ainult nendesse, aga mitte Liivari Kaidu taolistesse.

Aastate takka alles sain teada, mispärast mu kooliveli Heino Laanet mõnikord nagu teistest erinevalt ja iseäralikult käitus.

Ega selles õieti midagi ebanormaalselt ka olnud. Selles, et ta tihtipeale puudus — haigus ei hüüa tulles. Ja et ta võimlemisest vabastatud oli. Ja et ta just nagu nohik, raamatunohik oli. Sellest kõige vähem — olin samasugune raamatunohik ja sellel pinnal õieti meie lähim tutvus tekkiski.

Ma ei pannud ka seda mikski, kui ta mõnikord pärast tunde minu poolt läbi astus ja hulgaks ajaks raamatu-riiuli juurde sõnatult istuma jäi. See oli isegi paratamatu. Taat oli omal ajal ostnud Nobeli laureaate ning Põhjamaade romaani sarjad ja «Elava Teaduse» ka. Ta hoidis raamatuid ja ei lubanud neid kellelegi välja laenata. Aga kodus võis lugeda küll. Eks siis mitmed mu koolivelled seda võimalust kasutasidki.

Heinol oli veel üks isevärki joon, mida ma tähele panin. Kui ta rääkima hakkas, siis toimus see alati ootamatult, justkui poole mõtlemise pealt, ilma sissejuhatusega. Samuti võis ta ootamatult vait jääda, ka poole mõtte pealt. Ja siis jälle hoopis teisest kohast jätkata.

Sellest polnud midagi — tema iseärasustega harjus kähku.

Nii oli ta mulle koolipõlvest meelde jäänud. Peaaegu eeskujulik õpilane, üsna hea kaaslane, kuigi erakuld-
dustega. Tagantjärele alles mõtlesin sellele, et temas oli tookord midagi salapärasest ja et tema isiklikust elust teadsime me vähe. Aga sedagi võis seletada üsna lihtsalt, kas või loomupärase tagasihoidlikkusega.

Paljud meist läksid pärast keskkooli lõpetamist tööle,

paljud aga õppisid edasi — instituutides ja ülikoolis. Oli loomulik Heinost astuda ülikooli, kuigi mitte päris mõistetav, miks ta valis just õigusteaduskonna. Kirjandus sobinuks talle minu arust rohkem. Mitte sellepärast, et ta kirjutanuks häid kirjandeid — nagu suulisel jutuajamisel, nii ei osanud ta ka kirjasõnas alustada juttu õigelt kohalt ja lõpetada õigel ajal. Raja-mutt aga nõudis mitte ainult õigekeelsust, vaid ka kompositsiooni, ja Heino hinded ei tõusnud üle nelja. Kuid ta oskas hinnata, mõista ja armastada kirjandust. Tal olid paksud kladed täis väljakirjutusi raamatutest.

Hiljem kuulsin teistelt, et Heinoga juhtus ülikoolis õnnetus — ta ei pidanud vastu eksamisessiooni-aegsele närvipingele. Hakanud ühistoas laulma ja hiljem mööblit lõhkuma.

Siis viidi ta muidugi närvikliinikusse ja sinna ta jäi hulgaks ajaks.

Tema oli esimene mu koolivendadest. Teised olid kõik alles elus ja terved, õppisid ja töötasid. Me polnud veel kedagi matnud ega kedagi taga kahetsenud. Ükski meist polnud veel muutunud varikujuks, kes elab ainult teiste mälestustes.

Pole siis ime, et tema lugu kuulates jooksis mul väärin mööda selgroogu ülalt alla ja et ma ei saanud tükil ajal lahti elu traagika ja kurbloomuse üle mõtlemisest.

Tuletasin meelde ka neid juhtumeid, kus Heino käitumine tundus mulle tavatuna, ja nüüd sai üksikfaktidest tervikpilt. Jaa-jaa, ta oli juba koolis kergelt ärrituv. Ainult et ta varjas oma ärrituse enda sisemusse. Toorkord arutasime, et võib-olla just sellepärast ta haigus süveneski nõnda kaugele. Jaa-jaa, muidu oleks ta juurat õppinud ja vist juba lõpetanud. Nojah, et kui kohutusse minek, siis tuttav õigusemõistja omast käest.

Ah, jutt! — nagu selles olnuks asi. Meil oli kahju, me varjasime seda lööbi taha.

Veelgi hiljem kuulsin, et Heino saanud välja — elu ja poole tervisega. Õppida küll ei tohtinud, nii ta siis töötavat kusagil maal — külaraamatukogus.

Vist sellepärast, et närv puhkaks ja kosuks, mõtlesin. Maal hea vaikne.

Kui ta mõni aeg hiljem mulle külla tuli, oli mul hea meel. Pole õige, et tundsin natuke kohmetust, see oli

küllap uurimisrefleks, et kas ta on nüüd teistsugune kui varem.

Ta oli ikka endiselt mõttesesüvenenud näoga, mustad traadised salgud harali peas, otsmik kummis, nagu kaitseks silmi vihmavee eest. Silmad olid ka... harilikud.

Ei mina mõistnud kuidagi teistmoodi käituda. Ütlesin, et täitsa vahva, et koolivennad üksteist ära ei unusta.

See kõlas omajagu õõnsalt, aga mis ma ikka ütlema pidin. Ja pealegi ei näinud ta suurt märkavat, mida ma just nimelt rääkisin. Ta oli jälle mingite oma mõtete kammitsas.

«Inimene ei saagi oma minevikust lahti,» ütles ta. «Just nagu viirastused kõnnivad nad ringi.»

Noh, see oli nii tema moodi. Ikka sissejuhatusega, ikka keskelt peale. Ma muigasin sellele mõeldes, siis taipasin tähelepanu pöörata ta sõnadele, ja muutusin tõsiseks. Uskuge mind, see kõlas kummaliselt.

«Ma ei olnud kunagi neid unustanud,» rääkis Heino. «Ühel oli arm põiki üle otsmiku, see ajas mulle juba tookord hirmu peale. Ta vandus hirmsasti ja ähvardas kõige rohkem. Aga jah, teda ma vahest polekski ära tundnud, ta ei jäänud mulle nii meelde, nagu kõige noorem, nad kutsusid teda Hermanniks.»

Ma hakkasin juba ähmaselt taipama, mida Heino rääkis, ilmselt see oli mõni vana lugu, mis temaga kunagi juhtus. Näis, et mitte meeldivate killast. Kuid veel ei mõistnud ma seda, et järgneva tunni jooksul hargneb mu ees ühe inimese traagiline saatus. Ja et alles nii paljude aastate takka hakkab ma mõistma oma koolivenda.

Heino hakkas jutustama. Ta kõneles katkeliselt: kord ette rutates, siis nagu juhtumisi eelnevat vahele lükates. Muidugi ta ei mõelnud sellele, kas ma suudan teda jälgida või mitte. Võib-olla talle ei olnud tähtiski, et ma üldse kuulan. Ta pidi oma teadvusse kerkinud mälestuspildi lihtsalt kellegi ees lahti rullima.

«Koer tunneb lõhnast metslooma lähedaloleku. Inimene ka. Kui ma hommikul bussijaamast linna tuln, oli mul tunne, et keegi tuttav peab olema hästi lähedal. Kui ma teda lõpuks nägin, siis oli mul selge, et olin kogu aja teadnud, et see on just tema.»

Heino nõjatus tooliseljale ja sulges silmad. Tema näos oli midagi pingutatut, mulle tundus, et tal on väga vastumeelt seda kujutleda.

«Miks mulle siis muidu tuli järsku meelde onutütar Milda. Ma polnud teda ammu näinud ja polnud mingit põhjust, et ta peaks järsku meelde tulema. Aga tema hoidis mu pead, kui arsti juurde sõitsime, ja mulle tuli just see meelde. Olin tookord poolteadvuseta, ma ei näinud midagi, aga kuulsin otsekui kusagilt eemalt. Mu näole langesid piisad, mõtlesin: imelik, taevast oli ju selge, kuidas järsku sajab. Siis kuulsin, et keegi häälitseb liikumise rütmis, nagu lükkaks edasi seda pehmet patja, millel lamasin. Teadsin, et olin vankril ja mu pea oli onutütrel Milda süles, ja et vanker kõikus ja kiikus. Ma teadsin, et Milda tihub nutta ja et sõitsime Salulaane metsa vahel. See oli nii selge, nagu oleksid puude kroonid olnud mu silmade kohal koos, kuigi silmad olid suletud ja ma ei saanud midagi näha.

Ega ma tookord täie teadvuse juures olnud, ma ainult tundsin kõike seda. Alles hiljem, kui juba tervem olin, ja teised mulle jutustasid, tuli kõik tuttav ette, justkui oleksin seda unes näinud . . .

Ma tulin otse üle Vaaroja, sest pidin jõudma kõigepealt raamatukauplusesse ja sealt tellitud raamatud kätte saama. Kartsin, et kui nõupidamine lõpeb, on pood juba kinni ja ma jään hiljaks. Ma tahtsin tingimata raamatuid saada. Ma pöörasin otse Aia tänavale, seal on lippalaga piiratud tühi krunt.

Ma püüdsin kogu aja, aga ei suutnud meelde tuletda, mis kell raamatupood lahti tehakse, kas kella kaheksast või üheksast. Kui üheksast, siis ma ei jõua, siis pean lõunavaheajal ära jooksma, või koosolekule hiljaks jääma. Ma ei tahtnud hiljaks jääda, hirmus piinlik on siis saali pugeda, kui kõik juba kohal on . . .

Päike paistis teispoole aeda ja üle tee jooksid aialippide varjud; kui ma vaatasin päikese poole, siis jooksid kogu aeg silmade eest mööda valgus ja vari. Mul hakkas pea ringi käima.

Kui ma väike olin, mängisin saatusemängu. See oli nõnda, et kui kangesti midagi tahtsin saada, siis pidin astuma kindlalt kõnniteeplaatidele nii, et plaadi vahekohta ei astuks. Olin selle mängu vahepeal unustanud.

aga siis tuli mulle jälle meelde. Kohe seejärel meenuski onutütar Milda ja ma läksin rahutuks. Sulgesin silmad ja läksin edasi. Tundsin läbi laugudegi, kuidas valgus ja vari mängisid mu näol. See oli nii, nagu siis, kui me metsas käisime ja puude varjud olid. Mulle tuli silmade ette Salulaane tagamaa. Ma kokkusin seisma.

Salulaant polnud ma hulgal ajal enam meenutanud. Ma püüdsin vältida sellele mõtlemast. Nüüd järsku...

Mul tuli kange tahtmine keerata ringi ja tagasi vaadata. Läksin edasi ja võitlesin endaga. Kogu aeg oli tunne, et kui ma ringi pööran, siis näen midagi, mis mind hirmutab. Ma kartsin. Ma unustasin raamatupoe ja mõtlesin, et peaksin otsekohe täitevkomiteesse rututama.

Keerasin ümber nurga Sakala tänavale, aga ma ei läinud edasi. Tegutsesin otse kui mingil seesmisel sunnil, keerasin tagasi.

Nagu ma uuesti ümber nurga pöörasin, nii ma nägingi teda. Ta tuli pikkamööda minu poole. Ta oli sama ilmetu näoga, nagu ma teda mäletasin tookord. Ma jäin seisma, nagu oleksid jalad maa külge kasvanud. Ta tuli pikkamööda minu poole, aga ei vaadanud mulle otsa. Ta vaatas otse enda ette, aga ma teadsin, et ta oli minugi ära tundnud. Võib-olla oli ta mind näinud juba bussijaamas ja sellest ajast järel käinud. Nii see pidi olema. Miks ta muidu vaatas otse enda ette. Ma seisin ja vaatasin talle näkku. Inimene oleks pidanud pöörama mulle tähelepanu, kui ta teadlikult poleks vältinud mu pilku. Ma teadsin, et ta nimelt ei vaata, sest ta mäletab mind ja tundis mu ära.

Ma läksin tuldud teed tagasi. Kogu aeg tahtsin ringi pöörata ja selja taha vaadata, aga ei julgenud. Alles täitevkomitees tundsin ennast rahulikumalt. Kui ma sinna jõudsin, vaatasin aknast välja. Väljak oli tühi, eemal tänaval liikusid inimesed. Mulle tundus, et üks käija on tuttav, aga ma võisin eksida.

Miks peaks ta mind jälgima, mõtlesin. Kui ta tundiski mu ära, siis oleks ta pidanud mitte minu järel käima, vaid eemale hoidma, hoopis mujale minema.

Ta peaks teadma, et ma tean temast ainult seda, et ta nimi on Hermann, ja rohkem mitte midagi.

Kes rohkem süüdi oli, kas tema või mu onu? Kui onu

minul lasi nendega kaasa minna, lasi neid mind kaasa viia... Veri on paksem kui vesi. Või temagi teadis, mis pärast juhtus. Ma olen mõelnud, et isa seda küll poleks sündida lasknud. Ennem oleks ta ise läinud.»

Heino vaikis. Ta oli sulgenud silmad ja istus liikumata. Aken oli lahti ja laual tiksus kell. Tänavalkäijate sammud kostsid üles, keegi jooksis, nagu oleks taga aetud. Siis klõpsatas uksestnepper. Heino võpatas. «Masinakirjutaja läks,» ütlesin. Ise mõtlesin, et poisi närvid on päris läbi, et mina küll ei tahaks tema nahas olla. Ta oleks otsekui lugenud mu mõtteid.

«Mineviku viirastused. Kui ma saaksin, hüppaksin kas või nahast välja, et neist lahti pääseda. Vahepeal hakkaski kõik meelest kaduma, aga nüüd on nad jälle tagasi. Ma kardan koju minna. Pärast seda, kui ma haiglast välja tulin, nägin iga öösi seda teed unes. Ja Hermannit ja püssipära, kuidas see tõusis mu silmade kohale. Püssikaba raud helkis päikese käes. Siis ma karjusin ja ärkasin üles, üleni higisena. «Ma ei tea! ma ei tea!» karjusin ma. Aga keegi ei kuulnud mind.

Arstid ütlesid, et see kaob ajapikku. Ma lootsin ka, et kaob. Aga nüüd küll ei usu enam, kõik tuleb jälle tagasi...»

Heino pühkis otsmikult higi.

«Mida too Hermann õieti tegi,» pärisin. Ma mõtlesin, et vahest on kasulik, kui Heino saab kellegagi lõpuni rääkida, võib-olla siis läheb ummik mööda.

Heino vaikis. Ta sulges jälle silmad. Ma ei teadnud, kas ta üldse kuulis mind või mitte.

«Millal sa esimest korda kohtasid teda Hermannit?»

«Neljakümne neljanda suvel,» ütles Heino. «Kolm kuud enne lõppu. Augustis läksid nad juba minema.»

«Kes läksid? Hermann?»

«Sakslased...»

«Hermann oli siis sakslane. Kuidas sa said teda näha, kui ta ära läks?»

«Nad olid eestlased. Onu juures sakslasi ei olnud. Onu elas metsakolkas. Sakslasi me ei näinud terve sõja jooksul ainsatki. Nad olid omakaitseelased. Hermann ja teised ka...»

Ma ei saa aru, miks ma just Hermannit juurde hoid-

sin, kui nad mind Salulaane metsa vahele viisid. Vist sellepärast, et vanamehel oli arm üle otsmiku ja ta oli hirmus vihane ja kärkis. Tema ähvardaski mind maha lasta ja ütles, et ma olen hundikutsikas. Ma hakkasin teda otsekohe kartma, kui nad mu tuppa kutsusid. Tema küsis, kas ma Haraldit tunnen. Ütlesin, et tunnen küll. Miks ma onupoega tundma ei pidanud. Tema küsis mult, kus Harald on. Ma ütlesin, et ta on ära sõitnud. Et Harald käis kodus ja läks tagasi Järvele, turbarappa tööle. Ta naeris ja ütles teistele, et nad on poisikese välja õpetanud.

Ma teadsin, mida see tähendab. Ma teadsin, et onupoeg ei läinud pärast koduskäimist mitte turbarappa tagasi. Teda nõuti saksa sõjaväkke ja ta pages metsa varjule. Ega mulle otseselt keegi rääkinud, aga ma olin juba küllalt tark, et lugeda seda välja kaudeütlemisest ja vihjetest, aga kõige rohkem vaikimisest. Ma arvan, Harald ei saanud olla kusagil kaugel, onu ja võib-olla ka onutütred teadsid, kus ta on, võib-olla isegi kandsid moonagi metsa.

Too kõige vanem ütles, et nad võtavad mu kaasa ja panevad jälgede peale. Küll ma siis nad õigesse kohta juhatan.

Ma pöörasin abiotsivalt onu poole, aga tema vaikis ja vaatas kõrvale.

«Ma ei tea, kus Harald on,» ütlesin areldi.

Too teine mees, kes seni vaikinud oli, mühatas kurjalt. «Või ei tea, mis?» ütles ta.

Ma raputasin pead. «Harald läks tööle.»

«Või tööle, tööle,» ütles vanem mees.

«Noh, võtame's hundikutsika kaasa?» Ta küsis seda onult. Onu vaikis.

Mul hakkas hirm, ma vaatasin abiotsivalt onule, aga tema ei pannud mind tähele. Hiljem sain aru, et ta kartis.

Ta kartis rohkem kui mina.

Mina ei osanud veel karta, sest ma ei teadnud, mis mind ootab. Mind hirmutasid ainult meeste sünged näod, aga nad polnud siiski võõrad. Nad olid samuti kodukootud hallvillastes vammustes, nagu on onu ja teised talumehed, nad kõnelesid eesti keelt ja mulle polnud veel ükski täiskasvanud inimene kurja teinud.

Ma ei olnud kogenud suurte inimeste viha ja julmust. See, mis mind ootas, pidi olema ebameeldiv, aga ebameeldiv oli, kui rukkis jooksin ja onu nägi ja noomis. See oli vist veelgi halvem, seal oli süütunne. Mis süütunnet sai mul olla, kui ma tõesti ei teadnud midagi onu Haraldist.

«Noh, hakkame aga astuma,» ütles too vanem. «Nii et sinul, vana Tooms, pole enam miskit tarkust.»

Onu raputas pead. Ta pilk oli kinni kõõgi laudpõrandas. Milda oli hommikupoolikul põrandaid pesnud, see oli helevalge, laudade süü nagu muster peal.

«Nii...» ütles too vanem. «Me teeme nüüd metsas ühe ringi. Tuleme tagasi, siis räägime edasi.»

Nad jätsid kolmanda mehe onu juurde, meie läksime välja.

Me läksime piki karjaaeda alla heinamaale. Sealt sai luhale, vasemat kätt algas harv männik, see läks üle Salulaaneks, mis ulatus kilomeetrit kolm põhja poole ja lõppes Artuseraba serval. Olin sinnamaale käinud, kaugeemale minna ei lubatud. Raba oli kilomeetreid pikk, laukasilmadega, seal võis eksida ja laukasse vajuda, ja appi pole kedagi tulemas. Kord kevadel sattusin raba serva, madalate männijässide vahel sookailumätaste keskel soojendasid päikese käes end ussid, neid oli nii tiheidalt, et hakkasin kartma ega läinud enam kunagi sinna.

All heinamaa servas jäid mehed seisma. Nad vaatasid arupidavalt mulle otsa.

«Noh, tuttav koht või?» küsis too, keda teised Hermanniks kutsusid.

Tuttav... Ma noogutasin. Siin olin küll käinud. Vaatasin Salulaane poole.

«Ahaa,» noogutas vanamees. «Eks ma öeld...»

Ja nagu oleks selgus käes, kuhu minna, seadsid nad sammud Salulaane tee.

«Aga onu Haraldist ei tea ma midagi,» ütlesin.

«Sa ära kard,» ütles Hermann. «Meil on temaga üks väike jutt ajada, muud midagi.»

Ma ei uskunud, mida nad rääkisid.

Ma kuulsin küll, et neid, kes sõjaväkke ei läinud ja ära pagesid, jälitatakse nagu metsloomi ja püütakse kinni. Siis aetakse neile munder selga ja antakse püss kätte ja nad peavad teisi tapma, kuni ise surma saavad.

«Ma ei tea ju,» kordasin jonnakalt.

«Lähme aga lähme,» ütles jälle too Hermann.

Ta kõndis mu kõrval, lühikese rauaga püss hooletult õlale visatud. Nad astusid pikkade sammudega, nagu kiirustaksid kuhugi. Päike oli lõunas ja puude varjud lühikesed. Mõtlesin, et kui me nii kogu aja käime, siis oleme varsti Artuseraba ääres, ja siis ma edasi enam ei lähe. Jooksen kas või metsa, lippan minema. Neil oli hea käia, mõlemal olid säärikud jalas; mitte niisugused nagu onul, millega ta laudas käis, vaid läikivast nahast ja puhtad nagu peeglid. Mina olin paljajalu ja pidin tip-pima ettevaatlikult, et mitte juurte vastu varbaid ära taguda või komistada.

Nad läksid, nagu teaksid, kuhu vaja minna, nii et minul jäi ainult kaasa sammuda.

Hermanniks nimetatu oli rahulikult rääkinud ja ei paistnud nii kuri olevat kui vanamees, seepärast hoidsin talle lähemale. Tema aga ei teinud minust väljagi ja ma mõtlesin, et kui nad hakkavad mind kiusama, hüppan metsa.

Nad peatusid, et suitsu teha. Ma vaatasin, et mändidealune oli üsna tiheda põõsastikuga kaetud, siin jooksed kümme sammu ja oledki silmist kadunud. Kui ma tahan minema lipata, pean enne rabaserva seda tegema, seal on puid hõredalt, mõtlesin.

Nad paistsid kangesti ükskõiksed olevat, ega nad mind ikka metsa all taga ajama hakka. Muidugi pööravad nad koju tagasi ja võib-olla jäävad valvama, kunas tagasi tulen. Aga mina ei peagi ju täna tagasi minema. Ma võin ööseks heinamaa serva küüni minna. Ega nad nädalapäevadeks ikka onu juurde jää.

«Kuradi elu,» vandus vanamees. «Luhas on hein kaares, vaata et keerab sajule, kõik jälle mäda. Vangid koristasid nad ära, endid pandi metsas vantsima, kone seljas. Aga venelased lasid Narva alla välja tulla.»

Vanamees sülitas ja ma sain aru, et ta ajab vastu-tahtmist onupoeg Haraldi jälgi.

«Seal on eesti poisid vastas,» ütles Hermann.

«Sa arvad, et rinne jääb pidama?» küsis vanamees kahtlevalt.

Hermann kehtas õlgu. «Tagala tuleb puhtaks teha. Muidu istud nagu ussipesas.»

Nad läksid edasi. Kui mu isa elus on, siis ta sõdib sakslaste vastu. Võib-olla on temagi siis Narva all. Miks nad siis ütlevad, et eesti poisid ja venelased on vastamisi. Siis on eestlased ja eestlased vastamisi. See on niisamuti nagu siin metsas: ühed eestlased on soos ja rabas varjul, teised kõnnivad püssiga ringi ja peavad neile jahti.

Ma vist ikka mõtlesin nii. Sellepärast ütlesingi neile:

«Aga seal on ka eestlased.»

«Kus?» küsis Hermann.

«Teisel pool Narva jõge.»

«Need on kommuud,» vastas Hermann.

«Poiss on välja õpetatud,» urises vanamees. «Hundi-kutsikas, ma ütlesin.»

«Kust sa tead, et eestlased on?» küsis Hermann.

«Karjapoisid rääkisid...» vastasin.

«Kuradi kurat, mis me mässame,» vandus vanamees. «Võtame poisi staapi kaasa. Ta näikse teadlik olema, las nad ise kuulavad ta üle.»

«Käime sooservas ära. Ma tunnen ka seda ametit,» ütles Hermann.

Ta hääl oli ikka rahulik, aga esimest korda kogu tee jooksul lõin araks. Sisimas aimasin, et vanamees ainult täitis käsku, aga Hermann pidas oma kohuseks püüda neid, keda nad arvasid rabas olevat. Tema on ohtlikum.

Läksime vaikides edasi, ma ei julgenud rääkida. Mõtlesin, et kui ma nüüd-nüüd ära ei jookse, siis enam ei saagi. Vooreseljäandik, mille serva mööda läks kitsuke rada, vajus järjest madalamaks, kuused andsid aset mändidele ja rohtu ning põõsastesse kasvanud metsaalune samblalaikudele ning kohati välgatas päikesekul-las lagedaid.

Jäin tasapidi tahapoole, märkasin, et ees ulatuvad põõsad otse teeserva. Takerdusin sammus, seisatasin, amp-sasin kopsud õhku täis, nagu siis, kui külma vette hüppasin... ja tundsin käerandme tugevat haaret.

«Noh, mis nüüd?» küsis Hermann.

«Jalad on valusad,» ütlesin.

Ta vaatas mulle pilklikult näkku. Ma taipasin, ta oli aru saanud, et tahan ära joosta.

Nüüd ta ei lasknud mu kätt enam lahti, ma pidin poolest saati jooksuma ta kõrval ega saanud enam valida,

kuhu astun. Nüüd veristasin ma tõepoolest oma jalgu käbide ja kuivanud okste otsas.

«Võib-olla sa tõesti ei tea teed juhatada. Aga me peame seda kontrollima, sõna ei loe siin kopika eestki,» mõmises ta.

Vanamees sammus ees.

«Kas sa mäletad, kui me vene lendureid haaramas käisime,» küsis Hermann eeskäijalt.

«Mind põld tookord kaasas,» vastas vanamees.

«Nojah, aga seda, kui me nad vallamajja tõime, sa ikka mäletad?»

«Nojah,» ühmas vanamees.

«Vaata, üks neist oli hästi jõmpsikas. Jooksis nagu vasikas otse mulle sülle. Me siis töötasime nad tee peal läbi. Mina võtsin spetsiaalselt selle vasika enda hooliks.»

«Tal põld nägu ka peas,» pomises vanamees. «Pärast saite söimata.»

«Noh, see oli nii mokaotsast. Mis siis, nagunii läksid põllurammuks...»

Ta rääkis ka seda rahulikult, aga mul oli nüüd hirm. Ma kujutlesin selgesti veriseid nägusid ja seda, kuidas ta peksis neid mehi. Niisama oleks ta peksnud onupoeg Haraldit.

Me jõudsime raba serva. Mu põgenemisplaan oli luhta läinud, võib-olla see pidigi nii minema. Hiljem ma mõtlesin, et küllap ta oleks kone seljast rapsanud ja lasknud. Hermann oleks kindlasti lasknud.

Raba servas kadus teerada — siiakanti oli inimestel vähe asja, ainult marjulised ja seenelised käisid siin, sedagi harvast ja hajusalt. Kes hästi tundis raba, julges minna sinna sookailupuhmastikku ja männijässide vahele. Selle jalgade all küll nõtkus vett täis sammal, aga kandis siiski peal. Võõra aga neelas raba enne, kui ta jõudis lagedale, jõhvikamaale.

Me kõndisime mööda raba serva.

Mehed peatusid.

«Vaata, siit nagu oleks käidud,» ütles Hermann. «On tuttav või?» küsis ta minult.

Raputasin pead. Ma polnud veel nii kaugele kunagi julgenud tulla.

«Nojah — kuhu me siis läheme?» küsis ta.

«Ma ei tea,» ütlesin.

Päike lõõskas, raba auras ja õhk oli kuldkollane. Ma olin väsinud ja higine. Jalad olid kriimul, tallad valutasiid.

«Kui prooviks õige,» pomises Hermann. «Siin on justkui jälgi...»

Ta astus sammu mööda rabapinda. Jalgealune nõtkus ja korises. Järgmisel sammul vajus ta läbi. Ta vehkis kätega tasakaalu ja sai tagurpidi välja tagasi. Saabas oli märg ja pruuni mudaga.

«Kuradi kurat!»

«Noh, poiss, selle eest sa saad. Miks sa ei öelnud, et põhi ei kannu? Tahtsid ära uputada?»

Ta silmad olid vihased ja heledad, lõuapärad mängisid naha all.

Ma olin samavõrra kohkunud kui tema vihane. Seisin liikumatult ja sõnatult seal, kõige rohkem kohutatud sellest, milles mind süüdistati.

Palju hiljem alles hakkasin mõtlema, et Hermannil oli nimelt vaja astuda pehmele rabapinnale, ta tahtis sääriku ära määrida ja vihaseks minna. Ta lehvitas ise enesele punast rätti, et siis marupullina karata minu kallale.»

Heino vaikis pikalt, pikalt...

Ta nägu tuksles ja silmad olid lahti, suured ja pea-aegu helevalged. Aga ta ei näinud mind ega midagi enese ümber.

«Nad hakkasid mind sealsamas peksma. Vanamees hoidis kinni ja Hermann rooskas sealtsamast võetud malakaga selga.

Mind polnud varem keegi löönud, iialgi elus.

Nad tegid selle tasa, tagantjärele ja ette.

Ta rooskas, lõi täiest jõust, see polnudki nii valus; ta tõmbas okstega mööda selga, oksakontsund rebisid nahka ja liha, see ajas mind meeletuks.

Ma lõugasin nagu ratta peal, siis surus vanamees mu näo sambla sisse, ma sain ainult kehaga väänelda.

Aga see ei aidanud.

Ma ei tea, kui kaua nad peksid mind.

Olin kaotanud teadvuse.

Hermann oli rabast vett mütsi ammutanud, ta kallast selle verisele seljale, sellest tulid teadvusele.

Vanamees istus ja tiris suitsu. Ta oli veel süngem kui enne.

«Marss maast lahti!» kostis Hermanni hääl.

Ajasin ennast jalgadele.

Nooksusin nutta, aga sõna suhu ei tulnud, tahtsin neile öelda, isegi ei tea, mida, aga suu ei kuulunud sõna.

Ma ei saanud enam rääkida.

Katkeliselt ja nagu läbi udu mäletan teed tagasi.

Hermann hoidis mu särgikaelusest kinni ja lükkas mind enda ees. Mõnikord pigistas ta nii valusalt kaela, et ma ei saanud hingata, siis lasi jälle lõdvemaks.

Ta mängis minuga nagu täissöönud kass hiirega.

Ma vajusin kokku, ta tõstis mu õhku ja lasi lahti. Kukkusin maha. Ma ei kuulnud, kas ta karjus mu peale või mitte.

Nägin automaadipära helkivat rauda näo kohal. See tuli minu poole. Ta helkis, ja siis kadus jälle kõik.»

Heino vaikis. Ta nägu oli moondunud valust ja ära piinatud. Mul hakkas hirm.

«Päevad läksid, ja ma tundsin kõike enda ümber nagu poolunes. Ma teadsin, et Milda oli õhtul hobuse vankri ette pannud ja mu tohtri juurde viinud.

Ma teadsin, et inimesed liikusid mu ümber, ja kord oli mul valus ja siis jälle parem.

Ainus, mida ma selgesti nägin, oli püssi helkiv kaba ja vanamees ja Hermann.

Mul ei olnud enam ööd ega päeva.

Kaks kuud lamasin teadvuseta. Ma ei teadnud, et vahepeal käis sõda üle ja sakslased olid ära läinud.

Esimene, mida ma ükskord selgelt nägin, oli isa, kes kummardus mu üle.

Mul polnud jõudu, et rääkida. «Isa,» suutsin sosistada.

See oli kahe kuu järel esimene sõna.

Nad olid arvanud, et ma jäängi tummaks.

See tähendas pööret. Pärast isa külaskäiku hakkasin paranema.

Siis tuli Milda külla. Tänu temale jäingi ellu. Kui nad tagasi tulid, viskasid nad mu õuele maha. Siis olid nad onu kaasa võtnud ja vallamajja viinud. Kui Milda koju tuli, oli talu tühi, ainult mina, poolsurnud, olin õuemurul. Ta jooksis tanumale, tõi Võigu ja viis mu üles Paalsemaa tohtri Ussbergi juurde. Seal ma olingi olnud

kogu selle aja. Vahepeal evakueeriti haigetuba, siis oli tohter võtnud mu enda juurde. Muidugi oli see ainult külahaigla ja külatohter. Mida erilist saigi ta teha, või mis arstivahendid tal tollal käepärast olid. Aga kõike, mis ta oskas, ta minuga tegi, ja kui isa viis mu pärast tagasitulekut Tartusse, siis ütlesid kliinikutohtrid, et ega nemadki poleks enamat suutnud. Nad uurisid mitu nädalat, ja siis selgus, et ma ei tohi õppima minna.

Ta oli löönud mind püssipäraga nii tugevasti, et pealuu mõranes ja aju oli vigastatud. Sellest need peavalud ja see, et silmade ees läks mustaks.

Noh, sa tead isegi... Mismoodi ma sain koju jääda, kui teised läksid kooli. Palusin isa niikaua, kui ta järele andis. Aga et see kooliskäimine oli hädaga pooleks, sedagi tead. Kui palju tuli puududa...

Kõige hullem, et siis ei saanud enam öösel magada. Nagu vähe rohkem pingutasin, nii tulid nad öösel jälle kummitama. Vanamees ja Hermann... Püssikaba välkumine silmade ees... Ja vitsa rooskamine üle selja, nägu samblas...

Mu selg on tõepoolest nõnda õrn, et ma ei valetanud, kui ütlesin tundvat seljaga Hermannil lähedalolekut.

Ja see jääb...»

Heino oli kõssis toolil.

«Ma ei teadnud seda,» ütlesin. «Ma ei teadnud, et sa kandsid seda kõike endaga kaasas, koolis ja...»

«Seda ei teadnud keegi teine ka.»

«Aga sa peaksid rääkima sellest... Hermannist ja... Mõtles, kui ta tõepoolest on siin...»

Heino tõstis silmad ja vaatas mind pisut-pisut irooniliselt.

«Mis siis... Mis siis sellest, kui ta tõepoolest ongi siin...»

«Aga... Aga ta võib ju praegugi...»

«Ega see temast olene.»

«Nojah, aga... millest siis?»

«Võib-olla sinust,» vastas Heino ja ta silmis polnud seekord jälgegi irooniast. Ta silmad oli suured, tumedad ja tõsised.

«Kui palju kordi võib seda üle elada,» karjus ta järsku. «Kui palju...»

Ma kohkusin püsti.

Aga samas näis ta rahunevat, ta tõusis ja läks ukse poole.

«Mina ei saa enam.»

Veel uksele pöördus ta korra ringi, nagu tahtes midagi öelda, aga ei öelnud.

«Võib-olla sinust...» kordasin mõttes.

Alles hiljem, palju hiljem mõistsin ma, mida ta sellega öelda tahtis. Ega ta tahtnudki muud, kui seda, mis ta ütles. Kõige otsesemalt, kõige selgesõnalisemalt.

Ma sain alles hiljem kuulda, et ta viidi uuesti sinna, kus ta kord juba oli. Seekord tagasipöördumatult, jäädavalt.

Nii jäi temast mälestuseks inimestele ainult sünge sõjaaegade lugu — vihkamisest ja julmusest.

Kes teab, milleks see vajalik on...

I

Kurt mees Ants Karm istus raudteejaama einelauas ja rääkis poistega. Kahe noore poisiga, kes küllap polnud veel keskkoolipükstest välja saanud ja tundsid tema jutu vastu ilmset huvi. Poisid olid siin aknaorvas istunud juba enne, ja kuigi kõik ülejäänud lauad olid vabad, tüüris Karm just nende juurde.

Nii oli ta viimasel ajal ikka teinud: vaadanud, kus võiks olla taolisi, kellega saaks juttu sõlmida, või täpsemalt: kes oleksid valmis kuulama tema monoloogi, dialoogiks ei saanud see endastmõistetavalt areneda.

Ajapikku oli tal kujunenud juba kindel vaist kohavaliku suhtes. Paariti-istujate juurde ei tasunud minna — olgu nad noored ja alles armunud või vanad ja parajasti vihavingu kiskumas, igal juhul oli neil teineteisega tegemist, nad võisid isegi mitte märgata, et nende laua taga on üksik mees, kes tahaks öelda mõne hea sõna selle kohta, kuidas inimesed peaksid oma elu seadma, et see oleks kindlal vundamendil. Ja Ants Karm teadis ka, et õpetussõnadest hoolivad inimesed kõige vähem, eriti veel siis, kui kurt mees neid räägib.

Naljakas omajagu, aga nii see elus on: kui inimene ei kuule, siis arvatakse, et ta ka päris hästi ei näe ega mõeldagi oska. Mis juttu siis temaga ongi puhuda.

Suure seltskonna juurde või nende juurde, kes juba kõvasti joonud ja näost punetasid ja mitmekesi korraga rääkisid, ei läinud Ants ka kunagi mitte. Kellele sa seal midagi räägid või mis sellest tolku on — oled nagu hüüdja hääl kõrbes! Seal võis juhtuda veel sedagi — kui oli mõni tuttav mees hulgas —, et hakati sind haletsema.

õlale patsutama, suudlema... Näod enestel peas nagu lihunikel, silmad ähmased, rähmased, ja jutt küllap vist sihuke, et pole tal algust ega lõppu, või kui tulebki lõpp, siis laua all.

Ants Karm teadis, et kõige rohkem lootust jutukaas-
lase leidmiseks on just üksistujate või niisuguste paa-
riti-istujate hulgas, nagu need tänased poisid, kellel veel
silmad maailma vastu uudishimu täis, kes imevad ene-
sesse võõrast elu nagu käsn vett, et siis ajapikku sel-
lest midagi enesele välja kurnata — kas just ellusuhtu-
mise või maailmavaate, aga veidi sinnapoole.

Komandeeringul olijatega, kellel siin linnas tuttavaid
ega koolivendi pole, pääses ta harilikult kergesti jutule,
kui mees just väga iseenda mõtetest kinni ei pidanud.

Noh, egas ta rumal ole, küllap saab aru: neile on ta
lihtsalt kohalikuks koloriidiks või eksootikaks, kuidas
seda õigem öelda. Aga mis sellest, tema võib neile olla,
nagu nad soovivad, nemad on talle ikkagi inimesed, kel-
lele saab rääkida oma elust ja mõtetest ja mõnikord ka
sellest, mis ta iseendale on pidanud — juba aastat
kümme või rohkemgi. Sest kurtus ei tulnud otsekohe
pärast seda, kui üsna juhuslik pomm üsna juhuslikult
saksa lennukilt plahvatas lausa kõrva ääres. Kurtus tuli
palju hiljem, hiilis ligi nagu salatõbi. Esiti oli kõrvus
kohin, esiti uskused, et kõik teised räägivad liiga vaik-
selt; siis hakkasid kuulma nagu maa alt, siis tulid arst-
tid, kes laotasid käsi, sellest mõistsid, millega tegu on ja
mis sind ees ootab, sest nende jutt oli siis juba muu-
tunud hääletuks suuliigutamiseks nagu lapsepõlve
tummfilmis...

Jah, aga niisuguste noorte heledapäiste ja ise nii
rõõmsate poistega sattus ta küll esimest korda mono-
loogi pidama. Ei need pidanud teda eksootikaks, suhtu-
sid nagu mehesse, kes mõndagi maailmas näinud ja on
täitsamees, et ei hoia seda enda teada, vaid jagab lah-
kelt neilegi oma kogemuste teri täis aidast. Talle ei tun-
dunud, et see oleks olnud monoloog, ennem oli see nii-
sugune dialoog nagu naise Ainoga, kui tema alles oli
kurdiks jäänud ja Aino tema kurtusele kaasa tundis:
dialoog, kus ühel pool on sõnade, teisel poole näoilme,
silmade, mõistvate peanoogutuste jutt. Pärast seda kui
ta enam ei kuulnud, hakkas ta sõnadele ülalt alla vaa-

tama. See teine, ürgsem keel oli ilmekam, siin polnud kohta võltsile ja valele. Ta oli unustanud ühe keele, aga õppinud lugema ja saanud selgeks teise. Ta oli hakanud armastama seda teist. Mida rohkem ta teda tundma õppis, seda paljuütleavam, selgem ja sõnakam ta paistis.

Juba tänase jutuaajamise algus oli toimunud kuidagi hästi, ilusti.

Ta oli otsekohe märganud poisse aknaorva lauas ja otsustanud: nende juurde! Küsinud oli ta nagu ikka: kas võib platsi võtta! Poisid olid noogutanud, aga kui ta juba lauas istus, siis olid vaadanud imestunult temale ja teineteise otsa, see pidi tähendama: miks võõras istub just meie lauda, kui ümberringi kõik kohad vabad. Ja veidi arupidav oli olnud see pilk, mis omakorda võis tähendada: kas me nüüd saame edasi rääkida, ega see miski salajutt ole, aga mitte ka võõraste kõrvade jaoks.

Tema oli neid siis rahustanud, veidi kibe naeratus suunurgis: ärge laske ennast segada, ma ju niikuinii ei kuule, mis te räägite. Poistel oli tekkinud seepeale uudishimuhelk silmadesse, kuigi tegid näo, nagu oleks see päris loomulik, et nende lauda istus kurt mees, nagu olekski suurem osa inimkonnast kurdid (mis ju polegi jumal teab mis valearvamus!) ja nemad kahekesi midagi ebaloomulikku oma kahe kuulja kõrvaga.

Tema, kurt, aga püüdis selle uudishimu kahest silmapaarist endale nagu sant kopika mütsilotti ja ütles: aga kui teil omavahel just midagi väga tähtsat pole rääkida, siis ehk kuulate mindki ajaviiteks. Sest kurt mees — imelik lugu küll — peab olema rohkem tumm kui võib-olla kurttummad ongi. See polnud päris õige, aga nii ta ütles.

Poisid olid vaadanud teineteisele otsa, muianud ta jutu peale, saades naljast aru, ja noogutanud, et rääkigu, rääkigu: ei ole ju iga päev niisugust juhust, et kurt mees istub lauda ja hakkab inimkeeli juttu puhuma. Vähemalt nende elus oli see esimene kord; kes ütleb, et ei jää ka viimaseks.

Siis oli ta võtnud rinnataskust pliiatsi, hästi teritatud otsaga pliiatsi ja tüki valget paberit, pannud poiste ette lauale, et kirjutagu, kui tahavad midagi küsida või üldse, kui neil on vaja talle sõnade abil midagi öelda...

Ta aimas isegi, mida poisid tahavad teada: kuidas ta

kurdiks jäi ja mismoodi tunne on olla kurt? Seda nad muidugi paberile ei kirjuta, häbenevad, sellepärast räägib ta neile ise, küsimata-pakkumata.

Nii oli ta jutustanud poistele, kuidas pärast Peipsist ületulekut, ikka juba Eestimaa pinnal, kapten Pastak, polgu keemialuure ülem (kas teate, poisid, mis on keemialuure?) oli kutsunud nad enda juurde ja öelnud: poisid, nüüd lähete luuresse ja vaadake, et tagasi tulles oleks kaasa toodud valge hobune. Arusaadav? — Just nii, seltsimees kapten. (Teate, mis on kord sõjaväes?!) Ja nii olid kaks keemialuure poissi läinud ülesannet täitma. (Aga seda te, poisid, peaksite mõistma, mis tunne on inimesel, kes üle kolme ja poole aasta pääseb jälle kodumaa pinnale — läbi surma ja tule ja vere?) Nad olid esiti otsinud valget hobust tões ja vaimus, siis olid sattunud ühe vanamehe juurde, kellel kodus kaks nägusamat tütart ja puskarilaar hakkamas. (Poisid naerisid mõistvalt — ah, poisid, poisid, ei tea te midagi, piimaninad, arvate, et magatasime vanamehe tütreid? Mitte sõrmeotsagagi ei puutunud!) Lõppude lõpuks — milleks otsida laiast maailmast valget hobust, kui see hobune võib juhtumisi siiasamasse õuele sattuda. Ja kui ka ei satu, milleks, põrgu päralt, on kapten Pastakule vaja mingit hobust — vaata, mis ta veel välja ei mõelnud.

Nädala pärast rändasime edasi . . . Küllap kapten oli juba kusagil kaugel ees, otsaga võib-olla Tallinnas väljas ja võttis lillekimbud vastu jalamehena. Ja meid võidi kanda teadmata kadunute või surmasaanute või koguni desertööride hulka. (Aga seda võite te isegi aimata, mis tähendab sõna desertöör!) Tuli kiirustada, poisid. Noh, saime tankistidega kaubale, need võtsid peale. Olime jõudnud juba ligi Rakveret, kui kurat teab kust kargas välja saksa lennuk, ei jõudnud tankist teelt kõrvale pöörata, me jõudsime ainult kraavi maoli maha. Siis plahvatas üks sajakilone — suurem ta tühi ei olnud — õkva nina all; ja kui ma lõpuks toibusin, nägin oma silmaga, et seal, kus mu kaaslane oli lamanud, oli sügav auk järel. Tankistid seletasid midagi, aga ma ei kuulnud. Maailm oli nii hääletu, nagu ma polnud veel kuulnud ega näinud — ei unes ega ilmsi . . .

Ants Karm oli seda kõike rääkinud pikkamööda, sõnu

nagu helmeid niidi otsa lükkides — niisugune oli juba ta kõnelaad, aga lõpuks jäi päriselt vait. Milleks ma õieti seda neile räägin, mõtles ta. Nad kuulavad küll isukalt, aga . . . milleks. Et sõda on suur sõnnikuvedu vanajumala kesaväljale, kas ma neile seda ütlen. Või seda, et miljon korda parem oleks, kui saaks ilma selle sõnnikuveota läbi, aga pole siamaale saadud, ei saa edaspidi ka. Kusagil peab see katel ikka podisema kõikse aja . . .

Paberile ilmusid read . . . Ants Karm lugese: KAS TE VALGET HOBUST EI LEIDNUDKI? . . .

Ta naeris oma südames nii, nagu jumal teab kui ammu polnud naernud: ah siis neid huvitab kõige rohkem hoopis hobune . . .

Ta nägu jäi aga tõsiseks, silmad vähe kurvaks ja ta vastus oli ootamatu nagu juturaamatu lõpp: ei, poisid, hobune jäi leidmata ja teda polnudki kellelegi vaja, sest kapten Pastak oli vahepeal surma saanud.

Poisid olid vait, nad olid vapustatud, et sõjas on surm inimesele nii lähedal, lähemal kui ihusärk; ta pidi neid lohutama: see, poisid, oligi vahest talle kõige parem. Nii ei saanudki ta teada, et ta naine pettis teda, võttis tütrede kaasa ja putkas ära Saksamaale. Mõni mees on niisugustest asjadest üle, aga meie kapten oli teisest taignast, tema oleks eluajaks õnnetuks jäänud.

Sooh, ja nüüd on siis teie silmad täis karmi põlgust kõigi maailma naiste vastu, ja see on juba natuke parem.

Paber käis jälle käest kätte ja nüüd oli seal järgmine, ikka trükitähtedega kirjutus: JA NII TE JÄITEGI KURDIKS?

Ei, poisid, nii see just ei läinud. Pärast kahte nädalat laatsaretti tuli kuulumine jälle tagasi. Siis sai veel Saaremaal ja Tehumardil ja Kuramaal sõditud ja võiduparaadist osa võetud . . .

Vaikus, see hiilis salamisi ligi, salamisi ja pikkamööda nagu kuri tõbi, nagu salakaval ja reetlik vaenlane, nagu naise armastus, mis hakkab ja hakkab sind maha jätma ja muutub sama aegamööda vihkamiseks . . .

Kurdi mehe naine Aino oli just ärganud, ta ajas paljad käsivarred teki alt välja, ringutas ja vaatas kella. Pool kaksteist... Varsti tuleb Ants koju, siis peab midagi lauale vaatama. Vaadata pole ju raske, Ants ise hoolitseb, et köögikapis oleks alati midagi olemas — mune, võid, leiba, heeringat, sibulat.

Ma ei taha, mõtles Aino. Ma olen sellest kõrini tüdinenud. Kõik kordub päevast päeva, ta tuleb koju ja räägib, kellega jutuotsale sai, ja sellest, et ilm on soe ja tänav tolmas... Ma pean kuulama ja nägema, kuidas ta vaatab mind, nagu armastaks ikka veel... Ta armastabki, ja see on kõige hullem...

Miks ma ei näinud unenägu lõpuni, see oli hea unenägu... Seal polnud Antsu, polnud ühtegi tuttavat, polnud seda väikest üdini tuntud mesitaru, mida nimetatakse miskipärast linnaks, polnud kodu, polnud köögikappi, polnud tänavat, raudteejaama, kohvikut, polnud uinumist ega ärkamist; mu jumal, kui hea — seal polnud teesklemist... Missugune imetore unenägu...

Kell hakkas öökapiil kõrvulukustavalt tirisema. Aino sirutas käe ja vajutas ta kinni.

Ma võpatasin, nagu oleks midagi kohutavat juhtunud, mõtles ta. Ma tunnen viimastel päevadel kogu aeg, nagu peaks midagi juhtuma. See on närvidest. Aga millest närvid? Antsul ei ole närve, ta on alati rahulik. Mis tal viga, ta ei kuule mitte midagi, ta elab oma maailmas. Aga miks siis mina pean olema vahemeheks tema ja teise maailma vahel.

Berta pidi täna siit läbi tulema. Ta ütles, et tal on midagi rääkida. Mida? Tahab kindlasti pihtida. Võib-olla on jälle rasedaks jäänud, tal läheb see ruttu ja siis on ta ähmi täis ega tea, mis teha. Kaks last juba olemas, palju ta jõuab... kaebab ja nutab ja sõimab Hendrikut, et see ei ole hoolas... Oh seda eitede elu: kui Hendrik tõi kord preservatiivid koju, siis viskas ta need peldiku-august alla. Et ennem teeb kas või iga kuu aborti... Aga kui abort ees on, siis tõnnib.

Ma olen kade Berta peale. Hendriku pärast. Mis sellest, et ei hoi ja joob ka. Berta arvab, et ta komanderingus käib teistega. Vaene laps, Hendrikul on siingi

mitu armukest — Laipa Irina kindlasti ja vist ka Vahe-
metsa Katrin. Kui Hendrik täis on, siis läheb Irinka
juurde ja see võtab ta vastu. Mina seda Bertale ütleva
ei hakka...

Kolmveerand kaksteist... Ma pean tõusma, Berta
võib varsti tulla. Lõpuks, see on ükstakama... Ma võin
ka hommikumantli ülle tõmmata. Ants leidis jälle, kel-
lele oma lennukipommist rääkida. Mõnikord ma olen
mõelnud, kumb meist õieti hull on, kas tema või mina...

Ma olen Bertale kade tema Hendriku pärast. Tema on
minule kade Antsu pärast. Ma ütleksin: võta Ants, mulle
pole teda vaja. Milleks talle Antsu vaja on, kurti Antsu,
kes midagi ei kuule?! Kui liikumatu ja kivine nägu tal
on! Mõnikord tundub mulle, et ta ei näe ka, see on selle-
pärast, et tal on oma mõtted...

Võib-olla on see sellepärast, et ma mängin temaga nii
julmalt. Muidugi on see julm — naerda ja hellitada ja
teha head nagu ning samal ajal sõimata. Ma olen talle
öelnud niisuguseid jõledusi... Kui ta oleks sellest aru
saanud, mis ta küll oleks teinud...

Ma ei saa teisiti (taevas, kell saab kaksteist!), kui ma
viskaksin iga päev vastu maad tassi või taldriku, või
koguni terve serviisi korruga, see ka ei aitaks... Mis
mul siis teha jääb... Ära minna... Aga kuhu? Ta tuleb
järele. Peale selle — jätta kurt mees maha — eks see
ole maailma silmis surmapatt. Mis elu mul selles ussi-
pesas veel oleks. Meestele lubatakse ja antakse mõn-
dagi rohkem andeks kui naistele. Millest see tuleb? Pro-
fessoriga, kes meil suvel ülal ärklikambris elas, oli hea
arutada niisuguseid asju, ma ei häbenenud teda, ta ütles:
naiste funktsioon ülemaailmse tööjaotuse järgi on soo
jätkamine, mehe oma ainult sigitamine. Naine on eri-
lisemas olukorras — talt nõutakse enamat. Ta rääkis
üsna nagu naljaga pooleks, aga kui järele mõtlesid, siis
said aru, et tal oli tõsi taga. Kas professor oleks taht-
nud mind? Mõnikord mulle tundus, et ma meeldisin
talle, aga ta oli hirmus kohmakas ega osanud läheneda.
Ma mõtlesin ikka, kui tema kutsuks mind, ma läheksin.
Ants? Ants ainult soiub, et on mind enesega läbi sõja
kaasas kandnud ja et tema näeb mind ikka niisugusena,
nagu oleksin alles kaheksateistkümneaastane. Ma tegin
õnneliku näo, aga ütlesin: sa oled siis lisaks veel pime,

vaene mees! Mina hakkas vanaks saama, ja siis olen ma paras ainult sinusugusele invaliidile . . .

Kas ta järsku ei taipa, mis ma talle räägin, ta on mõnikord nii naljakas. Ta vaatab mind just niisuguse näoga, nagu saaks aru, nagu teeks ainult näo, et ei mõista. See isegi hirmutab mind, aga ma ei saa sellest loobuda. See on hasartmäng, ma tean. Võib-olla . . .

III

Kurt mees Ants Karm kõndis mööda linnakese tänavat, selg sirge ja pea natuke õieli, nagu kuulataks midagi. Aga üle sõidutee minekul vaatas ta pahemale ja paremale, igaks juhuks ka taha õueväravate poole, sest mine tea, kust auto võib tulla, nad on ju puha hääletud.

Ta kõndis aeglaselt ja nautis mõttes veel mõnusat jutuajamist noorte poistega. Nad olid talle paberile kirjutanud: KUS TE TÖÖTATE? Kui nad kuulsid, et trükikojas ja ladumismasinal, olid nad vaimustatud olnud ja kaubelnud ennastki mõnikord trükikoda vaatama. Miks ka mitte, tõepoolest, miks mitte! Seda vaadata võib olla pagana huvitav, eriti kui ei pea istuma tundide kaupa masina taga, sulatina aurud sõormeis — sellega harjub, nii et enam ei tunnegi — ja aiva tipi tähti tähtede kõrvale, just nagu kirjutusmasinal, ainult vähe aeglasmalt, sest siin ei olene kiiruse ülemmäär mitte su sõrmede kärmusest, vaid masinast. Ja tähevormide liikumisest ja tinast, mis tahab jahtuda . . .

Ja siis tuli veel hea hulk küsimusi, sest poisid olid saanud üha julgemaks. KAS LOETE RAAMATUID? KAS OLETE ELUGA RAHUL? MITU ORDENIT TEIL ON? KAS OLETE ABIELUS?

Ants Karm oli tundnud ennast just nagu pressikonverentsil ja püüdnud jõudumööda valgustada poisse kõigis küsimustes. MIDA TEETE VABAL AJAL? KAS OLETE ÕNNELIK?

. . . Ta sammus mööda tänavat, kael õieli, nagu kuulataks mingit kauget, kauget häält. See jutuajamine oli teda erutanud: mälestused tulvasid taas teadvusse, seal

oli too teine noorusaja maailm, täis tööd ja inimeste hääli, agulirahva karedat juttu, joobnud meeste van-
deid ja litsakate plikade kilkeid ning naeru, mis voo-
las noore poisi soontesse nagu tuline vein ja pani kogu
ta ihu rahutusest värisema. Hääled, mu jumal! Hääled,
missugused toredad hääled! Terve maailm täis hääli,
karedaid ja melodilisi, ilusaid ja inetuid ning oma
inetuseski ilusaid — masinate taltsas ümin vabrikusaa-
lides; korstnate huige lõunatunniks või töö lõpetamiseks,
sadade jalgade tümin tänavasillutisel; lahkuvate lae-
vade huiked sadamas; kaklevate meeste raevu täis kar-
jed; pühapäevapuhkust pidava isa norskamine; pesu-
köögi hääled, töötava ema hääled: vee pladin, hõõrutava
pesu, keeva veekatla, kuivava ja tuules plagiseva pesu
sümfooniakontsert; kose raevukas urin, mis kostis kilo-
meetrite taha, tuhandete tonnide vee üheaegne lange-
mine, nii vali, et polnud kuulda inimkõnet; tuule sahin
pargipuudes, tujukas ja hootine, vihma kammermuusika
veetorudes, plekk-katusel, aknaruutudelgi. Kõik see
häälte ja helide sümfoonia langes kurdi mehe Ants
Karmi peale nagu kosk, nagu laviin, murdis sisse tema
hääletusse kõledasse maailma, ta oli sellest segane ega
pannud enam tähele, mis tema ümber toimub . . .

Keegi sakutas teda mantlikäisest, ta pööras pead. See
oli direktor Sammul, punetava näoga Sammul, kelle
häält ta polnud eluilmas kuulnud, aga kelle jutust ta
aru sai. Direktori juturõngas oli kitsas, piirdus ainult
töö, ladumise ja käsikirjade ja tähtaegade ümber — päe-
vast päeva ja nädalast nädalasse. Nii oli ta õppinud
huulte liikumise järgi taipama, millest parajasti juttu
oli. Varem polnud tal veel kogemusi, siis oli mõnikord
juhtunud, et Sammul rääkis aiast ja tema aiaaugust, aga
nüüd rääkisid nad mõlemad korraga aialippidest või aia-
august. Varem oli Sammuli nägu täis pruunpunast habet
ja suu kadus sinna sisse nõnda ära, et ei saanud arugi,
kas ta üldse liigutab seda, kas ta mälub tubakat suu-
nurgas nagu vana merehunt, või ütleb sõna-teise; siis
aga oli direktor habeme maha ajanud ja pärast seda oli
kohe selge . . .

Sammuli suu vormis sõnu. Ants Karm mõistis: direk-
tor pärib, kas ta täna ikka tuleb tööle? Ta noogutas:
tulen, tulen. Käin kodus söömas ja tulen . . .

Sammul noogutas, et on aru saanud, ja liigutas taas huuli: Roode käsikiri tuleb lõpetada . . . Ants noogutas, et on sellestki aru saanud. Ta teab, Roode raamat tuleb täna lõpetada. Ta krimpsutas nägu, Roode käsikiri ei meeldinud talle. Direktor mõistis ja laiutas käsi: mis teha, töö on töö . . . Sammul tundis Antsu ja teadis: kui Ants saab käsikirja, loeb ta selle kõigepealt läbi; kui meeldib, laob kiiresti ja vigadeta, kui ei meeldi, lükkab tööd edasi, venitab palju jaksab, ja ladu on hooletult tehtud, vigu täis . . .

Siis liigutas direktor veel huuli, vormis hääletuid sõnu ja Ants luges nagu raamatust: kui vaja, tee ületunde. Ants lõi käega, et tasu pole tähtis, aga siis ütles: naisel tuleb sünnipäev, peab vaatama, mida osta. Sammul noogutas, et siis on hästi, kalpsas kämbлага Antsu õlale, et oleme rääkinud, ja läks edasi.

Kurt mees läks ka edasi; ta elas oma vaikivas hääletus maailmas, asjalik tööjutt oli hirmutanud minema lapsepõlve hääled, tal oli sellest kahju, ühtaegu tundis ta kergendust, sest nagunii nad ei saanud ju jääda, nad pidid hajuma nagu varemgi, ja mis neist ammustest viirastustest ikka kasu. Ainult tusatuju olid nad talle toonud ja nüüd poleks ta tahtnud minna üldse koju ega ka tööle. Tööle minna sai lubatud, kodus aga ootab Aino . . .

Ja jälle sakutas teda keegi käisest, ta pööras pead ja tundis sedamaid ära Kaidja Martini — polgukaaslase, rühmakaaslase.

Ka Kaidja Martini kõnest sai ta aru. See ütles: tere vana Karmu-poiss, eluvend! Ja tema, Karmu-poiss, naeratas ja ulatas käe: tere lahinguvéli . . . Martin sõnas: muudkui elad ja müristad tööd teha . . . Nii ta pidigi rääkima, sest nii see jutt oli neil ikka kulgenud — noil harvadel kohtumistel, kui Martin juhtus linnas käima ja nad tänaval kokku trehvasid. Ta oli Martinit mitu korda enda juurde kutsunud, aga Martin polnud tulnud. Martini naine oli ära jooksnud, Martin oli kõvasti jooma hakanud ja linnas koha üles öelnud, maale sovhoosi mehaanikatöökotta läinud, elas liigabieli ühe ingeri naisega, õnnelikult või õnnetult, kes seda teab, aga oma sõjakaaslaste õnnelikesse kodudesse keeldus ta tulemast. Eks see rääkinud kah omajagu iseenda eest.

Egas töö ole jänes, et jookseb eest ära, vastas Ants ja sellega oli mõista antud, et võiks nii nagu varemgi — otsida mõne vaikse nurgakese ja seal aegamööda sõnu nagu helmeid ritta lükkida — minevikust, aina minevikust, aga kui südames midagi väga pakitseb, siis ka olevikust, ainult tulevikust mitte... seda küll mitte.

Martin raputas pead: töö ei jookse, aga tagavaraosad küll... Ja Martin võttis käed appi: rong läheb tuut-tuut Tallinna, ta peab vagunisse minema ja varustusvalit-susse sõitma...

Ants laotas käsi: kui nii, siis muidugi.

Martin lõi talle kämbлага õlale ja ütles midagi, mida ta varem kunagi öelnud polnud, nii et Ants pidi pingu-tama, et teda mõista, ja hiljem isegi imestama, et tast üldse aru sai.

«Pea püsti, mees!» ütles Martin. «Ega me siin ilmas enam õnnelikuks saa... Aga tööd võime ikka teha, töö on ka midagi väärt!» Ja siis oli ta ringi pööranud ja jaama poole läinud.

Naljakas, miks kõik täna räägivad õnnest, mõtles Ants. Kas õnn hakkab maailmast hoopis ära kaduma...? Tal kadus järsku isu koju minna, selle asemel pööras ta ringi ja läks alla järve randa, ta tahtis päris üksi olla.

IV

Aino oli uuesti magama jäänud, teda äratas kellatirin, see oli uksekell. Ta tõmbas hommikumantli ülle ja läks avama. Oligi Berta — mureliku näoga blond Berta, kes pidas ennast Aino südamesõbrannaks. Naljakas Berta — jaanuaris sai kolmekümne kuueks, aga ikka nagu laps, lapsik Berta, mis ime, et Hendrikule jääb tast väheseks.

«Sa alles magasid!?» imestas Berta.

«Olin öösel tööl,» vastas Aino.

Ta märkas otsekohe, et Berta on lasknud teha uue kübara — laiade servadega sirelililla kaabu. Küll on maitsetu, mõtles Aino. Ise nii suure kondiga ja tüse, ja laseb teha niisuguse õrna asjakese. Kahekümneaastasele passib see küll, ja ka siis peab kõhnuke olema.

«Näe, sul uus kübar,» ütles ta niisuguse häälega, et

sealt võinuks kõike välja lugeda: kergest tunnustust, väikest kadedust, isegi varjatud imetlust.

Berta luges välja seda, mida ta ise tahtis. «Oh, mul oli ammu tükk vilti, seisis kapis. Mõtlesin, et teen ära, mis ta seal tolmub... Kuidas on?»

«Pole viga,» ütles Aino jälle sellise hääletooniga, et Berta võis hea tahtmise juures sellest tabada nii tunnustust kui ka kadedust. «Natukene liiga ergas on, rohkem kahekümneaastaste värv...»

«Oo, see on ainult meil nii... Mujal maailmas käivad kõik niisuguste erksate värvidega, käivad kuuekümnepaastasedki...» pareeris Berta sõbranna piste.

«Kust sina tead, mismoodi mujal maailmas käiakse?» küsis Aino, ja seegi oli okkaga: läbi ja läbi provintsiplika niisugune.

«Noh, mul silmad peas,» vastas Berta. «Kinos näeb ka, kui on väljamaa film, ja täditütrel olid Prantsusmaa moežurnaalid...»

«Kui meil nõnda riidesse panna, kui seal käiakse, siis on miilits ka kohe platsis...»

«Las tuleb, mina ütlen: ega ma ole mõni tänavaplika, vaid korralik mehenaine, aga selga võin ma tõmmata ja pähe panna, mis tahan, see pole konstitutsiooniga keelatud. Kas Antsu polegi kodus?»

«Tuleb varsti,» vastas Aino. «Peangi süüa vaatama, Ants läheb üheks tööle.»

«Tead, ma räägin siis oma jutu maha, ma kardan Antsu kuuldes seda rääkida.»

Aino vaatas imestunult Bertale näkku. «Mis ajast Ants kuulma on hakanud?» küsis ta.

«Ma tean, et ta ei kuule...» vastas Berta. «Aga mõnikord mulle tundub, et ta saab kõigest aru, mis me räägime, ja siis on mul piinlik. Seda juttu ta ei tohi kuulda ja kuulmatagi aru saada.»

Aino tõmbus pingule: Berta hääl oli tõsine, mis sealt nüüd veel tulema peaks.

«Me olime üleeile Raidma juures, tead, see Hendriku töökaaslane. Ta pidas oma viiekümneaastast juubelit, seal oli palju võõraid, kas sa seda rätsepmeistrit Raudmet tunnend, tema oli ka. Jutt läks sõjakaaslastele, kellega koos sõditud ja kes kuidas elab. Siis tuli Antsust ka juttu, ja see Raudme — ega tema teadnud, et me

sõbrannad oleme, tema siis kahjatses, et Ants tore poiss, aga et naine petab teda. Ma küsisin siis, kellega ta petab. Raudme ütles, et üks sealt trükikojast. Ma ütlesin, et mina seda ei usu, sest tunnen sind hästi ja Antsu ka. Siis tõmbus ta tagasi, et ega tema pealtnägija ole, nii räägitakse. Ma ütlesin, et paljugi mis räägitakse, et minu Hendrikust võidakse ka ei tea mida rääkida, et kui kõike seda uskuda, siis mine ja poo kas või ennast üles. Hendrik ise kuulis ka seda pealt ja naeris nii mis hirmus . . .»

Aino vaikis, Berta vaatas ootavalt talle otsa, et ütleks midagi, aga Aino oli tumm, ta pühkis tuba ja hari kolkas ainult järsult ja vihaselt vastu lauanurka ja tabureti serva.

«Ma poleks muidu rääkinudki, eks need jutud tee tuska muidugi, aga ma mõtlesin, et sa pead ise ka teadma, mis sinust kõneldakse. Ants on nii tore mees, nii tõsine ja oma õnnetusest ka üle . . . Ja hoiab ta sind ka nii kõvasti . . . Ma mõtlesin, kui talle järsku keegi peaks märku andma . . .»

«Raudme ise tikkus mulle ligi, sai pika nina, nüüd siis räägib,» ütles Aino vihaselt.

«Seda ma ei teadnud,» ütles Berta. «Seda ma ei teadnud, muidu ma oleks talle veel näidanud . . .»

«Noh, aga sina . . . sina ei tea muidugi midagi. Räägid, Ants niisugune ja Ants naasugune. Elaksid õige ise temaga, siis laulaksid teist laulu.»

Aino põskedele ilmusid punased laigud. Berta sai alles nüüd aru, kui vihane Aino oli.

«Kas sa siis ei näe, kui tuim ta on,» karjus Aino. «Tal on kivist nägu — kas sa seda pole märganud? Tema oma õnnetusest üle! Ta ei mõtlegi muule kui oma õnnetusele. Ta on maoli maas oma õnnetuse all!»

Berta ajas silmad pärani. Rumalad, naiivsed vasikasilmad. «Mis sa ometi räägid, Aino?» hüüdis ta, hääles kokkumus.

«Ta hoiab mind! Ta hoiab must nagu päästerõngast kinni . . . Mis päästerõngas ma olen, ma olen inimene! Kas siis mulle pole lubatud raasukest õnne!»

«Sa siis . . .» alustas Berta.

«Jah, just nimelt seda ma teen! Just nimelt petan Antsu. Petan, sest teisiti ei saa. Hulluks lähen siin

muidu.» Aino vakatas wait. Ei, ta ei saanud veel vakka jääda, ta nägu oli üleni laiguline. Ta oli põrandaharja visanud sinnapaika ja istunud diivaniservale ja võttis kahe käega peast kinni.

«Sa võta Ants endale, kui nii muretsed ta pärast. Võta ja ela, vähemalt seda pole sul karta, et ta sind petab. Siis pole sul vaja niisuguseid lollusi teha nagu see lilla kübar. Kas arvad, et sellega hoiad oma Hendrikut kinni või?! Nagunii läheb Laipa Irina juurde, nagu nii läheb!»

Aino viskas pikali ja hakkas ulguma, pikalt ja undamisi.

Berta hiilis uksest välja nagu peksasaanud peni, lilla kübar käeotsas...

V

Ants jõudis koju hilja õhtul. Ta oli terve õhtupooliku ja õhtu istunud ladumismasina taga, oli väsinud, oli pärast läinud kohvikust läbi, ei leidnud seal kedagi, kellega rääkida, jõi tuttava uksevalvuriga kahasse pudeli nalivkat ja ütles, et läheb nüüd koju.

Ainot polnud kodus. Kiri oli köögilaual: «Võta söök praeahjust välja, söö ja mine magama, ma tulen hiljem...»

Ants kõhatas ja istus köögilaua taha. Ta silmitses mõtlikult vakstu rukkilillesiniseid õisi, need olid paljust pesemisest luitunud. Nii nagu kogu elu, mõtles Ants.

Ma tahtsin kellelegi öelda, kohvikus ei saanud, polnud kohta ja portjeele polnud mõtet rääkida, tema noogutab igale järele. Ma tahtsin kellelegi öelda, et kurdil mehel võib ka olla kannatus, ja see kannatus võib katki minna, ta ongi katkimineku ääre peal nagu kristallvaas, millel mõra sees. Kui ta seisaks puutumatult puhvetkapis riitulil, siis muidugi ei juhtuks midagi. Aga elu pole mitte puhvetkapis paigalolemine; siin saad sa kogu aeg mükse, väikseid mükse küll, aga kui mõra sees on... Siis võib juhtuda, et ühel ilusal päeval katkeb see sisemine pinge, mis hoiab kõike koos nii-öelda ühe nimetaja all, ja sa lakkad olemast.

Ja siis oleksin ma tahtnud, et see, kellele ma räägin,

oleks vastu vaielnud ja kurjustanud: oled vähe peast nikastanud, et julged niisugust juttu rääkida. Inimene on tugevam kui miski asi maailmas. Rauda sööb rooste, klaasi purustavad löögid, riie kulub, kivi laguneb päikese ja vihma käes, aga inimest ei ole võtnud ei katkud ega sõjad, ülemaailmsed veeuputused ega jääajad; inimene elab ja jääb elama. Ja miks tahad siis sina, osake tervest, olla tingimata väiksem ning nõrgem kui terve. Miks pole sinul moraalset jõudu olla samaväärne kõige igavesega, igihaljaga?! Mõttele kus õnnetus, kui silmanägemine alles, amet selge. Näe, isegi sündimise poolest kurdid ja tummad elavad ja tunnevad elust rõõmu; eks sa ole seda küll näinud, kuidas nad tänava-nurgal käte abil vadistavad. Ka pimedatel on omad rõõmud, ka jalututel ja ühekaelistel. Mõttele, kus lugu, oleks pidanud see kurjustamisi ütleva. Et naine ei armasta enam? Kas ongi maailmas naisi, kes armastaksid surmani meest. Miks sa tahad võimatut ja lükkad eemale selle, mis on võimalik ja olemas.

Ei juhtunud olema meest, kes oleks nii rääkinud. Ka naist ei olnud, naine oli kodus igavlenud ja läinud välja otsima lõbusamat olemist, otsima seltsi ja inimeste sooja. Võõraste inimeste sooja...

Ja kas olekski naisest kasu olnud? Ta oleks lohutanud — moraalse kohuse sunnil, külma südamega, ükskõiksusega, harjumuspäraselt teeseldes. Kui mitu korda olen ma tahtnud talle öelda: jäta see, kas arvad tõesti, et olen pime ega saa millestki aru. Milleks veel teeselda, ennem elaksime kassi ja koerana, ennem kiskleksime, peksaksime teineteist — oleks seegi võib-olla parem. Oli tahtnud öelda ja jätnud ütlemata: mis siis pärast ütlemist veel järele jääb — kassi-koerana ei elata kaua koos, aga päriselt lahku minna ei taha. Pole mehisust, pole julgust...

Kurt mees pühkis käega luitunud rukkililledelt olematut puru ja tõsisis. Tühjas toas pole isegi kurdil tahtmist olla. Ta väljus, keeras korteriukse lukku ja pani võtme taskusse. Väljas oli juba pime, sügisõhtune umbne pimedus ja üksikud punakad hämarad lambid postide otsas. Ta kõndis pikkamööda piki konarlikku paeplaatidest kõnniteed, korra komistas, lõi jala ära, ei märganud seda, pööras paremale, südalinna. Jõudis

parki, päeval olid siin tuvid ja naised lapsevankritega, palju tuvisid ja naisi; praegu polnud kedagi. Ta istus vana vahtra alla pingile ja läitis sigareti. Vahtral oli päeval kirju kuub seljas, nüüd oli siin pimedus sügavam kui mujal.

Seal ta märkaski neid tulevat. Nad läksid laterna alt läbi ja Ants tundis naise sedamaid ära. Aino hoidis võõral mehel käevangust kinni, ta sammus õõtsuvalt, küllap oli tuuris. Mehes oli midagi kangesti tuttavat, aga alles siis, kui see näo Aino poole pööras, tundis Ants tulijas tuttava — see oli direktor Sammul.

Nad naersid, Ants ei võinud kuulda nende naeru, küll aga aimas; jäid arupidavalt seisma ja mees tõmbas naise endaga kaasa pimedasse puude varju.

Ants ei jäänud kauaks istuma, ta tõmbas suitsu kiiremini kui harilikult, viskas koni maha ja tõusis. Ta läks laterna alt läbi, hoolimata sellest, et nood seal võisid teda näha, või pigem olles kindel, et neil pole aega jälgida hiliseid möödakäijaid.

Ah siis sellepärast, vasardas Antsul mõte peas — ah siis sellepärast kandis direktor hoolt, et mul ikka tööd jätkuks. Kogunisti ületunde teeksin. Ja ise nimetas mind oma sõbraks, semuks ja korpusepoisiks, kellega koos puud soola söödud . . .

Pea oli mõtetest tühi, kumises nagu tookord, kui ta tõusis pärast sakslaste lennukipommi plahvatust. Ta läks ega teadnud ise ka, kuhu läheb . . .

MU KOOLIVEND RAPUNTSEL . . . JA MINA, NII NAGU ME MÖLEMAD OLIME

Rapuntsliks kutsusime teda, terve meie klass. Kust kohalt ta selle naljaka nime sai, seda ma ei tea. Seda ei teadnud võib-olla ükski meist. Hüüdnimede autorid unustatakse, aga nimed ise jäävad. Mõnikord surmani, vähemalt siis, kui sa viimasena oma koolivendadest ei hiiva ankrut.

Rapuntsel oli Heino Eek. Õigemini — Heino Eek oli Rapuntsel. Kaheksas tsee komplekteeriti mitmelt poolt kokkutulnud poistest. Meie, põlised linlased, olime seal vähemuses. Rapuntsel oli võõras. Kord vahetunnis, kui ta mulle varvastele astus, krimpsutasin nägu ja tähendasin midagi matsidest, kelle hulgas korralikul inimesel on võimatu elada. Rapuntsel tammus jalalt jalale, naeratas häbelikult ja vaikis.

Tookord ma veel ei teadnud, et ta on Rapuntsel. Üheksandas klassis kukutasime kirjandusringi juhatusel ja võtsime ohjad enda kätte. Seal esines ta kahetunnilise referaadiga don Quijotest, siis juba Rapuntslina. Ta oli pikk, kõhn, kuuekäisest väljakasvanud suurte punaste kätega ja kitsa kahvatu linnapoisinäoga. Sa oled ise paras don Quijote, mõtlesin teda vaadates. Ma ei mäleta, mida ta referaadiga õieti tõestada tahtis — vist midagi kehaehituse ja iseloomu paralleelsusest. Igatahes läks kõvaks vaidluseks ja esimees pidi käsitööklassist toodud suure puuvasaraga kõvasti vastu lauda koputama.

Õhtu lõpetas konstitutsiooniõpetaja, kes andis ühe-teistkümnendale klassile ka psühholoogiat; ta seletas, et see kehaehituse ja iseloomu parallelizm (— ta rõhutas: liizm!) on üks valeteadusi nagu unenägude seletused, käejoonte järgi inimese saatuse määramine ning grafoloogia. Mille peale ta ütles, et nüüd on koosolek lõppenud ja edaspidi loeb ta ettekanded kõigepealt ise läbi.

Sellest ajast peale hakkas kontsivana Rapuntslit iga

tund küsima ja sellel oli norimise mekk man. Aga keskkooli lõpetas Rapuntsel nagu teisedki ja ülikooli astusime koos. Kursusekaaslastele tutvustasin mina tema hüüdname. See tuli kuidagi iseendast, me olime ühes toas ja ma kutsusin teda lihtsalt nii, nagu keskkoolis harjunud olin.

Tema ja Rita, nad abiellusid neljandal kursusel, võtsid kohad vastu rajooni internaatkooli, ja sellest ajast kuni tole hommikuni polnud ma temast midagi kuulnud.

Siis ilmus ta järsku toimetusse.

Redigeerisin parajasti järgmise numbri materjali, sellega polnud just teab kui kiire, aga ma olin harjunud, et lauapealne ja kaustavahe oleksid puhtad. Õieti oli toimetaja sellega harjunud, mina püüdsin olla harjunud sellega, millega toimetaja on harjunud. (Teate, nii on siiski lihtsam!) «Ohoo, kadunud poeg!» hüüdsin, ja mul polnud vaja sealjuures üllatust teeselda. Rapuntsel naeratas, ja selle järgi tundsin ma ta lõplikult ära. Me teretasime, ta käsi oli loid ning higine ja ma pühkisin salaja taskurätti oma käe puhtaks. Siis vahetasime mõned tühised laused nagu ikka sellistel kokkusaamistel; ma palusin, et ta lehitseks senikaua «Ogonjokki», kuni ma kiire tööga valmis saan.

Ta kohmas vastu, et olgu pealegi, tal aega küllalt, ja naeratas häbelikult nagu endistelgi aegadel.

See võiks kõrvalseisjale paista küll nii, nagu oleksin lasknud teda nimelt oodata, et näidata, missuguseks tähtsaks ninaks ma vahepeal olen saanud. Olgu, kui töö tehtud, viin su kohvikusse.

Ma kirjutasin, siis meenus järsku taas, kuidas Rapuntsel kaheksandas klassis mulle jala peale astus ja ma talle «mats» ütlesin.

Tõstsin pilgu korraks paberitelt.

«Kuule, viska õige mantel ära, meil köetakse mehiselt,» ütlesin.

«Pole viga, mulle just kontimööda,» tõstis ta silmad ajakirjalt ja naeratas. «Väljas ongi külm ja röske...»

Väljas oli tegelikult ilus talveilmake. Külm küll veel, aga keskpäeval päike kõrgel ja õhus tunda juba midagi... Mitte veel kevadet, aga sinnapoole.

Ma redigeerisin kaastöö läbi ja kutsusin sekretäri.

«Palun viige need masinasse ja ütlege, et nad võimalikult ruttu ümber lööksid. Kui valmis on, pange lauale, ma tahan veel täna üle lugeda.»

«Täna» ütlesin igaks juhuks. Et Rapuntsel ei arvaks, et mul täna tööpäev läbi on...

«Läki siis, siin all on kena kohvipood. Saame vähe rääkida.»

«Mul oli ikka asja ka...» ütles Heino kõheldes.

«Seal võime ka asjast rääkida. Siin toimuvad mõnikord tõsisemadki jutuajamised kohvitassi taga. Omal ajal, kui ma tööle tulin...»

Mis asja sul võib olla, Rapuntsel? mõtlesin ma. Võib-olla tahad kirjutada mõne artikli oma internaatkoolist. Siis võin ma sind muidugi aidata, kuigi pedagoogikaküsimused on tegelikult teise mehe töö. Aga aidata võin.

Või oled tüdinud oma internaatkoolist ja tahaksid linna tulla. Või kui mitte sina, siis Rita — tema, ju suure-linna-laps ja vaevalt rahul tolle kolkaeluga. Kui nii on lood, siis selles ma sind küll aidata ei saa.

Kohvikus oli vaikne. Istusime nurgalauda ja ma silmitsesin tähelepanelikult oma koolivenda.

Kui ta tänaval vastu oleks tulnud, oleksin ta ära küll tundnud. Võib-olla isegi õhtul. Ta oli kõhnemaks muutunud, aga muidu ikka endine. Ainult nüüd, päise päeva ajal, oli raske leida endist Rapuntslit. Ta ilmes oli midagi võõrast. Ja suunurkadesse oli tekkinud mingeid mulle tundmatuid jooni.

«Kuule, on seal internaatkoolis raske ka või?» küsisin.

«Esiti oli jah...»

«Nojah, senikaua kui ära harjusid.»

«Kui ära harjusin, siis jah... Siis tulin tulema...»

«Kas sa enam ei töötagi seal?»

Ta raputas pead, vabandava ja kõhkleva näoga.

Nii et jutt võib tulla sellest, mille suhtes ma ei saa sind aidata, mõtlesin endamisi. Tuleb hakata manööverdama.

«Ametiühingus võetakse arvesse küll ka pidevat tööstaazi.» viisin vestluse kiiremas korras teoreetilisemale pinnale. «Aga võib-olla on siiski mitte õige jääda eluks ajaks ühele kohale. See muudab inimese ühekülgseks, ja ka elu näeb vähem. Ma olen päris kindel, et tuleviku-

inimesel on mitu elukutset; kui ta ühest tüdineb, võib ta jälle teisel alal ühiskonda teenida.»

Heino raputas pead. «Ei usu. Tulevikuinimene kujuneb vist küll teistmoodi.»

«Mismoodi?» lükkasin teda takka.

«Täiuse poole küll... Aga mitte selle täiuse poole, mis iseloomustas valgustusajastute inimesi. See oli mitmekülgne täius. Katsu sa tänapäeval saada kõigest ülevaadet.»

«Mis rohtu siis sina soovitad?»

«Ainus täius, mis tänapäeval mõeldav on, on ikka ühe kitsa eriala täiem mõistmine...»

«Nii et edasine spetsialiseerumine ja diferentseerumine?»

«Paratamatu. Teist teed ei ole,» vastas Rapuntsel ja naeratas oma vabandav-häbelikku naeratust.

«Kommunismiajastu inimese ideaal on igatahes teine. Sa ju tead: tööpäeva lühenemine, inimese mitmekülgne ja harmooniline kujunemine ja nii edasi. Eks see kõik ole pigem sinu valgustusajastu inimese ideaal.»

«Kunas lõpeb selle inimese tööpäev, kes uurib mingit probleemi? Kas tõesti siis, kui kell lööb viis...»

Ma hakkasin natuke kohmetult naerma. «Noh, sinuga vaielda on niisama lootusetu kui koolipäevil. Aga su teooria räägib su praktilisele tegevusele vastu. Kui sa näed arenemise peajoont selles, et põhjalikult süvenetakse ühte alasse, miks sa siis oma internaatkoolist tulema tulid? Oleksid pidanud seal... sügavpuurimist tegema!»

Heino jäi mõttesse.

«Võib-olla sul on õigus,» ütles ta ja see kõlas kahtlaselt leplikult. «Teie siin saate neid asju põhjalikumalt läbi arutada. Kellega mul seal rääkida oli... Ainult iseendaga.»

Nii et ikka kohaküsimus, vilksatas mul peast läbi. Ma naeratasin üsna pingutatult.

«Meil siin aetakse rohkem praktilist loba. Tead — veerud, öised kontroll-lugemised, trükivea kurat, anekdoodid, komandeeringud... Õieti ma ei mäletagi, millal sellistel teemadel viimati rääkida sai. Sul on ju lõppude lõpuks Rita, kellega sa saad mõtteid vahetada.»

See polnud jälle päris ausalt mõeldud. Rita, nagu ma

teda mäletasin, kippus rohkem meie moodi praktiliste asjadega tegelema.

«Rita jah...» kordas Heino. «Muidugi pärid sa, kuidas ta elab ja mis ta teeb ja kas meil ka pere kasvanud on... Me läksime lahku ja ma ei oska sulle vastata.»

«Sa purustad mu ideaalid,» ütlesin.

«Mis minu ideaalidest järele jäi,» kohmas Heino.

«Aga miks siis?»

«Miks ma tegin niisuguse mõtlematu sammu, et abiellusin, seda ma peaaegu mõistan. Ülikooli neljanda kursuse poiss on parasjagu rumal, et sedalaadi lollusi teha. Ta on veel liiga vastuvõtlik välistele muljetele ja liialt nõrgalt arenenud analüütiliste võimetega, et tungida sügavamalt nähtuste olemusse.»

«Sina olid ju küll... arenenud.»

«Vähe. Ma ei saanud sellestki aru, et meil olid äärmiselt vähe sobivad iseloomud, võib olla, et kõige sobimatumad.»

«Seda ma küll ei märganud.»

«Ka mina mitte. Vaata, inimesi on kokkuvõttes üsna vähe tüüpe — viis või kuus, kui põhitüüpidest lähtuda. Tunde- ja mõttemaailma tasakaal või tasakaalutus, intellektuaalne või sensuaalne, praktiline või abstraktne... Rita oli praktiline ja ühtlasi tundeinimene. Minu jaoks halvim variant. See lõi välja, kui tööle läksime, siis varsti. Ta oli küllalt auahne, et õppida aina viitele, aga tegelikult mitte huvist aine vastu... Kõrgendatud stipp ja nii edasi. Talle oli see täiesti mõistamatu, miks peaks inimene veel pärast ülikooli lõpetamist tuhnima raamatutes. «Elada tuleb ometi ka. Me oleme veel noored, tuhla siis oma filosoofias, kui pensionile lähed,» ütles ta. Sa tead küll, mis pidi tähendama elada Rita arusaamas. Tantsuõhtuid muidugi, ja kui kollektiivis kellegi sünnipäev oli või muu olemine, siis pidi ta ilmingimata seal olema. Lisa siia veel teater ja kino, ning siis saad sa aru, mismoodi tema arusaamade järgi elada tuli.»

«Päris normaalne elu,» pomisesin.

«Just nimelt,» kinnitas Heino. «Selles see asi oligi, et normaalne. Aga mina jälle ei saanud normaalselt. Mul olid omad huvid ja omad eesmärgid, ja ma ei tahtnud neid ei millegi eest maha müüa. Algul püüdsin Rita

meele järgi olla ja trampisin temaga kaasa. Aga noil mudila sünnipäevadel — muidugi kõrgemal tasemel kui omal ajal — hakkas mul varsti igav, ja kui kuradi kaua saab inimene ikka ennast vägistada. Ühel päeval ütlesin, et nüüd on lõpp, lippa sina pealegi ringi, mina istun aga siin laua taga, sest on asju, mida ma mitte ei saa jätta pensioniikka jõudmiseni. Siis on inimesel skleroos, aga lubjast peaga õpib ta vaevalt enam ühtegi keelt selgeks. Mina jälle tahan enne seda veel hispaania keelega jalad alla saada. Ja peale selle tahan ma korralikult kirjutama õppida... Siis tuli muidugi tragöödia. Raskekahurväge — ämma ja äiapapat — ei saanud ta sel puhul käiku lasta. Missugune ema ja isa noomiksid väimeest, kes peab lugu kodukoldest ja teeb selle väljaehitamise nimel nõnda ennastalgavat tööd, et isegi une ajast võetakse lisa. Et mu töö tõesti teenib niisugust õilsat eesmärki, seda oleks mul üsna kerge olnud neid uskuma panna. Peale selle: väimeespoeg ei joo, väimeespoeg ei paista naistest — võõrastest muidugi — kah välja tegevat, kuigi mõnelgi on sirgemad jalad, peenem piht ja nägusamad palged kui nende Rital. Nii et sellise ideaalse väimehe külge on päris raske hammast haakida. Äärmisel juhul oleks äiapapa ainult torisenud: vii plika mõnikord patseerima ka, tead ju naisi — nad tahavad, et neist ikka hoolitakse...

Seda mõistis muidugi ka Rita ja sellepärast ei toonudki ta välja oma raskekahurväge. Ta alustas teistmoodi sõda, nii-öelda psühholoogilist piiramist. Ta käis väljas, ja kui tagasi tuli, oli tal alati suur himu rääkida, kui palju tal austajaid olnud, kuidas teda aina tantsima ja mujalegi kutsutud. Eks niisuguseid leidub alati, kes sihukesest mängust tõsise näoga osa võtavad. Noh, Ritale seda naiselikku võlumisoskust oli jumalast antud, ja siis ta leidiski ühe vana eesli, kes temasse tõsiselt armus. Et sel eeslil oli auto, siis tulid salajased väljasõidud ja kõik nii nagu «Madame Bovarys» — ratsasõidud tänapäeva stiilis... Ja apteekri asemel oli arst...»

«Kuidas sa siis nägijaks said?»

«Juhuslikult. Ühel väljasõidul. Jäid vahele... Pole mõtet rääkida... Kodus ütlesin Ritale ilusti ära, et mis me nõnda mängime... Olgu parem asjad ühel pool — mine sina tohtriga, las mina jään oma raamatute juurde.

Rita punnis vastu, et mina olen haiglaselt armukade ja näen asju, mida tegelikult ei ole... Aga kui ta aru sai, et varjata pole mõtet, keeras ta teisele poole ja ütles, et mina olen kõiges süüdi, et minuga, sihukese mungaga, ei saagi elada. Ma olin sellega nõus ja nii jäi talle väike rahuldus — et ta on moraalselt ikka rohkem...»

Heino krimpsutas nägu. «Kuule, kas siin peale kohvi midagi muud ka saama peaks. Mul on ikka veel külm.»

«Külm...» Ma mõtlesin, et see peaks küll mingi kujund olema. «Küllap on siin konjakit... Ainult siis pead üksi jooma, minul on täna veel palju tööd.»

«Nojah, ma võtan siis nagu arstirohtu või nii.» Heino naeratas kõveralt ja vaatas aknasse, mille taga polnud näha midagi.

Ma ei tahtnud õieti uuendada juttu, mis oli läinud nõnda kurbadele radadele. Mulle tundus, et hoolimata kergusest ja ironiast polnud mu kooliveli hoopiski kergelt seda kõike läbi elanud. Heino ei jutustanud, ta analüüsis ja avas põhjusi, nii et ma hakkasin õieti esimest korda mõistma nende mõlema iseloomusid.

«Noh, lõpuks lahenes lugu üsna lihtsalt. Mul on kopsudega alati löömist olnud ja sedakorda läks teekond Taageperra — arst oli saatelehte kirjutades üsna tõsise näoga.»

«Kas toosama, kellega... kes Ritaga...»

«Nojah, tema oli meie jaoskonna arst ja kelle juurde ma siis ikka pidin minema. Olgu ta pealegi kooner ja suuremate ideaalideta, aga oma ametit paistis hästi tundvat.»

«Ta paistis veel muudki oskavat...»

«Ah seda arvad. Ei, nii see ei ole. Ta on kalake, kes konksu alla neelas, kalamees oli Rita.»

Heino viskas oma konjakipitsi tühjaks, rüüpas kohvi peale.

«Ja mis sa arvad, mida pidi minusugune elust mõndagi õppinud mees pärast kõike peale hakkama?»

«Noh, ma ei tea,» kehtitasin õlgu. «Sulle jäid too hispaania keel ja filosoofia...»

«Ma hakkasin romaani kirjutama. Omal ajal sain ma ülikoolis kirjandusvõistlusel oma vemmälvärsside eest auhinna. Ja ajalehele olen ma ka kirjutanud... Ma liht-

salt ei saa aru, mis pagana asi mind tagant tõukas, et ma mitte pooleli ei jätnud. See oli tükk rasket tööd, ja arstid aina imestasid, et mu tervis läheb nende kuulsas sanatooriumis järjest halvemaks.»

«Oleksid pidanud pooleli jätma.»

«Ei saanud, see oleks olnud veelgi halvem. Ei saa kõiki asju maailmas pooleli jätta, mõnda peab katsuma lõpuni teha.»

«Oleksid pidanud ette teadma, et see pole ajalehenupude treimine.»

«Kui ma ette oleksin teadnud, poleks ma kunagi ta kallale asunud. Ja siis oleksin ma vist põhja vajunud.»

«Mismoodi põhja?»

«Noh, võib-olla isegi otseses mõttes. Vaata, see kirjutamine oli siiski päästerõngas, mis mind vee peal hoidis. See oli see poolik asi, mille ma lõpetama pidin. Ja ma lõpetasin ta. Ja nüüd on ta mul siin portfellis, ja see oligi, millest ma tahtsin sinuga rääkida. Vaata, mul pole teda kellelegi pakkuda, aga ometi tahaksin, et keegi loeks teda. Kui sa viitsiksid...»

Millest muust võis ta kirjutada kui oma luhtunud eluraamatust. Ma ei armasta lugeda süngeid asju. Ma ei armasta käia teatris oopereid ja tragöödiaid vaatamas, need lõpevad kurvalt ja mul hakkavad alati käed higistama. Higistavate kätega on hirmus ebamugav olla. Parema ei lähegi siis teatrisse.

Aga meie vanale Rapunslile ma seda ütelda ei saanud.

«Noh, küllap ma juba vaatan,» vastasin. «Ainult... paugupealt seda teha ei jõua. Oma töö pressib peale, saad isegi aru...»

«Noh muidugi, ma seda nii ei mõelnudki...» kinnitas ta. «Ma ju ei teagi, on tal mingit tähendust või mitte. Kui aega saad, siis ütled...»

«Loomulikult...»

Nii me leppisime kokku. Väljas oli tõepoolest ergas ja eelkevadest õhkuv ilm. Ja päriskevadki polnud enam kaugel, ta tuleb siis, kui katuseräästad hakkavad laulma sulavete muusikat. See on lähedal.

«No olgu, hüva nägemist, vana semu. Ma lippan nüüd tagasi oma... kontorisse.»

«Sa siis arvad, et see ei tee sulle palju tüli?» päris Heino kõheldes.

«Ah, jutt või asi,» lõin laias kaares käega. «Pea püsti — me saame veel kuulsaks!»

Ma viisin käsikirja üles, lehitsesin pool tundi ja pistsin ta sahtlisse.

Rapuntsel, Rapuntsel, mõtlesin sealjuures. Võib-olla ma oleksin pidanud sulle kohe selgitama, et tänapäeval ei tunne ju keegi õieti huvi selle «Madame Bovary» kehva variandi vastu. Niisuguseid asju juhtub ju veel tänapäevalgi elus, aga kirjanduses kuuluvad nad lootusetult minevikku. Vähemalt nii, nagu sina seda teinud oled — surmtõsiselt.

Päevad läksid, katuseräästad hakkasid tööpoolest tilkuma, tänavad muutusid kuivaks, hakkas tolmama, kusagil hakkasid õitsema toomingad, kased läksid lehte... Ja siis sain ma juhuslikult teada, et mu koolivend Rapuntsel on lahkunud elavate kirjast, või kuidas seda öeldakse.

Järgmisel hommikul läksin tööle, siis tulid koolilapsed makulatuurijahiga, ma otsisin Rapuntsli käsikirja sahtlipõhjast üles ja andsin neile.

Ma tean ise väga hästi, et käitusin nagu siga. Aga mis mina sinna teha saan, kui ma ei kannata higistavaid käsi.

I

OOTAMATU KOHTUMINE

Õhtul sõitsin N. linnakesse komandeeringusse. Kirjutasin just artiklit rahvamiilitsa tööst ja kohaliku miilitsaosakonna ülem Sergejev lubas mind sel puhul aidata, täpsustada mõningaid detaile. Tulgu ma hommikul kella kümneks osakonda, oli ta telefoni pöristanud. Korrapidaja, noor miilitsaseersant aga teatas, et ülem on välja läinud ja palunud mind tunni pärast tagasi tulla. Mis tal seal juhtus, mõtlesin, Sergejev oli täpne mees, üks neid, kes on harjunud sõna pidama, sadagu või taevast raudset rahet. Mis erakordset sai sündida säärases väikelinnas, siin polnud kunagi midagi vapustavat juhtunud; kaklus kõrtsis, nõõrilt varastatud pesu, äraaetud mootorratas, passirežiimi rikkumine, kõik see tühi-tähi... Kord varem oli Sergejev ise mulle seda kaebamisi öelnud. Küllap on kodus — kas pahandus naisega, laps haigeks jäänud või midagi muud selles plaanis.

«Kas ta kõlistas kodunt?» küsisin seersandilt.

Seersant raputas pead. «Operatiivgrupiga läks.»

«Kuhu?»

«Väljakutse...»

Väljusin osakonnast ja pöördusin mööda linnakese peatänavat allapoole, järve äärde. Oli vaikne, harjumatu vaikne. Ilm oli sügise kohta erakordselt soe, kased kahel pool sõiduteed kuldasid oma lehtedega koltunud muru, lõhnas mulla ja kõdu järele. Tänav oli peaaegu inimtühi. Tundsin kerget rahutust, nagu alati siis, kui vaikus kipub rusuma. See täitis mu meeli millegi ootamisega, mis murrab otsekohe sisse ja pöörab pahupidi

igapäevase elurütmi. Ometi olin sõitnud siia just selleks, et natuke tuulutada ja tuulduda, tunda hetkelist lõdvestust. Tegelikult oligi fakt, mille jälgi ajasin, ebaoluline; mis tähtsust oli lõppude lõpuks sellel, kuidas elab üks omaaegseid rahvamiilitsa töötajaid just nimelt tänasel päeval, mida ta just nimelt mõtleb ja kuidas käitub. Mõelgu mida tahes, käitugu kuidas tahes — ta on juba aasta viiekümnene, töötab veel kahe aasta eest miilitsas piirkonnavolinikuna, lahkus sealt ja on metsapunktis. Paljugi mis inimene vahetab töökohta, koguni kutseala. Võib-olla kõrgem palk, võib-olla tervis, rahulikum elu. Väsib teras, mis siis veel inimesest . . . Mu sõber major K., kriminaaljälituse osakonna ülem V-s, ütles kord: «Aga mis sina arvad, et ma vastu tahtmist lasin ennast kriminalistika laboratooriumi üle tuua?» Laboris oli K-l märksa napim palk. «Mitte sinnapoolegi! Ma väsisin ära. Ja ongi kõik. Ma pole nii edev, et seda iseenda või sõprade eest varjata. Saad aru — terve kellavärk võib väsida, miks siis mitte vedru, mis on olnud pinge all vähemalt kolmkümmend aastat järjest, suurem osa sellest ajast ülemäärase pinge all. Las nooremad teevad, mulle aitab.» Mina olin tookord temast noorem, üsna noor veel, ma polnud vist päevagi tundnud üle jõu käivat närvipinget, ja ma mõtlesin tast sellepärast natuke halvasti. Ta vist taipas seda. «Mitte möhkugi sa ei saa sellest aru, ära parem püüagi,» ütles ta. «Küllap arvad, et ajan loba. Arva, arva! Kolmekümne aasta pärast sa enam nii ei mõtle.»

Sellest on möödunud vaid kümme aastat. Ja nüüd tulid ta sõnad mulle meelde. Mis see siis tähendab, mõtlesin. Kas ka mina . . .

Kui tagasi miilitsaosakonda läksin, oli Sergejev juba oma kabinetis. «Tule, tule,» ütles ta. «Mis teil seal juhtus?» küsisin. «Tše-pee?» Sergejev muigas, aga muutus samas kohe tõsiseks. «Tulid siia norima või? . . . Kui ma sulle ausalt ütlen, siis tänu jumalale — kellesse ma küll ei usu —, et meil vaikne on. Ma ei taha ka enam seda — meie ametiga seotud närvikõdi — tunda. Tead küll . . .» — «Mis teil kõigil sisse on läinud?» pärisin. «Üks räägib, et ei taha karjääri teha, teine kiidab vaikset elu, kolmas on õnnelik, kui ametis allapoole tuuakse. Mis see tähendab?» Sergejevi nägu muutus tooni võrra tumeda-

maks, see tuli sellest, et ta oma karvased mustad kul-
mud kokku tõmbas. «Mitte midagi, ja ära vannu nii
palju. Hapukurgihooaeg ja paha tuju, vaat mis!»

Hakkasin naerma. «Ma tean, et sa üle kolme päeva
maailmavalu ei põe. Mis sul õieti juhtus? Naine haige
või?» Sergejev muigas, kiired silmanurkades, aga näo-
ilme endiselt tõsine. «Naine oli sünnitusmajas.» — «Noh,
läks hästi? Said troonipärija või?» — «Poeg jah...» —
«Mitmes?» — «Kuues.» — «Ära jama!» ütlesin. «Ja
tõesti kõik poisid?...» — «Poisid! Ja katsu sa naerda!» —
«Ega ma naeragi. Tunnen kaasa. Tahtsid muidugi tütart.
Ja kui poja said, läksid koju, pistsid pea padja alla ja
hakkasid tõnnima...» — «Teine pidi plaani järgi tüd-
ruk olema... Ja siis oleks aidanud. Rohkem ei taht-
nud.» — «Saan aru. Siis pidi kolmas olema. Siis nel-
jas — jonni pärast. Viies — kah jonni pärast. Kuues —
ka jonni pärast...» — «Ja mis edasi saab?» — «Edasi
saab seitsmes tulema. Siis on vähemalt millegagi kii-
delda — seitsme venna isa.»

Alles nüüd taipasin, et Sergejev oli minuga kassi-
hiirt mänginud. Ta ei olnud üldse löödud mees — ta
oli ennast täis nagu kalkun. Teeskles, kurat! Ja vedas
mind alt. No oota sa...

«Vaat, nii see elus on,» ütles ta laulva häälega, just-
kui palvevend. «Ühed sünnivad, teised surevad. Näed,
rääkisin sulle just sündimisest, oma kuuendast poisist,
tal pole veel nimegi, niisuke noor alles. Ja tulen mina
praegu surnud mehe juurest, keda ma ka tundsin
kunagi, kui ta veel elas. Tulin ja mõtlesin: vaat on tegu,
et neid kõiki üles kasvatada, et neist saaksid tähtsad
mehed, et nad elaksid oma elu hästi ja ei peaks mitte
lõpetama nii kurvalt, nagu see seal — ihuüksinda vöö-
rastemaja toas. Vaat see on tõsine töö ja selle eest kannu
hoold...»

«Nii, ja mis siis õieti oli surnud mehega?» küsi-
sin nagu muuseas, ise mõtlesin veelgi kuuete elavale
poisile.

«No vaat, siin ta on.» Sergejev lükkas üle kirjutus-
laua minu poole passi, ise jutustas edasi.

«See mees tuli eile meie linna, peatus vöörastemajas.
Palus öövalvet ennast kell kaheksa üles äratada, tahtis
ära sõita U-sse, seitseteist kilomeetrit bussiga. Kui val-

vur hommikul uksele koputas, ei vastanud keegi. Toas paistis tuli, ta proovis ust, see oli lahti. Astus sisse, tuli tagurpidi välja ja jooksis alla telefoni juurde. Mees oli põrandal kummuli ja suur vereloik oli ümber. Vaat, see oligi kõik...»

Sergejevi jutu ajal võtsin passi, siniste kulunud pappkaante vahel, ja avasin. Harjumuse järgi vaatasin kõigepealt passipilti. Mind silmitses aasta neljakümnese mehe kandiline, üle pea kammitud juustega ja teravate, vahest rõhutatult teravate joontega nägu. Temas oli midagi tuttavat ja enne, kui silmasin nime, teadsin juba, kes ta on.

«Valve teatas mulle koju juhtunust, olin andnud niisuguse korralduse. Mees võõrastemaja-toa põrandal vereloigus võis tähendada, mõistad isegi, kõike. Seal võis olla kuuliauk põrandas või noahaav seljas, nagu kahe aasta eest juhtus meie kohtunikuga. Sa tunned Vaikat? Nii otsustasin ise sõita kohale. Õigus, mitte ainult sellepärast. Nimi, mida mulle öeldi, tundus väga tuttav...»

«Sa tunned teda?» küsisin uudishimulikult.

«Nagu selgus, jah,» noogutas Sergejev. «See on ammune lugu. Siis kui ma alles läksin tööle, S-i, pärast sõda, neljakümne kuuendal. Või seitsmendal. Mälu hakkab alt vedama.»

«Nagu ma aru saan, tutvusid meeldejäävates olukordades.»

«Seda küll...» kinnitas Sergejev, kuid ei hakanud pikemalt rääkima.

«Mida te seal siis avastasite? Kuuliaugu? Pussihaava?» pärisin.

«Ei seda ega teist. Ta oli surnud sisemise verejooksu tagajärel. Asja selgitas pudel laual. See oli tehniline piiritus. Pudelis oli tilk põhja peal. Mees haigis nagu priimus. Arst oletas maksa või kopsusid. Mõtle, see kõige teeklaasitäit piiritust pluss haige maks või rind, mis...»

Sergejevi hääles kostis nagu terake peltamist, et kõik oli lihtsam, kui ta oletas.

«Oli ta selle poest ostnud või?...» küsisin.

«Sildita kandiline pudel, selline, millesse villitakse kannukukke... tead küll.»

«Arvad, et oli endal kaasas?...»

Sergejev kehtas õlgu... «Võimalik... Vaata, olukorra teeb keeruliseks see, et kolm päeva tagasi ta vabanes kolooniast. Nii et see piiritus polnud juhuslik. Muidugi, vabakssaamise rõõm ja nii edasi. Aga ikkagi... Pealegi oli tal kümme rubla raha taskus.»

Mõistsin Sergejevit. Muidugi võib oletada, et see kümme rubla oli viimane ja ta püüdis leida lihtsalt odavamalt joogipoolist. Aga teine võimalus: mõni hea sõber sokutas selle talle taskusse. Viimasel juhul võis olla tegu kuritahtliku või ka mittekuritahtliku aktiga.

«On sul aimu, miks ta sõitis siia linna? Ta ei elanud ju siin.»

Sergejev raputas pead.

«Ei, siin ta ei elanud.»

«Ei või ju olla, et ta lausa juhtumisi sattus siia. Mees tuleb kolmandal päeval pärast vabanemist N-i, talle täiesti võõraste linna... Mis tal kaasas oli? Asju oli?»

«Näed, see kohver.» Sergejev viipas laua kõrvale põrandale. Seal oli pruun kulunud kartongist käsikohver. «Sees paar musta särki, paar välgumihklit, tead isegi, missuguseid nad teevad, püstolikujuulisi. Muud ei midagi.»

Raputasin pead. Võib ju olla, et tal rohkem polnud maist vara. Aga siiski. Mismoodi saaks selgust, mida ta tegi need kaks päeva kuni eilse õhtupoolikuni?

«Ma saatsin nõudmise kolooniasse, et nad kirjeldaksid, mis asjadega ta lahkus sealt,» ütles Sergejev. «See huvitas mind lihtsalt isiklikult. Muidugi, kui ei teki kahtlust, et tegu pole juhusliku surmaga, lõpetame juurdluse.»

«Juhuslikku surma ei saa olla...» kohmasin. Mulle ei andnud rahu mõte: Miks ta tuli N-i? ... Ja kust kohalt ta sai piirituse?

«Ära ole tähenärija,» nähvas Sergejev. «Tead küll, et ma mõtlesin mittekuritahtlikku surma.»

«Ma mõtlesin filosoofiliselt seda,» vastasin lepitavalt.

«Mida veel, filosoofiliselt!» põlastas Sergejev. «Mul on igatahes ka õige mitu filosoofilist küsimust kerkinud. Kui just teada tahad, huvitab mind kõige rohkem see, kuidas juhtus, et ta sattus kolooniasse. Tookord, kui ma teda tundma õppisin, poleks seda võinud parema tahtmisega juures ette aimata. Palju tõenäosem oli, et teda mõni bandiidi kuul tabab.»

«Tollest ajast, mil mina teda tundsin, oleks võinud ka kõike muud arvata,» vastasin.

«Kuule, kas sa administratsiooniga rääkisid?» küsisin.

Sergejev muigas. «Administraator — sa tunned sellist tüüpi naisi — närviline, hüppab ühelt mõttelt teisele ja lõpuks räägib ainult oma läbielamustest, ei millestki muust. Nojaa, nagu ta võõra ööbijaks registreeris, oli ta arvanud, et midagi hullu siin juhtub. Neil on korralik võõrastemaja, seal pole kunagi midagi niisugust olnud. (Muidugi hakkas ta eelaimus tööle kohe pärast seda, kui ta nägi passis koloonia templit! . . .) Sind huvitab, kas keegi käis S-i juures öhtul. Mind huvitas see ka. Administraator kinnitab, et ta oli kogu aja valvelauas ega näinud kedagi. Mees ise käis küll väljas. Tagasi tuli üksinda. Administraatori arvamuse järgi olnud kaine. Siis palunud ennast hommikul äratada, et bussi peale minna.»

«Ah jaa, ta pidi U-sse sõitma. Nii et see siin oli ainult vahepeatus.»

«Vahepeatus küll, aga U-sse oleks ta võinud ka öhtul edasi pörutada. Miskipärast jäi aga ööseks siia.»

«Jälle küsimus, miks? Egas ometi selleks, et mitte vastu ööd võõrastele kohta jõuda.»

Sergejev võttis laualt väikese taskuraamatu. «Siin on võib-olla vastus mõningatele või vähemalt ühele küsimusele, me leidsime selle ta taskust. Mõningate muude aadresside hulgas on keegi V. R., kes elab U-s, Raja tänav 17-4. Selgitasin, et see on Valdek Rattus, meile tuttav, alles kahe kuu eest vabanenud töökolooniast.»

«Läks sõbrale külla, mis muud,» ütlesin.

«Näib nii . . . Kas külla või asja pärast, kes seda teab. Peale selle on siin veel mõningaid nimesid ja aadresse. Keegi Arved — R. internaatkool. Siis S. Toomson — töötelefoniga Tallinnas.»

«Täitsa õige, ta tegutses, nagu mäletan, selleski liinis.» Pidasin pausi, siis küsisin: «Mis sina sellest kõigest õige arvad?»

Sergejev vaatas mind arupidavalt ja vastas kinnitamisega. «Sa ju tead, et ta töötas ajal, kus inimesele võis tekkida palju vaenlasi. Kui ma isiklikult ei teaks, et tal

neid oli, siis ma vahest ei mõtlekski nii... Mis elu ta elas viimased kümme aastat ja kuidas juhtus, et ta sat-
tus kasvatuskoolooniasse, seda ma ei tea!»

«Seda ma just tahaksingi teada,» hüüdsin.

«Mõtled sa seda käsile võtta?» küsis Sergejev ja ta hääles kostis laitus.

«Miks ka mitte?» küsisin omakorda.

«See pole materjal, millest sina huvitatud oled,» ütles Sergejev.

«Tead, mul on tunne, et ma olen talle seda võlgu,» ütlesin.

«Pead silmas seda...»

«...aega, mil tundsimme teineteist... Ja väga hästi pealegi.»

«Hea küll,» vastas Sergejev otsustanult. «Siis kuula, mis mul sulle rääkida on. Sellest võib abi olla...»

II

SERGEJEVI JUTUSTUS

Sa tead mu tööd pärast sõda. Selle aja kohta muidugi kehtib igasuguseid legende ja lugusid, aeg ise teeb neid. Kõik, mida praegu räägitakse, pole muidugi tõsi. Juhtus aga ka uskumatuid lugusid. Kui neid räägid, siis võidakse arvata, et mõtlesid ise välja. Aktivistid pidid olema enamasti vaenlasega nina vastu lina, ja tihtipeale ninapidi koos. Oli neid mehi, kes sõjas sõdisid nagu midagi, teadsid, kustpoolt kuul tuleb, ja sihtisid silmadega sinnapoole. Aeg näitas, mõnel neist hüppasid nurgataguse kuuli eest närvid üles, hirm lõi nahavahele ja ei saanudki enam sellest lahti. Meil oli seal rajoonivolinik, Mikkels nimeks, mäletan, teda jahiti päris hoolega ja lausa ime läbi pääses mitu korda. Aga lõpuks, kui juba kõige suurem madin seljataga, elu pööras rahulikumaks — kas viiekümne teisel või kolmandal — tuli ja palus ennast vabastada töölt. Kutsusime mehe rajoonikomitee büroole, masseerisime, koputasime südametunnistusele, kommunisti südametunnistusele, et oled karastatud kaardivägi, sind on siin vaja, kuidas sa lähed

ära. Raiu nagu rauda puust kirvega! Lõpuks hakkas nutma, nuttis nagu väike laps: igal öösel ootan pauku akna tagant, peldikusse ka ei julge enam minna. Tal nagu tõmbles inetult ja oli igati näha, et mees on omadega läbi. Pakkusime puhkust: mine ja puhka ennast välja, söida Krimmi või kuhu tahad. Tagasiteel ole Moskvas, käi Punasel väljakul, vaata Mausoleumi — sõjaajal sa sinna ei sattunud... Ei, mitte midagi ei mõjunud, laske teda ainult minema. Noh, egas vägisi kedagi kinni hoida saa — tahad, mine kõigi nelja tuule poole; ainult et nii rikud ise ära oma karakteristikata. Ei tal olnud karakteristikast sooja ega külma, peaasi, et pääses. Sõitis Nõmmele, sai seal teise töö peale — kas majavalitsusse või kuhu. Ja esimene asi, mis ta ette võttis — raius maja ümbert kõik puud maha, et oleks näha... Hirm istus sees, paistis, et aluspõhjani välia.

Ma rääkisin seda, et mõistaksid, kuidas mõnikord juhtus. Aga oli ka hoopis teistmoodi, hoopis teistmoodi.

Ükspäev tuli minu juurde osakonda üks keskusest saadetud varumisvolinik. Ma olin just valves, alt kõlilitati, et keegi kodanik, see ja see, tahab rääkida. Hea küll, las tuleb üles. Tuli kabinetti, istus, vaatas näkku, ma näen: silmad peas punased, pole vist öö läbi maganud, samas sain aru, mees on kõvasti joonud, samaka lõhn, tead isegi, uhkab teravalt ninna. Jõid kuradid jälle öö läbi, mõtlesin. Küllap täitevkomitees või valdas. Seda juhtus nende kohapeale saadetud meestega... Küsin dokumente, vaatan — paberid on korras, mees täidab parteilist ülesannet, on komanderingus... «Kuule, mees,» ütlen, «te minge kõigepealt võõrastemajja ja magage ennast välja. Te olete viinastunud.» Näen, ta püüab naerda. Joobnul kukub see totralt välja. «Ma olen täis nagu tatikas,» ütleb. «Aga te ärge kartke, ega ma teie kaadrit ei rikkunud.» — «Kellega te siis jõite?» — «Kohalike bandiitidega,» vastas, ise kobab taskust sigaretti, vaatan, käed värisevad. «Nojah,» ütlen, või mis sa oskad selle peale kosta. Igaks juhuks kiikasin sahtlisse, kas revolver on käepärast. Ära nägi. «Minu jaoks pole tukki vaja,» ütles. «Ma räägin, mis mul rääkida on, ja lähen tuttu. Ei, enne vist viskan veel ühe asuniku hinge alla. Kurat, kes seda oleks uskunud, et hing sisse jäi.» ütles. Ja hakkas jutustama.

Ta oli päeval hulkunud niisama omapead külast külla, vaadanud viljakoristamist ja ajanud meestega juttu — teinud agitatsiooni nõukogude võimu poolt, nagu ta ise ütles. Öhtul tahtis täitevkomiteesse jõuda, aga eksis metsavahel ära. Sügisene öhtu, tead isegi, vara läheb pimedaks ja varsti on kott mis kott. Taskulampi tal polnud, sai ühe tee otsapidi pihku, komistas juurikalt juurikale, kuni jõudis metsatalu õue. Koer pistis larisema, aknapraost nagu paistis valgust, aga ust ei leia. Peni lõugab nagu ratta peal, õnneks ketis. Siis oli kusagilt nurga tagant peremees tulnud, hüüdnud: ae, on kedagist või! Tema: on, miks ei ole. Inimene ikka, kesse muu. Eksisin ära, otsin öömaja. Läänud peremehe järel esikusse, pannud kone varna, palitu peale, ja astunud tuppa. Peremees tulnud taga, lükanud vööruseukse riivi. Astunud tuppa, näinud, kolm meest istub laua taga, kõik vaadanud teda, tere vastu ei võtnud. Kõik habemes, koned rippunud kel tooli najal, kel voodi najal. Ühel sakslase mundergi seljas. Selge pilt, metsast tulnud. Sisse kukkusin, käinud mõte peast läbi. Kurat, sisse kukkusin! ja otse herilase pessa. Varjata pole mõtet, automaat räägib selget keelt, paberid ka taskus. Välja hüpata ei jõua — vanamees on ukse juures, eeskoda pime, välisuksel riiv ees. Tulin kapitulatsiooni vastu võtma, öelnud. Mehed vaikinud. Metsas metsikuks muutunud, ei need enam naljast aru saa, mõelnud samas. Näinud, laua peal viinapudel, klaasid, kauss hapukurkidega, sealiha. Hea küll, poisid, kukkusin sisse. Ma poleks teid tülitanud, aga ei teadnud, et peate peiesid. Kuna te mu nagunii mullatoidule saadate, ehk oleksite siis nii lahked, et pakute mulle ka peieviina. Mehed olid vaikinud, üks oli kallanud pudelist teeklaasi kulinal täis, lükanud ettepoole. Ta oli võtnud klaasi, tõstnud suu juurde, nuusutanud, kange puskari lõhn lõõnud ninna, ja kummutanud põhjani. Ise oli mõelnud: kas nüüd hakkavad peale? Mehed istunud endiselt, ainult vaadanud, kuidas ta joob. Ta pannud klaasi laua peale, pühkinud suud, samakas olnud kange, puhastamata. Noh, või sa lahket pererahvast laita võid: oma seitsekümmend kraadi on ära, kiitnud. Ise tundnud, kuidas kuum laine tõusnud alt üles. Tühi kõht ka, mis seal tahta. Vaadanud mehi, need silmitsenud teda. Märjaks läheb elu teil

kuusejuurikate all, öelnud nagu kahjatsemisi. Too, kes ennegi, kallanud klaasi uuesti täis. Ta tõstnud klaasi taas suu juurde, ise mõelnud: nüüd vist hakkavad tegutsema. Joob ja joob, kõrisõlm käib üles-alla, ise kiikab silmanurgast, mis mehed teevad. Ei midagi! Vaatavad teda. Märganud, et tuima põrnitsemise asemel olnud meestel silmades nagu terake uudishimu või üllatust. See on sellepärast, et ma joon puskarit nagu vett, mõelnud. Hea küll, andke õige veel üks topka, öelnud. Andke veel üks topka, ja kuulake targa mehe nõu. Ilmad lähivad kätte külmaks, ameerika-onu teile appi ei tule, see on kindel mis kindel, veresüüd teil tühjadel kaelas ka ei paista olevat — mis te siis kükitate siin. Tulge välja ja hakake inimese moodi elama. Mehed olid vaikinud ja vaadanud, kuidas ta kummutas kolmanda klaasitäie. Ta oli tahtnud veel rääkida nendega, aga suu olnud nagu vatti täis ja rohkem ta enam midagi ei mäletanud. Enne kui hommikul.

Hommikul ärkab, nagu tuhat vasarat taob peas. Esiti ei saa millestki aru, on justkui elus, aga kuskohal? mis taga juhtunud on? Saab suure vaevaga silmalaud lahti, näeb, — laud, laual valge lina ja lillevaas. Siis näeb kappi seina ääres, ahju, aknast paistab päike põrandalaudadele. Siis tuli läbi udu midagi meelde. Katsub, pea on alles. Ajas ennast läbi häda püsti, tuigub ukse juurde, lükkab selle lahti. Näeb esikus nagis tuttavat palitut, palitu all kone külm raud. Nägin ma und või mis? Läheb tagasi tuppa, istub laua taha, kobib taskud läbi. Dokumendid on alles, rahagi taskus. Kurat, oli see vast unenägu, paneb praegugi tagantjärele oigama. Kuuleb, kusagil justkui keegi kobistab, hõikab. On seal hingelist? Uks kääksatab, tuppa tuleb peremees. Halli peaga ja habemes talumees, silmad piidlemas usutlevalt kulmude alt. Vaatab küsivalt võõrast. See ei oska midagi muud kosta, kui ütleb: kurat, pea tahab otsast laiali laguneda. Aitäh öömaja eest, aga kui peaparandust leiduks, oleks veelgi parem. Peremees läheb vaikides välja, tuleb tagasi, poolik pudel ja klaas käes. Noh, lõhnast tunda, et sama lõga, mida õhtul jõi. Ju see siis unes polnud. Jõi ära, otsis sajarublase, pani lauale. Läks vaikides esikusse, ajas mantli selga, viskas kone üle õla ja astus välja. Peremees tatsas talle järele, saatis õue-

väravasse, siis alles kuulis ta häält, kui juhatas teele. Kumbki ei öelnud ainsatki sõna eelmisest õhtust.

Ma kuulasin võõra juttu ega teadnud: uskuda või mitte. Juba nii isevärki oli see kõik. Noh, kui ta selle välja mõtles, siis pidi tal olema alles fantaasia, ise küll ei oskaks nii mõelda.

Kui täpsustama hakkasin, kaldusin rohkem uskumise peale. Bandiitide näod, koht ja talumees — kõik see oli nii üksikasjaliselt meeles, et... Ja pärast kohapeal vastas ka kõik olukorrale. Poisid saime kätte.

Ma rääkisin seda sellepärast, et — see, kes mulle niisuguse loo jutustas, oli S. Nüüd saad aru, miks ta mulle tuttav ette tuli.

— — — — —

«Nii, ja mida sa mõtled teha?» küsis mult Sergejev.

«Sõidan U-sse, külla endisele vangile Rattusele. Mispärast ta õieti istus?»

«Noh, kaubandustegelane. Hindadega kombineeris. Tavaline lugu... Mismoodi sa mõtled esineda?»

«S-i sõber. Sa tead, ma ei saa ju ametlikult ajada asju.»

Sergejev vaatas mind hindavalt. «Hea küll, kui abi on vaja, pöördu minu poole. Õieti peaksin soovitama sul tulla minu juurest läbi ja natuke teistmoodi riietuda.»

Lõin käega... «Küllap ma saan hakkama.»

III

KÜLASKÄIK KAUBANDUSTEGELASE JUURDE

Enne ragises üks lukk, siis teine, kostis riivi tõmbamine, üks läks praokile, just parajasti nii palju, nagu kett lubas. «Keda te otsite?» päriti ukse vahelt. Küsija hääl sarnanes ukseluku raginale.

«Rattust,» vastasin. «Toon tervitusi S-ilt.»

«Missuguselt S-ilt?» kostis taas ragin.

«Näh, te olite koos sanatooriumis...»

Uks tõmmati koomale, kett langes alla ja ilmunud avausest paistis hallijuukselise mehe kammimata pea. Ilmselt oldi siin parajasti pärastlõunauinakut tegemas. Kell oli kuusteist kolmkümmend.

Mind tunnistavad uurivad silmad.

«Tulete ka sealt või? Nagu ei mäleta...»

«Ei tule... Ma pole seal olnud,» vastasin kahjatsevalt.

«S. on väljas...»

«Pidi nagu selle aja peale olema jah,» vastati.

«Neli päeva tagasi tuli...» täpsustasin.

«Õigus jah... Ta luges iga päeva. Mina ei luge-
nud omigi, ainult kvartali kaupa, ammuks veel teiste
omi.»

«Harjumuse asi,» vastasin ükskõikselt. «S. tahtis teile
külla tulla.»

«Nii see jutt meil jäi. Kus ta's ise on?»

«Heitis poolel teel hinge,» ütlesin.

Vanamees tunnistab mind veel kord ja kamandas:

«Astuge's edasi, peangel Miikael.»

Ta laskis mind ees tuppa. Kostis jälle lukkude ragin
ja siis tatsas ta mu järel.

Heitsin pilgu ringi. See oli poissmehetuba. Seinä ääres
kapp, akna all kušett ja selle kõrval toolil raadio, vane-
mat marki, «Rekord». Madal laud, seal sööginõud, poolik
õllekruus. Siit-sealt kokkukorjatud mööbliesemed.

«Ah siis heitis hinge issandasulane S.,» kordas vana-
mees, karvaseid sääri pükstesse toppides. «Ja teie and-
site talle viimast sakramenti ja lunastasite ta patud?»

Ta silmitses mind tusase rämeda pilguga, ma ei saa-
nud lahti tundest, et ta miskipärast naerab mu üle.

«Ta suri N-is, võõrastemajatoas, issanda ihuüksi,» vas-
tasin, püüdes tabada umbes samasugust tooni.

«Issanda ihuüksi lendas see vaene paljukannatanud
hing taevateele,» pomises ta endamisi. «Eks tal pudel
olnud ikka kaaslaseks?»

«Kust teie seda teate?» pärisin, vahest nõudlikuma
järskusega, kui oleksin ise tahtnudki.

«Või ma's teda ei tunnud,» kohmas vanamees. «Aga
kust kohalt teie nii ruttu jaole saite?» päris ta mult.

«Me pidime kokku saama,» vastasin.

«Olete viimaks ka üks neidsinatseid paberimääri-
jaid?»

«Seda küll.»

«Seitungi juurest koguni või.»

«Ei. Töötan oma käe peal.»

«Tea, kas see tasub ka ennast ära,» küsis ta.

«Nagu iga asja juures,» kehtisin õlgu. «Oleneb peast...»

Vanamees hakkas naerma, see oli nagu raspli tõmbamine üle hästi kuiva puu.

«Peast jah... Seda küll. Hea nodi.» Märkas, et ma vaatan teda imestunult, ja ütles: «Ärge pange tähele, ma naeran enda üle. Kord arvasin, et mul on kah nutti peas...»

Ta kadus kööki, kohmitses kapi kallal, tuli sealt tagasi pudeli ja kahe suhteliselt puhta klaasiga.

«Eks peame siis peiesid, kadunukese kaks sõpra,» ütles ta jälle oma kriuksuval häälel. «Te vist ütlesite, et olite ta sõbrameheks.»

«Olin. Vanasti, kui ta veel teistsugune oli,» ütlesin.

Vanamees küünistas korgi pudelilt, viin mulksus klaasidesse. Ta laskis end raskelt diivanile, mille vedrud kriuksusid haledalt nagu kodutul kassil.

«Vanasti võis ta teistsugune olla küll,» jäi ta nõusse. «Vanasti olime me kõik vähem või rohkem teistsugused.» Ta sahnas seepeale jälle paar lühikest rasplitõmmet ja võttis klaasi kätte.

«Olgu siis muld kadunukesele kerge,» ta jõi lonksamisi nagu hobune, võttis kruusist õlut peale ja hammustas leiba otsa.

Istus tera aega sõnatuna nagu kuulatades, kas rüüp sattus õigesse kohta, siis hakkas rääkima.

«Mina olin temaga seal, puhkekodus, sõbramees. Ta aitas mul paar kruvi peas kinni keerata ja mina omakorda tegin talle samasuguse operatsiooni.» Ta krimpsutas nägu. «Sellest polnud küll suurt kasu. Tal polnud asi kruvides. Tal oli mootoris mingisugune rike, selge see. Mõned plokid läbi põlenud. Inimesega pole nii nagu mootoriga, et hangid tagavaraosa ja pistad asemele. Inimesel kõrbevad nad sisse, väljastpoolt ei saa justkui arugi, kõnnib ringi, on nii-öelda vajalik liige veel ühiskonna masinavärgis... Aga ükskord lööb ikka välja.»

Vanamees kallaskas veel klaasi, kallaskas ka mulle, vaadates uitamisi otsa: «Sul pole kaasas?» Raputasin pead. «Ei tulnud nagu ette...» — «Pole ka vaja — selle jumala teender ma põle...» Kummutas klaasi suu juurde, jõi tilgatumaks, hammustas kurki peale, pühkis suu puhaks. «Tahad kuulda, kuidas me sõbrameesteks saime?

Noh, kadunukese mälestuseks võin ka rääkida. Esimesed kaks nädalat, kui ta sisse tuli, vaatasin teda kõrvalt. Jutt jutuks, teada saime ta enda suust, mis asjaga ta hakkama oli saanud ja kuidas sisse lendas. Lõpuks varusin paraja momendi, hakkasin rääkima. «Kuule S., sa oled lollide loll . . . See sinu temp oli lolli temp juba iseendast. Tegid kioski lagedaks, trimpasid kolm päeva sitta likööri, millest süda läikima lööb, ja istud nüüd kaks aastat puhkusel. See on loll mis loll, juba sellepärast tasuks sind kividega surnuks pilduda. Iga lapski saab aru, et see töö ei tasu lihtsalt vaeva. Iseasi, kui sa oleksid käpa sihukesele noosile peale pannud, et pärast aja ärateenimist võid muretult vanaduspäevi veeta, siis ma saan asjast aru. Aga kõige lollim oli veel see, et sa keksid nagu lollide loll oma tembuga ja mängid siin suurt geroid. Noh, südamerahustuseks võib paljugi rääkida, seda ka, et tulid siia materjali koguma ja tüüpe vahtima. Aga sinu viga, mees, on see, et sa ise usud ka oma võltsi juttu. See on juba kurjast, ütlen ma sulle.» Noh, esiti punnis vastu, et mis mina, vana retsidivist ja kroonuvaras sellest tean . . . «Tean küll,» ütlesin. «Ma lugesin vabal ajal ka raamatuid. Retsidivist pole ma hoopiski mitte. Mina läksin täie teadmisega oma palganormide suurendamise peale välja ja arvestasin ka sedasinast võimalust, et tulen siia aega teenima. Mina tean ja arvestasin seda, ja kaalusin, kas ettevõtmine tasub ennast ära või mitte. Ja tegin nii, et tasus.» — «Sul pole nõukogude inimese mentaliteeti,» karjus ta mulle näkku. — «Ole õige kuss oma mentaliteediga. Me oleme siin mõlemad just nimelt nõukogude vangid, pea seda meeles ja ära solva inimest. Mina ainult arvestasin ja kalkuleerisin, aga sina nässpakk olid juua täis ega teadnud isegi, mis teed!» Nii vot, ja siis jäi ta õige tükiks ajaks vait ja kui suu lahti tegi, ütles: «Nässpakk olen jah, sul on õigus.» — «No vaat, see on tore, et sul enesekriitilist meelt ja mõtlemist on. Sinust võib nii veel asja saada.» Sellest ajast saime päris hästi teineteisega läbi.»

Vanamees vaatas üles.

«Aga mis asja pärast sa õieti mu üles otsisid. Ega ometi, et mu juttu kuulata?»

«Ei päriselt,» vastasin tõsiselt. «Mulle meeldis ta küll

rohkem niisugusena, nagu ma teda varasemast ajast tundsin.»

«Ma ütlesin, et tal olid mõned kaitsmed läbi põlenud. Mille pärast siis?»

«Ma arvasin, et ehk andis ta mõned paberid siia hoiule?»

Vanamehe nagu selgines ja ma taipasin, ta oli kogu aja, mil rääkisime, mõelnud aina sellele: mispärast ma tulin? mida ma tahan? mida nuhin?

«Sa mõtled seda, mis ta seal omaette kirja panna nohistas. Kas neil on miskit väärtust ka?»

«Mulle on...»

«Nojah, minu kätte ta neid ei andnud.»

«Seal võõrastemajas neid ka polnud.»

«Meil pidi hoopis teine jutt olema,» ei teinud vanamees mind kuulmagi. «Kui vabaks saad, tule minu juurde, siis vaatame, kust otsast koos peale hakata. Nagunii su vanad sõbrad ja sõjakaaslased peeretavad su peale pärast sihukest tempu... Egas inimesed lollile kaasa tunne...»

«Kuhu ta võis need küll panna,» ütlesin arupidavalt. Nüüd ma siis teadsin vähemalt, et S. tõepoolest töötas koloonias. Seda olin aimanud.

«Nojah,» mõistatas vanamees. «Küllap sul neid vaja on, kui ajad jahti.»

«Kas või mälestuseks, kui mitte muud,» ütlesin.

«Mälestuseks... Noh, kui oled selle töö mees, saad sealt rohkematki. Ise sa juba sihukesse kohta oma nina ei pista, ei tasu ära, plekk jääb külge. Aga kirja ta pani seal kõike, mis silme ette jäi ja kõrv kinni püüdis. Ülemustel oli lõhn ninas, tegid mitu arappi. Küllap arvasid, et neist on ka ühte-teist paberil. Kasvatajad!» vanamees raspeldas jälle puud. «Ise pattude pärast sihukesse kohta määratud. Mis meil — me istume oma aastad ära ja saame vabadusse, nemad oodaku pension välja. Kõige kõrgem karistusmäär, mahalaskmise järel...»

«Nojah,» kinnitasin.

«No vaat, minul sealt midagi lõigata ei ole, nende paberite pealt. Kui oleks, siis ei annaks, hoiaksin endale. Aga ei ole. Ja pabereid ka pole. Ma juba ütlesin, et talle tehti arappi. Jäid tühjade kätega. S. oli kavalam,

trumpas nad üle. Niimoodi. Sokutas tasapisi väravate taha.»

«Kuidasmoodi ta seda teha sai?» pärisin. «Ega teda välja lastud.»

«Teda ei lastud, mind ei lastud, aga mõnda lasti. Vaata, meil oli seal ka vabapalgalisi, kes käisid sisse ja välja. Ega neil tohtinud suurt semmimist meiesugustega olla, aga ma justkui mäletan, et ühe niisugusega, Katiks hüüti...»

«On ta praegu seal,» küsisin.

«Ära läks. Ja ega ma tea, kas see oligi ta õige nimi... võib-olla kutsuti sedasi, sest töötas köögis...»

Ütlesin aitäh aitamast, vanamees saatis mind ukseni, ise pomises midagi ebaselget. Läksin treppidest alla, mu kõrvu kostis suletava ukse, lukkude ja riivide rugin.

Midagi ma siiski olin saanud.

IV

Ma polnud paljutki rääkinud Sergejevile. Polnud öelnud ega näidanud, et tundsin S-i hoopis lähemalt, kui ta aimata võis. Kolm on meid nüüd, tookord oli üheksa. Nendest üheksast said neli sõjas surma — teel Velikije Lukist Kuramaale. Marjapuuga juhtus neljakümne üheksandal too õnnetu autoga sillast allasõit. Ja nüüd oli jällegi üks mees läinud. Vassar, Sernask ja mina olemegi jäänud.

S-i surm tõi teravalt teadvusse valusa mõtte oma põlvkonnast ja tema saatuses pärast sõda. Põlvkonnast niivõrd, kuivõrd teda saab tervikuna võtta: olime sõjaski iga mees ise näoga, ja nii kujunesid saatusedki isenäolisteks. Vassar on teadlane, võitleb ihust ja hingest oma instituudi eest, organiseerib, uurib, juhendab, on üks neid, kel aeg on alati limiteeritud ja isegi endiste sõjakaaslaste jaoks pole seda alati. Sernask on töömees, istub «Tallinggaasis», ei võta eriti tõsiselt oma igapäevast leivateenimist, ja on ilmselt märksa südamega poolelioleva maja ja kasvavate laste juures. Mina, oh, mis minustki pikalt: kogun materjali minevikust, kirjutan ajalehele ja -lehtedele ning olen seotud miilitsatööga

kartoteekide, arhiivi jne. vahendusel. Aga S. — jah, temaga — kui ma nüüd tagasi mõtlen — olid kogu aeg isevärki lood. Ühelt poolt... ja teiselt poolt...

Trehvasin temaga nendel aastatel kokku korda kümme, kui nüüd meelde tuletan, siis jah, rohkem neid kohtumisi polnud. Aga just tema oli mees, kes kohtumistel, olgu mistahes mured, leidis ikka aega tunnikese või paar juttu ajada. Ja igav temaga ei hakanud. Tundsin, et meil oli mingi otsekui teritatud teineteisemõistmine. Olime mõlemad vabad sellest raudsärgist, millesse inimese surub töö, perekond, kogu see paratamatult kitsas keskkonna osake, milles ta ringleb. Tundsin, ta püüdleb kuhugi, millegi poole ja otsib seda, võib-olla ise täpselt kindlaks määramata, mis see niisugune peaks olema. Neljakümne seitsmendal saime juhuslikult pealinnas kokku — ta oli parajasti mingitel ajakirjanike kursustel, või olid need propagandistide omad. Veetsime öhtu koos «Nordis», ta rääkis, et tahab vahetada elukutset. Ta oli rõõmsalt üllatunud, et avastas endas ajakirjanikuande. See tähendas talle nähtavasti palju. Kui ta rääkis oma kodust ja lapsepõlvest — vihjamisi, olin ju üht-teist varemgi kuulnud — muutus mõistetavaks, miks. Aguli pärapõrgust, supilinnast, kõrtsi ja tänavakakluste, lõbutüdrukute, vaesuse, varaste hulgast oli ta välja tulnud. Igatsus teistsuguse elu järele tõi teda neljakümne esimesel komsomolitööl, sealt sõtta. Ja pärast sõda, jah, nüüd on võim meie käes ja me võime mõndagi oma näo järgi teha, kinnitas ta. Kirjasõna on jõud, ta surus käe rusikasse — ja seda jõudu hoian ma pihus! Minu vanamees oli müüritöö mees ja nüüd olen ka mina müüritöö mees! Aga missugust müüri ma laon, see on hoopis iseasi.

Viiekümnenda kevadel oli ta just suunatud uuele kohale. Tookord organiseeriti traktorijaamade juurde poliitosakonnad, ta läks ülema asetäitjaks. Veel tuleb võidelda, ümberringi on küllalt vaenlasi, ütles ta. Aga kõige halvem, oma kaader vajab rookimist, karjerism on nagu kopitus, nagu seen, mis sööb puu elavat kude. Hiljem jäi ta purju ja hakkas ropendama. Ma ei pööranud sellele erilist tähelepanu, see oli sade, mis oli meisse jäänud sõjaaegadest. Toimetasin ta rongile, vagunis suudles ta mind: kõigi kiuste, elame veel... See oli tol-

lal, kui tal olid ilmunud juba mõned jutud. Ta hakkas enesele nime tegema. Jutud olid natuke vanamoelised, see romantiline laad, kus uut ehitav inimene võidab tingimata ja vana surmale määratu sureb tingimata. Ometi oli neis midagi enamat kui paljas skeem, tõsieluline detail, karakterikild andis midagi omanäolist juurde. Hiljem rääkis ta korduvalt mingist suurest tööst. See pidi võtma kokku tema kaasaegsete elud, ta nimetas isegi pealkirja: 22. aastal sündinud. Ta tuletas meelde sõjakaaslast, meie polgu poisse — neid, kes elavad, ja neid, kes surnud. Samal ajal mingi kibestumine, rahulolematumus — ma kandsin selle aga võib-olla ületöötamise arvele, samuti nagu selle, et ta näis tarvitavat ülemäära alkoholi. Ja kui ta rääkis intriigidest ja konfliktidest — taevas hoia, kus seda poleks! Vähemalt on ta mees, kes võib marmorisse jäädvustada meie põlvkonna palgejooned. Kurat võtku, sa pead seda tegema! Sulle on ju issand jumal andnud selle võimaluse, kasuta siis seda. Tööta nagu härg, nagu muul, nagu pühvel, ära tee välja sellest, mis teised räägivad. Nad ei tea ju, et meie oleme olemas — üheksa meest, kellest nüüd on juba viis surnud. Nii või umbes nii agiteerisin teda.

Siis sain kaudselt kuulda — see käis meie majast läbi —, et S. on sattunud supi sisse, ikkagi kriminaalkuritegu, et asi läheb kohtusse. Kõlistasin T-sse, mul oli jälitusosakonna ülem tuttav, pärisin, mis õigupoolest lahti on. Nojah, oli küll nii, nagu räägiti. Ta oli ekstsentriline omamoodi, võib-olla ta tõepoolest arvas, et see on talle millekski vajalik. Nii vähemalt mõtlesin. Aga võis ka lihtsalt juhus olla, mida kõike maailmas ei juhtu. Ja ta saab ka seal oma tööd edasi teha. (Näed, ta jätkaski — mul oli õigus!)

Pagana pihta, tahtsin ikka temasse uskuda.

V

PEIED

Matused olid tagasihoidlikud. Oli vend, kes kõike korraldas ja paistis juhtunust löödud. Vana puutöömees ise oli teinud kirstu, viimase korteri ning ühtlasi esi-

mese ja viimase individuaalelamu. See oli tammine, tugev ja raske. S. oli kõhetu, sisselangenud palgedega ja vahakahvatu nagu kõik koolnud. Ta pöetud pea oli alles hakanud juukseid kasvatama, need olid turris, padjalt paistis ebaloomulikult peenike ja terav nina-selg.

Surnuaeda kogunes kümme-kond inimest: vend, vennanaine, lapsed; kooli oli saadetud sõna ja sealt oli toodud matustele ka ta poeg — kõhn, just alles pikkus-esse visanud neljateistaastane poiss, kes suhtus kõi-geesse uudistava tõsidusega. Oli paar endist töökaaslast, üks neist ütles lühikese jumalagajätku, mõõdukalt ta-gasihoidliku; selles kordus jonnakalt lause: sa olid töö-mees. Kõigest eraldi seisis mustas pearätis aasta viie-kümnene naine, kelle näol olid endise ilu jäljed. Ta hoi-dis ennast teistest eemale, ma arvasin, et see on ta naine, ja imestasin, miks poeg pole temaga. Hiljem selgus, keegi ei teadnud, kes ta on. Kui kõik oli lõp-penud, astus ta eraldi ja omaette kalmu juurde ja pani paar sügisest nelgiõit jalutsisse. Meie lahkusime, tema jäigi sinna seisma.

Olin öelnud vennale, et me olime S-iga polgukaasla-sed, juba tööpatist koos. Nii oli loomulik, et mindki paluti peiedele. Vend elas linna ääres väikeses majas, mille nähtavasti oli ise oma säästetud veeringutega üles upitanud. Siin oli kaetud laud. Meid polnud palju, aga tuba kippus sellegipoolest väikeseks jääma; istusime tihedalt üksteise kõrval, oli umbne ja kurb. Ma ei taht-nud venda solvata, muidu oleksin kõlistanud Vassarile ning Sernaskile, oleksime pidanud kolmekesi peiesid mõne restorani vaiksuses nurgakeses.

Istusin venna kõrval, ja siis, kui igaüks rääkis juba oma naabriga, puistas ta mulle oma südant. Ta oli kasina sõnaga, aga juhtunu ja viin päästsid ta keelepaelad lah-timale.

«Ega me hästi läbi saanud,» ütles vana mees. «Ma olin temast kakskümmend aastat vanem. Kui meie vana-mees ära suri, olin isa ette. Aga paljukese me koos saime olla, käisin mina võõraste juures tööl, oli tema su-viti karjas, teenis talveleiba... Kui väike oli, kuulas veel õpetussõnu, sai vanemaks, talitas omatahtmist. Tuli sõda, läks sinna, tuli tagasi, oli täismees, ei kuulunud

enam venda. Päitseid ei hoidnud ta ennegi peas, pärast seda veelgi vähem. Mina püüdsin esiti teda taltsutada. «Mis sa tormad ja märuldad,» ütlesin. «Või mis õnne sulle see kirjatöö pakub, näostki näha, et teed seda rohkem jonni kui muu pärast. Töö peab inimesele andma ikka natuke enesega rahulolemist. Aga mis rahul sa oled, kui aina märuldad.» — «Pea sina selle koha peal moka maas,» ütles ta mulle. «Nüüd on teised ajad ja elatakse teistmoodi!» Kui purjus oli, kukkus ennast kiitma: «Ma veel näitan neile, mis Kassiküla poiss teha oskab!» Siis oli meri põlvini, kääri aga püksisääred üles ja astu. Nägin ära, et täismehe õpetamisest pole kasu, jätsin järele. Siis hakkasime paremini läbi saama...

Vahepeal rääkis ta pahemat kätt lauanaabriga, hoopis asjalikku juttu laudadest ja remondist; sain aru, et ta peab plaani, kuidas majale uut voodrit peale lüüa. Töösaju aetakse suurematel ja tähtsamatelgi peiedel, mölgutasin mõtteid, ja võib-olla peabki see nii olema, et elavad räägivad oma asjadest. Silmasin kõhnukest poissi, kes istus peremehe naise tiiva all, ta ei paistnud eriti kurvastavat, küllap oli ajapikku internaatkoolis isast võõrdunud. Tal oli tähelepanelik pilk ja see näis huviga jälgivat kõike, mis peielauas toimus. Võib-olla, — käis mõttevälgatus peast läbi — võib-olla oled sina see, kes ükskord on võimeline tegema, mis isast jäi tegemata...

«Meie vanamees oli lamavoi-voorimees,» jätkas halli peaga mees mu kõrval. «Kui ma väike olin, siis imestas, mis pärast meie võigul on niisugune komme — jääb seisma, koogutab tundide viisi peaga üles-alla, aina üles ja alla. Seisab ja noogutab... Hiljem sain teada, et hobustel on niisugune tõbi... Mu nooremal vennal oli kah niisugune tõbi. Ainult et tema noogutas aastate kaupa... Kui ta noogutanud ei oleks, oleks ta minu nõuannet kuulda võtnud ja Mildast aegsasti lahku löönud...»

Ta peatas, tõmbus nagu endasse, ma mõistsin, et võib-olla pidas mind liiga võõraks, et neist asjadest rääkida. Aga ei, mõtete kogumine see ainult oli.

«Kui mees ei hoia päitseid peas, siis peab naine seda tegema.» Ta muigas mornilt. «Milda hoidis ohje peos ja laksas aga vastu külgi, et lõhkuma hakkaks. Talle meel-

dis, kui mees perutas, oi kuidas meeldis! Siis ta sai ise kah ennast hinge poolest ihualasti tunda.» Ta vaatas mind küsivalt. «Te ei saa sellest jutust sotti? . . . Ükskord läksin venna juurde, astusin ilma koputamata sisse, enne kui arugi sain, olin prantsti põrandal pikali, meelemõistus läinud. Pidas mind vennaks, viskas pudeliga, arm praegu oimukohal alles . . .»

Ta kuulatas nagu midagi või kedagi, pööras näo otse enda ette. Võtsin taldrikule omatehtud sprotte.

«Naine peab olema maja lukk. Milda oli muukraud, millega ust lahti saab, kui see kinni on keeratud. Eks siis, kui vennal kusagilt raha oli saada, kõndis ta temaga kassaluugini kaasa nagu valvur. Ei ometi mitte selleks, et hoida ja kaitsta raske tööga ja närvikuluga saadud rublasid. Tema mõte ja meel käis juba esimese kõrtsi poole ja sinna need rublad kõik läksid . . .»

Ta viskas vihase käeliigutusega pitsi tühjaks. «Ja siis, kui teda tõepoolest vaja oli, kui mu vennas juba ihu ja hinge poolest hädiseks sai, võttis ta kolid-kompsud kokku, läks hoopis ära. «Täna õnne, et lahti said,» ütlesin mina. Vennas aga noogutas ja noogutas justkui meie vanamehe vana võik — päevade ja kuude kaupa . . .»

Hiljem, kui jätsin jumalaga, ütles ta: «Ja ei tulnud venna juurde. Sai lahti ja sõitis võõraste kohta tea mida otsima. Aga venna juurde ei tulnud . . .»

Vana mees oli solvunud.

Toas hakkas palav, vahepeal käisime väljas — tuulutamata ja suitsu tegemas. Aed lõhnas mulla ja kõdu järele, loojuv sügisene päike pani tulekahjana leegitsema majade aknad, alt luhalt tõusis hall röske udu. Läbi lahtise akna kostis peieliste jutusumin, tuli kardinade tagant sumbunult, lämmatatult. Nii ta siis ei käinudki kodus, ei tulnudki sugulaste juurde, mõtlesin. Häbenes võib-olla, aga võib ka olla, et oli ees tähtsam käik: koguda kokku varandus, mida hindas kõige rohkemaks ja tähtsamaks — käsikirjad, päevikumärkmed . . .

Hõõrusin sõrmede vahel elupuuoksa, peremees oli püगतud elupuudega piiranud toa poolt aia. Elupuud lõhnasid kalmistu järele. Teispool kuuri kõndisid kadunu endised kolleegid. « . . . tegi kahe jooma vahel tööd nagu hobune . . . Mis sellest kõigest kasu oli . . .» kuulsin kat-

kendit. «Töötas arutult...» vastas teine. «Grafomaan teeb ka tööd nagu härg. Mis sellest kõigest kasu on...» Nad kadusid aia sügavusse.

Kas ikka töötas nii arutult? küsisin endalt. Me ju ei tea veel kõike...

Kadus tahtmine minna tagasi tuppa. Jätsin vaikselt jumalaga S-i vennaga, kes oli samuti õuele tulnud.

«Te olite siis juba tööpatis temaga koos?» ütles-küsis vend.

«Olime. Ühes barakis,» vastasin.

VI

ÜKSIK NAIN E KATI-ENDLA LING

N. töö- ja kasvatuskolooonias polnud tõepoolest kedagi vabapalgalistest nimega Kati. Kuid õnneks polnud seal üldse palju naisi, ja veel vähem neid, kes olid viimase kuue kuu jooksul lahkunud. Neid oli ainult kolm. Lõpuks polnud ka kuigi raske Vabariiklikust Aadressbüroost teada saada, kuskohal need kolm naist elavad praegu. Siin polnud ju tegu mingi kriminaalasjaga, kus on vaja rakendada kriminalistika uusimaid saavutusi, et lõpuks jõuda kurjategija jälile.

Ainus raskus oli vahest sellest, et ma hakkasin ise vahepeal väsima. Milleks pagan on mul vaja seda uurida, mõtlesin. Nüüd on nad ju kõik surnud, need peategelased. Ja lõppude lõpuks on kõige vähem usutav näiteks too variant, et mõni noist poistest, kes tookord olid metsas ja kes S-i jutustuse põhjal kinni võeti, oleks teda kohanud taas N-is ja mingil moel talle kätte maksnud. See oleks pigem Dumas'-isa romaanidest pärit motiiv, aga mitte elust.

Alles siis, kui ma sain andmed aadressbüroost ja selgus, et üks naistest elab N-is — sellessamas N-is, kuhu sõitis kolmandal päeval pärast vabanemist S., taipasin ma, et olen lähedal lahendusele. Mäletan, administraator olevat öelnud, et S. käis õhtul väljas, viibis ära umbes tund aega ja tuli üksi tagasi. Ja seal oli too naine, — Vaarika tänav seitseteist, nähtavasti eramaja, sest korterit polnud märgitud — naine, keda hüüti Katiks nagu

ikka köögitöölisi, ja kes kandis nime Endla Ling. Mis seal toimus?

Järgmise päeva pärastlõunal olin uuesti N-is. Ma ei läinud miilitsaosakonnast läbi, jätsin selle pärastiseks. Küsisin südalinnas ühelt tänavapühkijalt, kus võiks olla Vaarika tänav. Ta teadis juhatada mind äärelinna, üsna bussijaama külje alla.

See oli väike maja, ehteks luitunud lippaed, värava kõrval raagus kask, maja akende all paar õunapuud ja sõstrapõõsast, vahepeal kartulivaod. Ka maja oli luitunud, kunagi värvitud, värv maha tulnud, pikemat aega tõrvamata pappkatus läike kaotanud, korstnast tõusmas suitsulehv.

Sisse sai õue poolt, tuli minna ümber maja nurga, tulla pisukesse vöörusesse, parajasti sellisesse, nagu vanasti asunikumajadel külas... Uksele koputada mul ei olnud vaja, see läks lahti ja seal seisis naine, kes, hoolimata hämarast, tundus mulle tuttav. Arvasin, et ta tahab minna välja, ja alles hiljem sain aru, et ta oli näinud mind aknast, oli tundnud mu ära ja avanud mulle ukse. Veel hiljem mõistsin, et ta oli mind oodanud.

Astusin kööki, läbi kardinata akna jätkus valgust piisavalt, et silmitseda lähemalt naist ja tunda ta ära. Temap see oligi, kes seisis surnuaial teistest eemal ja pärast astus üksinda oma kahe nelgiõiega S-i kalmule. Temap see oli, kelle kohta keegi ei osanud öelda — kust või kes...

Seal oli ta mantlis ja pearätis, nüüd paljapäi ja kleidiväel, kodukootud väljaveninud servadega kampsun — üks neid odavamate sorti, masinal kootud — üle tõmmatud. Nüüd võisin vaadata ta nägugi, nägin selles kunagise ilu jälgi, mida katsid enneaegse vananemise kortsud. Ta ei tarvitsenud olla üle neljakümne, aga näis palju vanem. Silmade all olid sinised unetuse-sõõrid, aga midagi oli temas samal ajal ka lapsest.

«Teie siis oletegi Endla Ling...» ütlesin ja lisasin selgituseks «Köögi-Kati...»

Naine kõõritas mind kummalise pinevusega ilmes, hiljem mõistsin, et ta vaatab üldse veidi kõõrdi.

See ka veel, mõtlesin ja aimasin ilmeksimatult, et mu ees seisab üksik naine.

«Katiks kutsus ainult tema mind,» vastas ta tõsiselt, mingi seletamatu endastmõistetavusega kindel olles, et tean, keda ta mõtleb.

«Teie juurde ta tuligi, eks ole,» ütlesin ma oma esimese mõtte kohe välja. «Vend oli solvunud, et ta sinna ei läinud.» Ma tundsin, et ei saa siin olla ülekuulaja ega süüdistaja ega miilitsaorganite esindaja, see ei oleks kuhugi kõlvanud; pidin rääkima lihtsalt ja nii, nagu mõistaksin ja teaksin veel palju muud, mida ma tegelikult ei mõistnud ega teadnud. Võib-olla oli see intuitsioon, mis ütles, et ainult nii on võimalik rääkida selle naisega.

«Me leppisime nii kokku...» vastas ta. «Ta pidi aitama mul katust tõrvata ja maja kohendada.»

«Kas tast oleks abi olnud!» küsisin kahtlevalt.

«Oleks küll,» ütles naine kindlalt. «Oleks ikka, kui teda hoida ikka sellest pudelist ka eemal, see tema hukka viiski...»

See vastus ärritas mind oma kindlusega. Miks küll enamjagu naisi arvab, et nemad on tugevamad kui mehed. Mingi lausa usulise fanaatilise kindlusega arvavad nad, et nemad suudavad teha kõige allakäinumastki püksikandjast inimese, ja teevad ometigi rohkem vastupidist.

«Te siis teate, et tal oli seal võõrastemajas ka pudel laua peal... Pudel tehnilist piiritust... See ta ära tapiski...»

Olime rääkinud seistes, nüüd pöördus ta minekule, läks ukse juurde, mis viis tuppa. See avanes kääksatades, ta andis mulle silmadega märku, et järgneksin talle.

See oli väike, puhas tuba, nurgas kummipuu, valge narmastega linaga laud, akende ees kardinad. Nurgaseinas, kahe akna vahel puutstega treitud nuppudega voodi. Seal magas keegi. Astusin lähemale, kuni seisime kõrvuti magaja juures. See oli mees, ta lamas ristseliti voodis, parem jalg rippumas üle voodiääre, püksid jalas, särk seljas, nõõbid rinnal lahti. Ta nägu oli habemes, ta magas ränka joobnud inimese und.

«Vennas ei sallinud teda juba seal,» ütles naine, hääles mingi seletamatu intonatsioon, segu haletsusest ja vihkamisest. Ja nuuksatas korraga — iseendasse, piinatud loomana.

Läksime tagasi kööki.

«Et ma just tol õhtul pidin välja minema,» ütles naine, hääles enesesüüdistus.

«Kas ta andis talle nimelt piiritust?» küsisin.

«Vend tahtis, et S. läheks ära, enne kui mina tulen.»

Noogutasin. Nüüd oli mulle kõik selge. Ma ei tundnud sellest selgusest rahulolu, tahtsin ainult rutem siit ära. Õieti oleksin andnud palju, kui oleksin suutnud kõige selle mälust minema pühkida.

Pöördusin sõnatuna minema.

«Oodake.» Naine läks tagasi tuppa ja tuli mõne minuti pärast kööki, kaenlas pakk.

«Siin on ta paberid . . . Mulle pole neid vaja,» ütles ta.

Hoidsin käes õhukesest paberist pakkimisnööriga köidetud ja pruunis jõupaberis pakki. Tundsin sõrmede vahel, et sees on paberid. See oligi, mida olin otsinud.

«Miks arvate, et otsisin neid käsikirju?» küsisin.

Ta vaatas mind vaikides ja ma sain aru.

Enne äratulekut pärisin:

«Ütelge, kui vana oli teie esimene mees?»

«Minust kolmkümmend aastat vanem . . . »

See oli minu viimane küsimus naisele, keda ainult üks mees oli kutsunud Katiks ja kellele nüüd oli jäänud ainult joomarist vend, keda ta ühtaegu haletses ja vihkas.

VII

LEGENDI LÕPP

Nüüd olen enam-vähem võimeline taastama pilti juhtunust. S. sattus kolooniasse parajasti sellal, kui seal olid Endla ja ta vend, üks vabapalgaline, teine kinnipeetu. Väga võimalik, et S. sai õega tuttavaks venna vahendusel. Üsna peatselt aga hakkas vend seda tutvust kahetsema. Miks? Nähtavasti sellepärast, et nood kaks hakkasid omavahel semmima. Selles pole midagi imelikku: mõlemad olid lõppude lõpuks murtud tiibadega linnud, mõlemal oli elulaev jooksnud madalikule kinni. Üks mattis oma nooruse kohusetundlikku meheümmardamisse, teine vastutustundetusse priiskamisse, õnnelikud

polnud nad kumbki. Ime siis, et üks tahtis veel elu loojangul maitseda terakest õnne, teine aga leida vaikse sadama, kus võib-olla veel viimaseks lennuks sirutada tiibu. Kolmandale see meeldida ei saanud: oli ju tema siiani elanud õe hoolitseva käe all, — nii nõrgaloomuline, nagu ta paistis olevat. Ja siis tuli S., aga õnnetuseks momendil, mil õde kodus polnud. Mida teeb sel juhul inimene, kel pole iseloomukindlust, kes on oma loomult egoist nagu kõik nõrgaloomulised inimesed (või kas pole võrratult raskem elada maailmas omakasupüüdmatuna, altruistina ja ennastohverdavana?!) ja kes iga hinna eest püüab hoida oma positsiooni. Mis tal ikka muud teha jääb, kui valetada. Õelda näiteks, et õde sõitis ära, või läks mehele või midagi selles vaimus — kord petetud inimene on kergesti valmis uskuma, et teda on jälle petetud. Ja sealjuures võis veel kaasagi tunda, võis isegi haletseda ja pakkuda meelelahutuseks kärakat. Jääb muidugi lahtiseks, kas ta pakkus piiritust lootuses, et teine joob ennast surnuks, või lihtsalt selleks, et viia võistleja ajutiselt rivist välja. Igatahes ei saa siin kindlaks teha kuriteo koosseisu, pole fakte, mis kinnitaksid, et tegemist on roimaga . . .

Polnud mul enam N-is midagi teha, oleksin võinud kõlistada Sergejevile miilitsaosakonda, oleksime võinud saada kokku ja ma oleksin võinud keevitada talle mõned lülid ahelasse, mille otsa ta hoidis pihus. Ma ei usu, et ta oleks leidnud viimast ahelalüli, tõenäoliselt seda polnudki. Oleksin võinud talle tõestada ainult seda, et ka selles väikelinnas, kus kunagi midagi erilist ei juhtu, võivad inimesed saada kirgede mängukanniks, ka siin võivad toimuda — kui mitte õiguse ja kohtu, siis igatahes moraali silmis koletud kuriteod ja ka siin leidub Dumas'-isa kangelasid.

Kuid on see kõik millekski vajalik, küsisin endalt. Milleks tülitada korralikku perekonnaisa ta seitsmевenna-probleemi juures. Pealegi olen hakanud uskuma, et inimsaatustes nagu ühiskonna enesegi elus on rohkem fataalset, kui inimene tahab enesele tunnistada. Kas väline vahelesegamine teeb alati head, seda veel ei tea. Las siis elab üks nõrgaloomuline vend hirmu ja lootuse vahel, ning üks õde armastuse ja vihkamise vahel — see on neile nii tasuks kui karistuseks.

Ma ei sõitnud veel koju — bussi väljumiseni oli paar tundi aega. Läksin võõrastemajja ja palusin anda enesele õhtuks tuba, et töötada. Administraator viis mind teisele korrusele ja avas kolmeteistkümnenda ukse.

«Siin toas siis leitigi surnu,» ütlesin.

Administraator jäi mind silmitsema, nagu oleksin selgeltnägi. Ta silmis väljendus ebausklikku hirmu ja ta vaikis.

«Hea küll, mind see ei sega, võib-olla nii ongi parem,» ütlesin.

Ta viivitas väljumisega. Muidugi tahtis ta teada, kust mina seda tean, ja miks ma ütlesin, et nii ongi parem.

Andsin talle passi — mingi dokument peab olema inimesel ka siis, kui ta tahab ainult kolmeks tunniks kasutada võõrastetuba. Leidku oma uudishimule vastus sealt ja ärgu käigu ukse taga kuulatamas, kas olen ikka elus veel.

Istusin laua taha ja hakkasin lugema S-i päevikut. Need olid lahtised lehed, lõigatud pooleks ja õmmeldud piklikeks õhukesteks kaustadeks. Peaaegu iga päev oli ta teinud sissekirjutusi, märkides vasakusse serva kuu-päeva ja paremasse, mitu päeva veel jäänud on. Siin olid suuremalt jaolt tähelepanekud koloonia elust, kaasvangidest, läbiseigi eneseanalüüsiga. Ta ei idealiseerinud ennast ega teisi, küll aga tõmbas järsu joone enese ja teiste vahele. Teised on niisugused, nagu nad on, ja jäävadki sellisteks. Tema tuleb välja ja hakkab elama hoopis teistmoodi. Ta tuletas korduvalt meelde oma suurt missiooni — nii ta seda nimetaski: luua epopöa oma kaasaegsetest. Ei mingit joomist, ei mingit ajaviitmist! Töö ja ainult töö!

Ta näis tõesti olevat klammerdunud Kati-Endla külge (kummaliselt suur sarnasus tolle vennaga — nad mõlemad hoidsid kinni ühest naisest nagu ainsast päästerõngast!), ta lootis, et saab seal asuda tööle.

Selles kõiges oli midagi lapsemeelselt naiivset ja samal ajal eemaletõukavat — kõigis nendes töötustes alustada uut elu, kogu selles kibestunud hinge vaenutsemises; ta nägi süüdlasi aina teistes, mitte eneses, ja see oli kurb tundemärk; tal puudus kriitiline eneseanalüüsi võime, kõik nood töötusedki on ainult liivale astunud jalajäljed, mida esimene tuulepuhang kinni lükkab.

Nii see ju lõpuks oligi: tarvitses ainult kohtuda esimese raskusega, ja juba vandus ta alla. Töö tõttu olen kohanud palju niisuguseid inимtüüpe, tunnen neid läbi ja lõhki, S. oli samasugune nagu teised.

Seal ülal võõrastemajatoas võõra mehe päevikut sirvides mõistsin, et see oli olnud ainult legend — legend suurest S-ist, kes kirjutab meie põlvkonna kroonikaraamatu.

Ei oleks temast olnud selle tegijat — ei marmorisse, ei liivakivisse, ei isegi rannaliiva.

Sisukord

Koduteel	5
Helga-pioneerijuht, vana Krookus ja mina	20
Maksi esimene pruut	54
Valter Ermi meeletus	62
Heino Laaneti lugu	76
Kurdi mehe armastus	91
Mu koolivend Rapuntsel... ja mina, nii nagu me mõlemad olime	107
Legendi lõpp	116

Эйнар Маазик.
КОНЕЦ ЛЕГЕНДЫ.

Рассказы.

На эстонском языке. Оформление Э. Оотсинг. Издательство «Ээсти Раамат», Таллин, Пярнуское шоссе, 10. Тоimetaja H. Nigols. Kunstiline toimetaja S. Liiva. Tehniline toimetaja L. Maidla. Korrektor O. Kajando. Laduda antud 24. IV 1970. Trükkida antud 8. VII 1970. Kohila Paberivabriku trükipaber nr. 2, 54×84/16. Trükipoognaid 9,0. Tingtrükipoognaid 7,6. Arvestuspoognaid 7,50. Trükiarv 28 000. MB-03796. Tellimise nr. 1885. Trükikoda «Ühiselu», Tallinn, Pikk tänav 40/42. Hind 34 kop. 7-3-5

34 kop.

A-

30812

77 638